

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı**

Vahit DEMİRAL

**KUR'AN'DA ALLAH'A İMAN EDENLER İÇİN
KULLANILAN KAVRAMLAR**

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ**

YOZGAT- 2016

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı**

Vahit DEMİRAL

**KUR'AN'DA ALLAH'A İMAN EDENLER İÇİN
KULLANILAN KAVRAMLAR**

Yüksek Lisans Tezi

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ**

YOZGAT- 2016

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Kur’an’da Allah’a İman Edenler İçin Kullanılan Kavramlar” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31/03/2016

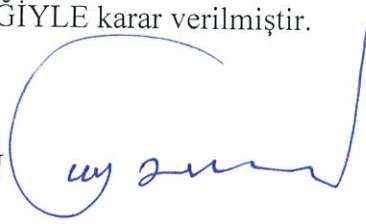

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110713028 numaralı öğrencisi Vahit DEMİRAL'ın hazırladığı “Kur'an'da Allah'a İman Edenler İçin Kullanılan Kavramlar” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 31/03/2016 Perşembe günü saat 13:00'da yapılmış, tezin onayına ~~OY ÇOKLUĞU~~ / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ (Danışman)

Üye : Yrd. Doç. Dr. İsmail Hilmi BİLGİ

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../20..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2016

Doç. Dr. Yaşar TÜRK BEN

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALLÂH'A İMÂN EDENLERİ İFADE EDEN TEMEL KAVRAMLAR

1.1. MÜ'MİN	4
1.1.1. Mü'min Kelimesinin Anlamı.....	4
1.1.2. Kur'ân'da Mü'minlerin Özellikleri.....	8
1.1.3. Kur'ân'da Mü'min Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi	13
1.2. MÜSLİM	21
1.2.1. Müslim Kelimesinin Anlamı.....	21
1.2.2. İmân-İslâm İlişkisi.....	24
1.2.3. Kur'ân'da Müslimlerin Özellikleri.....	25
1.2.4. Kur'ân'da Müslim Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi.....	29
1.3. MUHSİN	39
1.3.1. Muhsin Kelimesinin Anlamı.....	39
1.3.2. İmân-İhsân İlişkisi.....	41
1.3.3. Kur'ân'da Muhsinlerin Özellikleri.....	42
1.3.4. Kur'ân'da Muhsin Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

ALLÂH'A İMÂN EDENLERİ İFADE EDEN DİĞER KAVRAMLAR

2.1. MÛKİN	51
2.1.1. Mûkin Kelimesinin Anlamı.....	51
2.1.2. İmân-Yakîn İlişkisi.....	52
2.1.3. Kur'ân'da Mûkinlerin Özellikleri.....	53

2.1.4. Kur'ân'da Mûkin Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi.....	55
2.2. MÜTTAKÎ	57
2.2.1. Müttakî Kelimesinin Anlamı	57
2.2.2. İmân-Takvâ İlişkisi	59
2.2.3. Kur'ân'da Müttakîlerin Özellikleri	61
2.2.4. Kur'ân'da Müttakî Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi.....	63
2.3. SÂDIK	66
2.3.1. Sâdik Kelimesinin Anlamı	66
2.3.2. İmân-Sıdk İlişkisi	69
2.3.3. Kur'ân'da Sâdikların Özellikleri.....	70
2.3.4. Kur'ân'da Sâdik Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi	72
2.4. ŞÂHİD	77
2.4.1. Şâhid Kelimesinin Anlamı	77
2.4.2. İmân-Şehâdet İlişkisi.....	79
2.4.3. Kur'ân'da Şâhidlerin Özellikleri.....	80
2.4.4. Kur'ân'da Şâhid Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi	81
2.5. MUHLİS	84
2.5.1. Muhlis Kelimesinin Anlamı.....	84
2.5.2. İmân-İhlâs İlişkisi	85
2.5.3. Kur'ân'da Muhlislerin Özellikleri	86
2.5.4. Kur'ân'da Muhlis Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi	87
2.6. MUHTEDÎ	89
2.6.1. Muhtedî Kelimesinin Anlamı.....	89
2.6.2. İmân-Hidâyet İlişkisi.....	93
2.6.3. Kur'ân'da Muhtedîlerin Özellikleri	94
2.6.4. Kur'ân'da Muhtedî Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi....	95
2.7. ÂBİD	96
2.7.1. Âbid Kelimesinin Anlamı	96
2.7.2. İmân-İbâdet İlişkisi	98
2.7.3. Kur'ân'da Âbidlerin Özellikleri.....	99
2.7.4. Kur'ân'da Âbid Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi	101
2.8. ŞÂKİR	103
2.8.1. Şâkir Kelimesinin Anlamı.....	103
2.8.2. İmân-Şükür İlişkisi.....	104
2.8.3. Kur'ân'da Şâkirlerin Özellikleri	105
2.8.4. Kur'ân'da Şâkir Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi.....	106

2.9. SÂLİH	112
2.9.1. Sâlih Kelimesinin Anlamı	112
2.9.2. İmân-Salâh İlişkisi	113
2.9.3. Kur'ân'da Sâlihlerin Özellikleri.....	114
2.9.4. Kur'ân'da Sâlih Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi	115
2.10. HÂŞİ'	118
2.10.1. Hâşi' Kelimesinin Anlamı	118
2.10.2. İmân-Huşû' İlişkisi	119
2.10.3. Kur'ân'da Hâşi'lerin Özellikleri	120
2.10.4. Kur'ân'da Hâşi' Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi.....	121
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	127
ÖZGEÇMİŞ	132

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kur'an'da Allah'a İman Edenler İçin Kullanılan Kavramlar

Vahit DEMİRAL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ

2016-Sayfa: VIII+132

Bu çalışmamızda Kur'ân'da mü'minleri ifade eden kavramları işledik. Araştırmamız sonucunda, Kur'ân'da mü'min kavramıyla beraber Yüce Allâh'a îmân edenleri ifade etmek üzere toplam 13 tane kavram olduğunu tespit ettik. Bu kavramlar şunlardır: mü'min, müslim, muhsin, mûkin, müttakî, sâdık, şâhid, muhlis, muhtedî, âbid, şâkir, sâlih ve hâşi'.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, îmân, İslâm ve ihsân kavramlarının birlikte geçtiği meşhur Cibrîl hadisinden yola çıkarak mü'min, müslim ve muhsin maddelerini ele aldık. İkinci bölümde, Kur'ân'da mü'minleri ifade eden diğer kavramları inceledik.

Çalışmamızda, mü'minleri ifade eden her kavramın; kelime anlamını, îmân ile olan ilişkisini ve Kur'ân'daki kullanımını ele aldık. Daha sonra da kavramın geçtiği âyetleri müfessirlerin yorumlarıyla değerlendirerek ilgili kavramın mü'min anlamına geldiğini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Mü'min, Cibrîl, Tefsir.

ABSTRACT

Master Thesis

Terms in used in Quran for the believers

by

Vahit DEMİRAL

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ

2016-Page: VIII+132

In this research, we studied the terms that expressed the believers in Quran. At the end of this work, we have found the thirteen that mentioned by almighty Allâh in Quran that hold the same meaning of believing in Allâh. These terms are; believer (mü'min), muslim (müslim), well-being (muhsin), those who have Faith with certainty (mûkin), the owners of Piety (müttakî), trusty (sâdık), those who bear witness (şâhid), sincere (muhlis), those who have attained Guidance (muhtedî), worshipper (âbid), thankful (şâkir), righteous (sâlih), to be in reverence (hâşi').

This study consists of two sections. At the first section, believer (mü'min), muslim (müslim), well-being (muhsin) terms have explained with faith, Islam and goodness concepts from Cibril's famous Hadith. At the second section, the other the other terms that expressed the believers in Quran have examined.

In this study, we dealt with the word meaning of every term that mentions believers and we have also examined the using of this in Quran. At the end, as a result of analysing the content of the verses with interpreters' comments which mentioned the believers we have tried to demonstrate the terms related to the meaning of believers.

Key Words: Quran, Believer, Cibril, Interpretation.

KISALTMALAR

a.s	:	Aleyhi's-selâm
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	:	Editör
H.z.	:	Hazreti
md.	:	Maddesi
ö.	:	Ölüm tarihi
r.a	:	Radiyallâhü anh
r.anhâ	:	Radiyallâhü anhâ
s.	:	Sayfa
s.a.v	:	Sallallâhü aleyhi ve sellem
Thk.	:	Tahkik eden
ts.	:	Basım tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
ys.	:	Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Allâh Teâlâ, insanları en güzel bir sûrette yaratmıştır. Onları yarattıktan sonra başıboş bırakmamış, evreni onlar için dizayn etmiş, her şeyi onların hizmetine amade kılmış ve onlara sayamayacakları kadar nimetler vermiştir. Rızık veren, güçlü ve çok kuvvetli olan Yüce Allâh, bahşettiği nimetler için de kimseden kulluktan başka bir şey istememiştir.

Hüküm ve hikmet sahibi olan Yüce Allâh, yaratmış olduğu eşsiz kâinata halife olarak insanı tayin etmiştir. Ve insan, yerin ve dağların bile kabul etmek istemediği bir emâneti kabul ederek büyük bir sorumlulukla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorumluluk, Allâh Teâlâ'ya îmân etme, O'nun indirdiği ilâhî mesaja ve gönderdiği peygambere tâbi olma sorumluluğudur. Bu sorumluluğu yerine getirip îmân eden kimseyi âlemlerin Rabbi, kendi ismi olan “Mü'min” ismiyle şereflendirmiştir. Kur'ân'da mü'minler övülmüş ve onlar için âhirette birçok mükâfat hazırlandığı bildirilmiştir.

Mü'min, îmânın bütün gereklerini özümser ve kulluğunu iyi bir şekilde yaparsa dinin en yüksek mertebesi olan ihsân makamına ulaşır. Bununla beraber mü'min, îmânın; takvâ, sâdk, ihlâs ve şükür gibi gereklerinden özellikle birini veya birkaçını da özümsemiş olabilir. İşte bu çalışmamızda müttakî, sâdık, muhlis ve şâkir gibi kavramların Kur'ân'da mü'min manasında kullanılanlarını ele aldık.

Çalışmam boyunca mesai mefhumu götmeyerek her zaman bilgi ve tecrübesinden istifade etme olanağını sağlayan kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ'a, tezimi baştan sona değerlendirerek önemli katkılar sunan Yusuf ÇETİN ve Ömer Faruk KIVRAK hocalarıma şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Mü'min, Yüce Allâh'ın varlığına ve birliğine Hz. Muhammed'in (s.a.v) O'nun Rasûlü olduğuna inanan kimsedir. Bu hakikate inanan kimse, bunun gereklerini yerine getirmeli ve îmânın şubeleri olarak belirtilen niteliklere sahip olmalıdır. Birçok hadiste, bu niteliklere sahip olunması gerektiği, aksi halde kâmil anlamda mü'min olunamayacağı bildirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen birçok âyette, kimlerin mü'min diye nitelendirilebileceği ve mü'min diye nitelenen kimselerde ne gibi özelliklerin olması gerektiği bildirilmiştir. Kur'ân'da, Yüce Allâh'a îmân eden kimseleri ifade etmek için, bazen kelime anlamı "îmân eden kimse" demek olan "mü'min" kavramı, bazen de O'na îmân eden kimsede bulunması gereken ve îmânla ilişkisi olan farklı kavramlar kullanılmıştır. İşte çalışmamızın konusu, Yüce Allâh'a îmân edenleri ifade eden, yani mü'min manasında kullanılan kavramlardır. Araştırmamız neticesinde şu 13 kavramın bu anlamda kullanıldığını tespit ettik: mü'min, müslim, muhsin, mûkin, müttakî, sâdik, şâhid, muhlis, muhtedî, âbid, şâkir, sâlih ve hâşî'.

Kur'ân'da, mü'minler sadece bu kavramlarla nitelenmemiştir. Hâmid, tâib, münîb, muhbit, kânit, müsallî, râki', sâcid, sâim ve sâih gibi mü'min manasında kullanılmayan, dolayısıyla konumuz dışında olan birçok kavramla da mü'minler nitelendirilmiştir. Bu kavramların bir kısmı mü'minleri övmek, bir kısmı onlara îmânen ve ahlaken kemâle ermenin yollarını göstermek, bir kısmı da onların bazı ibâdetlerle sorumlu olduklarına vurgu yapmak için kullanılmıştır. Bu ve benzeri kavramların mü'minlerle ilgili olduğunda şüphe yoktur. Ancak tezimizin amacı, mü'min manasında kullanılan kavramları ortaya koymaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Kur'ân'da mü'minleri ifade eden kavramların tespiti ve araştırmanın sonraki aşamaları şöyle gerçekleşmiştir:

Kur'ân-ı Kerîm baştan sona kadar, mü'min manasında kullanılma ihtimali olan kelimelere dikkat edilerek okunmuş ve bu kelimeler not edilmiştir.

Not edilen kelimelerin mü'min manasında kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek için önce, Kur'ân'daki sesteş ve anlamdaş kelimeleri konu edinen; Mukâtil b. Süleymân el-Belhî'nin *el-Vücûh ve'n-Nezâir*'i, Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh el-Askerî'nin *el-Vücûh ve'n-Nezâir*'i, Ebû Abdirrahmân İsmâîl b. Ahmed el-Hîrî'nin *Vücûhu'l-Kur'ân*'ı ve Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed ed-Dâmegânî'nin *el-Vücûh ve'n-Nezâir* isimli eseri incelenmiştir. Daha sonra bu kelimelerle ilgili müfessirlerin değerlendirmelerine başvurmak üzere Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserinin yardımıyla başta temel tefsirler arasında yer alan; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ı, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturûdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı, Fahrüddîn er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'ı olmak üzere diğer tefsirlere bakılarak ilgili kelimelerin mü'min manasında kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır.

Araştırma neticesinde mü'min manasında kullanılan 13 kelime tespit edilmiştir. İlk aşamada, mü'min manasında olduğunu düşünülüp not edilen münîb, muhbit, kânit ve muktesid gibi kelimelerin yapılan araştırmalar neticesinde mü'min manasında kullanılmadığı görülmüş ve tezin kapsamına alınmamıştır.

Mü'min manasında kullanıldığı tespit edilen kavramlar iki bölümde incelenmiştir. Yüce Allâh'a îmân edenleri ifade eden temel kavramları içeren Cibrîl hadisinden yola çıkılarak, mü'min, müslim ve muhsin kavramları birinci bölümde, diğer kavramlar da ikinci bölümde değerlendirilmiştir.

Her kavram, dört başlık altında incelemeye tabi tutulmuştur. Önce temel sözlüklerden kavramın kelime anlamı araştırılmış, sonra kavramın îmân ile olan ilişkisine değinilmiştir. Üçüncü olarak, kavramla ilgili Kur'ân'daki kullanımlara yer verilmiş, sonunda da kavramın mü'min manasında kullanıldığı âyetler müfessirlerin yorumlarıyla değerlendirilmiştir.

Çalışma, başlı başına bir kavram üzerine yapılmış bir çalışma değildir. Bunun için konuyla ilgili yeteri kadar malumata yer verilmiş, çalışmayı ilgilendirmeyen bilgilerle konu uzatılıp ana çerçevenin dışına çıkmaktan kaçınılmıştır.

Konunun bir kavramla sınırlı olmaması yoğun bir çalışma sürecini beraberinde getirmiştir. Nitekim her kavramla ilgili detaylı bir inceleme yapılmış, sonra da konuyla ilgisi olmayan malumatlar ayrılmış ve çalışmayla ilgili olanlara yer verilmiştir.

Çalışmanın yorucu olan diğer yanı da kavramların müfessirler tarafından nasıl değerlendirildiğinin incelenmesidir. Bu incelemede, Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin el-Mu'cemu'l-Müfehres adlı eserinin yardımıyla kavramla ilgili âyetler temel tefsirlerden incelenmiştir. Ancak Kur'ân'da çokça yer alan kavramların incelenmesi ciddi zaman almıştır. Nitekim bazen bir kavramla ilgili onlarca âyet, birkaç tefsirden incelenmiştir.

Kavramlarla ilgili âyetlerin değerlendirildiği yerlerde, kavramın mü'min manasında kullanıldığı âyetlere yer verilmiştir. Zira mü'minleri ifade eden kavramların hepsi, Kur'ân'da geçtiği her yerde mü'min manasında kullanılmamaktadır. Bu kavramlar bazı âyetlerde sözlük manasında, bazılarında şer'î manada, bazılarında da farklı manalarda kullanılmıştır. Dolayısıyla bu başlıklar altında, vücûh ve nezâir kitaplarında ve tefsirlerde, ilgili kavramın hangi âyetlerde mü'min manasına geldiği belirtilmişse, o âyetler değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Yukarıda zikredilen çalışmayla ilgili zorluklar karşısında, Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi kütüphanesinin, eğitim görevlileri ve kursiyerlerinin varlığı kaynaklara ulaşma ve çalışmanın değerlendirilmesi hususunda büyük bir kolaylık olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALLÂH'A İMÂN EDENLERİ İFADE EDEN TEMEL KAVRAMLAR

1.1. MÜ'MİN

1.1.1. Mü'min Kelimesinin Anlamı

Mü'min, îmân eden kimse demektir. “Îmân”, “*emn*” ve “*emân*” kökünden türemiş, if'âl kalıbında bir kelimedir. İmân kelimesi sözlükte; güvenerek tasdik etmek, kalbi sükûna kavuşturmak, güven vermek ve güven içinde olmaktır.¹ Kur'ân-ı Kerîm'de geçen: “وما أنت بمؤمن لنا” “*Sen bizi tasdik edici değilsin*” ifadesindeki îmân kelimesi tasdik manasındadır. İmânın zıddı inkâr, tasdikın zıddı yalanlamaktır. Araplar bu hususu ifade etmek için: “أَمَّنَ بِهِ قَوْمٌ وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمٌ” “*Bir topluluk ona îmân etti, bir topluluk onu yalanladı*” ifadesini kullanmışlardır.²

İmân, Kur'ân-ı Kerîm'in özü ve esas konusudur. Kur'ân'ın hemen her yerinde bu kelimeye rastlamak mümkündür. İmân kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de farklı formlarda; tasdik etme,³ sabit olma,⁴ tevhîd,⁵ inanmadan dil ile ikrâr etme,⁶ şirke inanma,⁷ muhlis,⁸ güven veren⁹ ve namaz¹⁰ manalarında kullanılmıştır.¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi üçüncü sûresinin isminin “*Mü'minûn*”, kırkıncı sûresinin isminin de “*Mü'min*” olması, îmâna ve îmân etme şerefine nail olan mü'mine verilen önemi

¹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga* (Thk. Abdülazîm Mahmûd), Dâru'l-Mısriyye, Kâhire 1964, XV/513; İsmâil b. Abbâd et-Tâlekânî, *el-Muhît fi'l-Lüga* (Thk. Muhammed Osmân), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2010, III/401; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrût 1997, I/90; Semîra Ferhât, *Mu'cemu'l-Bâkillânî*, I. Baskı, el-Müessesetü'l-Câmiyye, el-Hamrâ 1991, s. 65.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/90.

³ Fetih, 48/5; Beyyine, 98/7.

⁴ Nisâ, 4/136; Sâff, 61/11.

⁵ Mâide, 5/5; Nahl, 16/106; Enfâl, 8/2, 4; Tevbe, 9/71-72; Mü'min, 40/10, 12.

⁶ Hadîd, 57/6; Mücâdele, 58/9, 11-12; Mümtehine, 60/13; Münâfikûn, 63/3.

⁷ Yûsuf, 12/106; Mü'min, 40/85.

⁸ Âl-i İmrân, 3/28; Nisâ, 4/146.

⁹ Haşr, 59/23.

¹⁰ Bakara, 2/143.

¹¹ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (Thk. Ahmed Ferîd Mezîdî), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2008, s. 41; Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (Thk. Ahmed es-Seyyid), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2010, s. 34; Ebû Abdîrrahmân İsmâil b. Ahmed el-Hirî, *Vücûhu'l-Kur'ân* (Thk. Celâl el-Esyûtî), I. Baskı, Kitâb Nâşîrûn, Beyrût 2011, s. 20, 382; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (Thk. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefîti), Dâru İhyâi't-Türâs, Kâhire 2010, I/138.

ortaya koymaktadır. Ayrıca; Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî başta olmak üzere, birçok hadis kitabında “*îmân*” adıyla müstakil bölümler açılması da bu kavrama verilen önemi göstermektedir.

Îmân kelimesindeki hemze, ta’diyet ve sayrûret olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Ta’diyet kullanımı, Allâh Teâlâ’nın isimlerinden biri olan “*el-Mü’min*” anlamını ifade eder. Buna göre el-Mü’min; başkalarını korku ve endişeden emin kılan, onların güvenli olmalarını sağlayan¹² anlamına gelir. Sayrûret kullanımında ise mü’min kelimesi; emin olan, tasdik eden ve kalbi sükûna kavuşan manasına gelmektedir.

“*Emn*” kökünden türeyen diğer bir mastar da “*emânet*”tir. Hıyânetin karşıt anlamlısı olan emânet kelimesi; güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey manasına gelmektedir.¹³ Hz. Muhammed’e (s.a.v); kendisine güvenilen, hıyanet etmeyen ve sözünde duran manasında “*el-Emîn*” denmiştir. Bu sıfat bir âyette,¹⁴ Cebrâîl (a.s) için kullanılmıştır. Kur’ân’da; Hz. Nûh,¹⁵ Hûd,¹⁶ Sâlih,¹⁷ Lût,¹⁸ Yûsuf,¹⁹ Şuayb²⁰ ve Hz. Mûsâ’nın²¹ (a.s) emîn olduklarından bahsedilmektedir. Nitekim emânet, peygamberlerde bulunması vâcib olan sıfatlardan biridir.

İslâm âlimlerinin çoğu, îmânın hakikatinin kalbin tasdiki olduğunu söylemişlerdir. Dil ile ikrâr, sadece dünyada İslâm ahkâmının yürütülebilmesi için şarttır. Aslında îmânın hakikati, kalp ile tasdiktir. Ancak tasdik, derûnî bir hâdis olup üzerine hüküm kurmak mümkün olmadığından İslâmiyet, dil ile ikrârı, tasdik bir belirtisi ve dünyaya ait hükümlerin yürütülebilmesinin şartı olarak gerekli kılmıştır.²² Yoksa dil ile ikrâr, îmânın hakikatinden değildir. Nitekim Kur’ân-ı

¹² Bekir Topaloğlu, “mü’min”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/557.

¹³ Ali Toksarı, “emanet”, *DİA*, İstanbul 2006, XI/81.

¹⁴ Tekvîr, 81/21.

¹⁵ Şuarâ, 26/107.

¹⁶ Şuarâ, 26/125.

¹⁷ Şuarâ, 26/143.

¹⁸ Şuarâ, 26/162.

¹⁹ Yûsuf, 12/54.

²⁰ Şuarâ, 26/178.

²¹ Duhân, 44/18.

²² Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi* (Çev. Bekir Topaloğlu), VII. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2000, s. 171.

Kerîm’de, Firavundan îmânını gizleyen bir adam için “mü’min”²³ denmesi, dil ile ikrârın îmânın hakikatinden olmadığını göstermektedir.

Mâturûdî ve Eş’ârîlere göre îmân; kalp ile tasdikten ibârettir. Hâricî, Mu’tezilî ve Şîî kelamcılara göre îmân; kalp ile tasdik, dil ile ikrâr ve amelden ibârettir. Dil ile ikrârın îmândan olduğunu savunanlar: “*Biz Allâh’a îmân ettik deyin*”²⁴ âyetini ve: “*İnsanlarla, “Lâ ilâhe illallâh” deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri an hayatları ve malları hususunda benden emin olurlar, ancak hukuki mesuliyetleri müstesna. İçyüzlerinin muhasebesi ise Allâh’a aittir*”²⁵ hadisini delil olarak sunmuşlardır. Yine bu görüşte olanlar “*وما كان الله ليضيع إيمانكم*” “*Allâh, îmânınızı boşa çıkaracak değildir*”²⁶ âyetinde, namazın îmân olarak zikredilmesi ve Benû Abdilkays heyeti Rasûlullâh’a (s.a.v) geldiği zaman, Rasûlullâh’ın (s.a.v) onlara îmânı: “*Allâh’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in Allâh’ın kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmeniz, namaz kılmanız, zekât vermeniz, Ramazan orucu tutmanız ve harpte elde edilen ganimetten beşte birini ödemenizdir*”²⁷ şeklinde tarif etmesini, amelin îmândan olduğunu gösteren delil olarak kabul etmişlerdir.

“İmân tasdikten ibârettir” sözü, amelin gereksiz olduğu ve îmânın sadece tasdikten ibâret olduğu anlamına gelmemektedir. Mâturûdî ve Eş’ârî âlimlerinin îmânın hakikatiyle ilgili değerlendirmelerini, amel eksikliğinden dolayı kişinin mü’min vasfını kaybedeceğini ileri süren Hâricî ve Mu’tezilî görüşe karşı, kalbî tasdik devam ettiği sürece feridin mü’min kaldığını kabul eden kucaklayıcı bir tavır olarak görmek gerekir.²⁸ Bu çerçevede Mâturûdî ve Eş’ârî âlimler, amelin yapılmamasından dolayı mü’minin tekfir edilmesini caiz görmemiş, diğer mezhepler

²³ “وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم إيمانه” “*Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü’min bir adam şöyle dedi*” Mü’min, 40/28. Bu çalışmadaki âyet mealleri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çıkarılan “*Kur’ân-ı Kerim Meâli*”nden alınmıştır.

²⁴ Bakara, 2/136.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Cihâd*, 102; Ebu’l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Îmân*, 8; Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş’as b. İshak, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Cihâd*, 104; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Tefsîr*, 78.

²⁶ Bakara, 2/143.

²⁷ Buhârî, *Îmân*, 40; Müslim, *Îmân*, 23; Ebu Dâvûd, *Eş’ribe*, 7; Tirmizî, *Îmân*, 5; Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahmân en-Nesâî, *Sünen*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, *Îmân*, 25.

²⁸ Mustafa Sinanoğlu, “îmân”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII/213.

ise her bakımdan olgun mü'min olabilmenin amelsiz olamayacağına vurgu yapmışlardır.

Îmân, icmâlî ve tafsîlî olmak üzere iki kısma ayrılır. İcmâlî îmân, inanılması gereken şeylerin hepsine toptan inanmayı ifade eder ki bu, îmânın ilk ve en basit mertebesidir.²⁹ Kelime-i tevhîd veya kelime-i şehâdeti inanarak söyleyen kimse îmân etmiş ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) Yüce Allâh'tan getirdiği her şeyi toptan kabul etmiş olur. Tafsîlî îmân ise, icmâlen/toptan inanılan şeylere ayrıntılı olarak inanmaktır. Tafsili îmânın üç derecesi vardır:

a) Birinci Derece: Tafsili îmânın birinci derecesinde, kelime-i tevhîdde geçen Allâh Teâlâ'ya ve Hz. Muhammed'e (s.a.v) îmânla beraber âhiret inancı da yer alır.

b) İkinci Derece: Burada, Allâh Teâlâ'ya, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kaza ve kadere, öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehennem, sevap ve azabın varlığına îmân söz konusudur. Bu derecede îmân edilmesi gereken temel hususlar, meşhur Cibrîl hadisinde geçen ve "*îmânın şartları*" diye ifade edilen İslâm dininin îmân esaslarıdır. Bu hadiste Cebrâîl Hz. Muhammed'e (s.a.v): "*Îmân nedir?*" diye sormuş, Hz. Muhammed (s.a.v) de: "*Îmân; Allâh'a, meleklerine, Allâh'a kavuşmaya, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır*"³⁰ şeklinde cevap vermiştir. Diğer tariklerden gelen rivâyetlerde³¹ bu esaslarla birlikte "*Hayır ve şerrin Allâh'tan geldiğine ve kadere îmân*" da zikredilmiştir.

c) Üçüncü Derece: Îmânın en mükemmel şekli olan bu derecedeki îmân, "*zarûrât-ı dîniyye*" diye ifade edilen, Hz. Muhammed'in (s.a.v) Yüce Allâh'tan getirdiği ve bize kadar tevatür yoluyla ulaşan bütün hususların hepsine ayrı ayrı inanmakla gerçekleşir. Bu derecede, inkârı küfrü gerektiren bütün hususlara îmân söz konusudur.

İcmâlî veya tafsîlî îmâna sahip olan herkes mü'mindir. Îmân edilecek hususların her ne kadar nicelik boyutu olsa da nitelik olarak îmân birdir. Bütün mü'minler îmân edilecek hususlar bakımından eşittir. Aralarındaki derece farkı, birinin îmân edilecek hususlarda diğerinden daha fazla şeye îmân etmesine göre

²⁹ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, V. Baskı, Tekin Yayınları, Konya 2001, s. 117.

³⁰ Buhârî, *Îmân*, 37.

³¹ Müslim, *Îmân*, 1; Tirmizî, *Îmân*, 4; Nesâî, *Îmân*, 4.

değil, îmân eden kimsedeki haşyet, takvâ, vera', zühd, şükür, hevâyâ muhâlefet, evlâ olana sarılma ve ihsân gibi fazîletlerin varlığına göredir.³² Bu fazîletlere göre de mü'min farklı şekilde vasıflandırılır. Nitekim Kur'ân'da mü'minleri ifade eden kavramlara bakıldığında, farklı âyetlerde bu vasıflara dikkat çekildiği görülmektedir.

1.1.2. Kur'ân'da Mü'minlerin Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm, insanlar için bir öğüt ve hidâyet rehberidir. Kur'ân'ın ana gayesi de insanların Yüce Allâh'ı tanıyan birer mü'min olmalarını sağlamaktır. Bunun için ilâhî mesajın merkezinde mü'min vardır. Kur'ân'da pek çok defa tekrar edilen; "Ey îmân edenler!", "Eğer mü'minler iseniz...", "Muhakkak ki îmân edenler..." cümleleri, Kur'ân'ın asıl muhatabının mü'minler olduğunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm, mü'minlerin kimler olduğunu ve nasıl olmaları gerektiğini de birçok yerde³³ vasıflarını zikrederek beyan etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allâh'ın, emniyet ve güven veren, inanan kullarını korku ve endişelerden emin kılan manasında "*el-Mü'min*" olduğu bildirilmiştir.³⁴ Yüce Allâh; Hz. Nûh,³⁵ İbrâhîm,³⁶ Mûsâ,³⁷ Hârûn³⁸ ve Hz. İlyâs'ın³⁹ (a.s) mü'min kullarından olduğunu bildirmiş ve bütün inanlara da "*mü'min*" diye hitap ederek, kendisine ait olan el-Mü'min ismiyle inananları şerefleştirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in asıl hedefi insanların her bakımdan olgun mü'min olmalarını sağlamaktır. Kur'ân'a göre gerçek anlamda mü'min olanların profili şöyledir: "*Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allâh anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların îmânlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allâh yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve*

³² Abdulganî el-Meydânî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (Thk. Abdusselâm b. Abdilhâdî Şennâr), I. Baskı, Dâru İbn-i Abdilhâdî, Beyrût 2005, s. 112-116.

³³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrût ts., s. 89-93.

³⁴ Haşr, 59/23.

³⁵ Sâffât, 37/81.

³⁶ Sâffât, 37/111.

³⁷ Sâffât, 37/122.

³⁸ Sâffât, 37/122.

³⁹ Sâffât, 37/132.

cömertçe verilmiş rızık vardır.”⁴⁰ “İmân edenler ancak, Allâh’a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allâh yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”⁴¹ “İmân edip hicret eden ve Allâh yolunda cihâd edenler ve (muhâcirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek mü’minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.”⁴² Bu âyetlere göre “أولئك هم المؤمنون حقا” “İşte onlar gerçek mü’minlerdir” diye ifade edilen kimseler; îmân edip hicret ve cihâd eden, kalplerindeki îmânın kuvvetinden Allâh Teâlâ’nın adı anıldığında kalpleri ürperen, yakîni îmânları artan, sadece kendilerini yaratan Rablerine güvenen ve her şeyi O’ndan bekleyenlerdir. Gerçek mü’minler, hakiki îmânı elde etmek için tasdiki yeterli görmeyip namaz ve zekât gibi ibâdetleri de hakkıyla yerine getirirler. İşte böyle bir îmâna sahip olanlar için cennetin yüksek dereceleri ve Rablerinin mağfireti söz konusudur.

Mü’minlerin vasıfları başka âyetlerde ise şöyledir: “Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allâh’a ve Rasûlüne itâat ederler.”⁴³ “Bunlar, tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû’ ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allâh’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır.”⁴⁴ “Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. Yine onlar ki, emânetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler. Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler.”⁴⁵

Kur’ân-ı Kerîm, Yüce Allâh’ın; mü’minlerin dostu olduğunu,⁴⁶ onlarla beraber olduğunu,⁴⁷ mü’minlere karşı çok lütufkâr olduğunu,⁴⁸ onların amellerini

⁴⁰ Enfâl, 8/2-4.

⁴¹ Hucurât, 49/15.

⁴² Enfâl, 8/74.

⁴³ Tevbe, 9/71.

⁴⁴ Tevbe, 9/112.

⁴⁵ Mü’minûn, 23/2-9.

⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/68.

⁴⁷ Enfâl, 8/19.

⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/152.

zayıf etmeyeceğini⁴⁹ ve onlara merhamet edeceğini⁵⁰ bildirmiştir. Kur'ân'da defalarca mü'minlerden, Yüce Allâh'a tevekkül etmeleri istenmiş⁵¹ ve “*Gevşemeyin, hüznlenmeyin. Eğer (gerçekten) mü'minler iseniz üstün olan sizlersiniz*”⁵² gibi âyetlerle de hakiki mü'minlerin konuları beyan edilmiştir.

Kur'ân, Yüce Allâh'ın, mü'minlere kendi içlerinden; âyetleri okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunduğunu⁵³ bildirmiş ve o peygamberin de, mü'minlere çok düşkün, şefkatli ve merhametli olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de, “إنما المؤمنون إخوة” “*Ancak mü'minler kardeşler*” âyetiyle ancak mü'minlerin kardeş olduğu ilan edilmiş ve inananlardan kardeşlerin aralarının düzeltilmesi istenmiştir.⁵⁵ Kur'ân'a göre, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostudur.⁵⁶ Bununla beraber mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinenlerin, Yüce Allâh ile bir ilişkisi kalmayacaktır.⁵⁷ Kur'ân; zâlimlerin,⁵⁸ Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerinin dostları olduklarını ve bu kişilerin dost edinilmemesi gerektiğini, dost edinenlerin ise onlardan olacağını bildirmiştir.⁵⁹ Ancak tevbe edip durumunu düzelten, Yüce Allâh'ın kitabına sarılan ve dinini Yüce Allâh'a has kılanların mü'minlerle beraber olacağı beyan edilmiştir.⁶⁰ Buna rağmen kim, kendisine hidâyet yolu belli olduktan sonra mü'minlerin yolundan başkasına uyarırsa, onun, yöneldiği yolda bırakılacağı ve sonunda cehenneme atılacağı ifade edilmiştir.⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm, mü'min erkeklerin haram olan bakışlardan sakınıp, mü'mine yakışır bir tavırla önlerine bakmalarını, ırzlarını ve namuslarını korumalarını istemiştir. Mü'min kadınların da, gözlerini haramdan sakınmalarını, ırzlarını

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/171.

⁵⁰ Tevbe, 9/71.

⁵¹ Âl-i İmrân, 3/122, 160; Mâide, 5/11, 23; Tevbe, 9/51; İbrâhîm, 14/11; Mücâdele, 58/10; Tegâbün, 64/13.

⁵² Âl-i İmrân, 3/139.

⁵³ Âl-i İmrân, 3/164.

⁵⁴ Tevbe, 9/128.

⁵⁵ Hucurât, 49/10.

⁵⁶ Tevbe, 9/71; Enfâl, 8/72.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/28.

⁵⁸ Câsiye, 45/19.

⁵⁹ Mâide, 5/51.

⁶⁰ Nisâ, 4/146.

⁶¹ Nisâ, 4/115.

korumalarını, görünen kısımlar müstesna, zînet yerlerini göstermemelerini, başörtülerini yakalarının üzerine salmalarını ve zînetlerini Yüce Allâh'ın müsaade etmediği kimselere göstermemelerini emretmiş, gizledikleri zînetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmaları gibi mü'minin onuruna yakışmayacak davranışlardan da sakınmalarını istemiştir.⁶²

Kur'ân-ı Kerîm: “وبشر المؤمنين” “Mü'minleri müjdele” cümlesini birkaç yerde tekrarlamış⁶³ ve Allâh Teâlâ'nın, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler va'd ettiğini bildirmiş ve en büyük va'din Yüce Allâh'ın rızası olduğunu⁶⁴ beyan etmiştir. Âhîret gününde, mü'min erkeklerle mü'min kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunun görüleceği ve kendilerine şöyle deneceği bildirilmiştir: “Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir.”⁶⁵ O gün münâfiklar îmân edenlere: “Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım” diyecekler ve onlara: “Arkanıza dönün de bir ışık arayın” denilecektir. Derken aralarına kapılı bir sur çekilecek, bu surun mü'minler tarafındaki iç kısmında rahmet, münâfiklar tarafındaki dış kısmında ise büyük bir azap olacaktır.⁶⁶

Bir âyette Yüce Allâh'ın, mü'minlerden canlarını ve mallarını kendilerine vereceği cennet karşılığında satın aldığı ve bunun neticesinde mü'minlerin, Allâh yolunda savaştıkları, öldürdükleri ve öldükleri ifade edilmiştir.⁶⁷

Allâh Teâlâ, Kur'ân'ın mü'minler için öğüt, şifa, hidâyet ve merhamet kaynağı⁶⁸ olduğunu beyan etmiş ve onlar için yerde ve göklerde ibretler olduğunu⁶⁹ bildirmiştir.

Mü'minlerin özellikleriyle ilgili, hadis kitaplarında da birçok rivâyet yer almaktadır.⁷⁰ Hz. Muhammed (s.a.v): “Îmân, yetmiş küsur bölümdür; en üstte,

⁶² Nûr, 24/30-31.

⁶³ Bakara, 2/223; Tevbe, 9/112; Yûnus, 10/87; Sâff, 61/13.

⁶⁴ Tevbe, 9/72.

⁶⁵ Hadîd, 57/12.

⁶⁶ Hadîd, 57/13.

⁶⁷ Tevbe, 9/111.

⁶⁸ Yûnus, 10/57; Hûd, 11/120; İsrâ, 17/82; Naml, 27/2, 77.

⁶⁹ Ankebût, 29/44; Câsiye, 45/3.

⁷⁰ Bkz. Arent Jean Wensinck, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*, Brill Yayınevi, Leiden 1936, Emn md.

*“Allâh’tan başka ilâh yoktur” sözünü kabul etmek ve en altta, insanlara sıkıntı veren bir nesneyi yoldan kaldırmak bulunmaktadır. Hayâ da îmânın bir parçasıdır”*⁷¹ buyurmuş ve gerçek îmânın, insanlara sıkıntı veren bir nesneyi yoldan kaldırmak kadar küçük bir şey de olsa, mutlaka yansımalarının olacağına işaret etmiştir. Hadiste belirtildiği üzere îmânın, hayâ gibi birçok bölümü vardır. Îmân, Yüce Allâh’a karşı günah işlemeye mâni olduğu gibi, hayâ da Allâh Teâlâ’ya ve insanlara karşı ma’siyet işlemeğe mânidir. Bu sebeple hayâ da îmândan bir bölüm sayılmıştır.⁷²

Hadislerde; kendisi için istediğini din kardeşi için de istemeyen⁷³ ve Hz. Muhammed’i (s.a.v) kendi canından, malından ve bütün insanlardan daha çok sevmeyen kimsenin kâmil manada îmân etmiş olamayacağı⁷⁴ belirtilmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v), mü’minlerin îmân açısından en mükemmel olanının ahlakı en iyi olanı⁷⁵ olduğunu belirtmiş ve mü’minin; çok kınayan, çok lanet eden, hayâsız, pis ve çirkin konuşan kimse olamayacağını⁷⁶ bildirmiştir. Bir hadiste Hz. Muhammed (s.a.v) mü’minleri bir vücuda benzetmiş ve birbirlerine karşı nasıl bir tutum takınmaları gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *“Mü’minler birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada ve birbirlerini korumada bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”*⁷⁷

Hz. Muhammed (s.a.v), mü’minlerle ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *“Mü’minin durumuna şaşılır! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mü’mine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur.”*⁷⁸

⁷¹ Buhârî, *Îmân*, 16; Müslim, *Îmân*, 57; Tirmizî, *Îmân*, 6; Nesâî, *Îmân*, 16.

⁷² Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Ümdetü’l-Kârî* (Thk. Abdullâh, Mahmûd, Muhammed Ömer), II. Baskı, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 2009, I/280.

⁷³ Buhârî, *Îmân*, 7; Müslim, *Îmân*, 71; Nesâî, *Îmân*, 19.

⁷⁴ Buhârî, *Îmân*, 8; Nesâî, *Îmân*, 19.

⁷⁵ Buhârî, *Edeb*, 39.

⁷⁶ Tirmizî, *Birr*, 48.

⁷⁷ Buhârî, *Edeb*, 27; Müslim, *Birr*, 66.

⁷⁸ Müslim, *ez-Zühd ve’r-Rekâik*, 64.

1.1.3. Kur'ân'da Mü'min Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in ana konuları; îmân, ibâdet ve ahlakla ilgilidir. Bu üç konunun temelinde de îmân vardır. Nitekim îmân etmeden yapılan ibâdetlerin ebedî hayat açısından bir değeri yoktur. Kur'ân'da yer alan kıssalar, duâlar, bazı ilmî gerçekler vb. konular hep îmânî birer delil olarak kullanılmıştır. Peygamberlerle ilgili kıssalar, darb-ı meseller, kâinatla ilgili yaratılış gerçekleri, kâinattaki denge, ahenk ve var olan bütün varlıklar, canlılarla ilgili hakikatler, hatta nutfenin insan sûretine dönüşme safhaları bile, îmânî birer delil olarak akıl sahibi insanlara Allâh Teâlâ'nın varlığı ve birliğinin delili olarak sunulmuştur. Bütün peygamberler ve kitaplar da insanların bu delilleri görmelerini sağlamak için gönderilmiş ve bizzat onlar da Yüce Allâh'ın varlığını gösteren birer delil olmuştur. Bütün bu konular anlatılırken de îmân olgusu ve mü'min ismi birçok âyette zikredilmiştir. Bu başlık altında mü'minlerle ilgili, özellikle farklı değerlendirmelere konu olan bazı âyetlere değinecek ve müfessirlerin yorumlarına başvuracağız.

İnanan bir kişi, inancının bir gereği ve yansıması olarak, hayatını inancına göre şekillendirmeli ve îmân ettiği varlığa karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Aksi takdirde kâmil anlamda îmân etmiş olamaz. Bu gerçeği en güzel şekilde ifade eden âyetlerden bazıları şunlardır:

”إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذَكَرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تَلَيَّتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَحْمٍ يَتَوَكَّلُونَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ

وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يَنْفَقُونَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ“

“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allâh anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların îmânlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allâh yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”⁷⁹

⁷⁹ Enfâl, 8/2-4.

Yukarıdaki âyetler: “Mü’minler ancak o kimselerdir ki” şeklinde, hasr⁸⁰ ifade eden bir cümle yapısıyla başlamış ve yine hasr ifade eden: “İşte onlar gerçekten mü’minlerdir” cümlesiyle bitmiştir. İki ifade arasında da gerçek mü’minlere ait şu beş özellik sıralanmıştır:

- a) Allâh Teâlâ anıldığı zaman kalpleri ürperir.
- b) O’nun âyetleri okunduğu zaman îmânları artar.
- c) Sadece Rablerine tevekkül ederler.
- d) Namazı dosdoğru kılarlar.
- e) Kendilerine rızık olarak verilen şeylerden infak ederler.

“أولئك هم المؤمنون حقا” ifadesi, mü’minlerin îmân ve amel yönünden birbirlerinden derece olarak farklı olduklarını göstermektedir. Bu farklılık mü’minlerin, îmânlarındaki samimiyet, yakîn ve îmânlarına amellerini şahit tutma gibi hususlarda eşit olmamalarından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak da mü’minler; müttakî, şâhid, şâkir ve âbid gibi farklı isimlerle nitelendirilmiştir.

Buhârî (ö. 256/870), îmân ehlinin birbirlerinden üstün olduklarını belirtmiş, bununla ilgili bir bâb açmış ve mü’minlerin birbirlerinden üstün olduklarıyla ilgili hadislere bu bâb başlığı altında yer vermiştir.⁸¹ Nitekim îmân olgusu hadiste belirtildiği üzere yetmiş küsur bölümdür.⁸² Bunların en üstte olanı, “Allâh’tan başka ilâh yoktur” sözünü kabul etmektir. Bu sözü kabul eden herkes mü’mindir. Ancak âyette işaret edilen gerçek mü’minlerden olmak için, kişinin îmânın yansımaları olan diğer bölümleri de yaşaması gerekmektedir. Mü’minin derecesi, îmânın diğer bölümlerini yaşadığı oranda yükselir.

Yukarıda verdiğimiz, “Allâh’ın âyetleri kendilerine okunduğu zaman bu onların îmânlarını artırır” âyetindeki ve başka âyetlerdeki⁸³ “îmânda artma ve eksilme” meselesi, İslâm âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Söz konusu tartışmaların temeli, îmânın hakikatiyle ilgili yapılan farklı değerlendirmelere

⁸⁰ “Hasr, bir ifade içinde bir lafız veya lafızlar kümesinin diğer bir lafız veya lafızlar kümesine özel bir yolla tahsis edilmesini ve sadece onu belirtmesini ifade eder.” İsmail Durmuş, “hasr”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI/392.

⁸¹ Bkz. Buhârî, *Îmân*, 15.

⁸² Buhârî, *Îmân*, 16; Müslim, *Îmân*, 57; Tirmizî, *Îmân*, 6; Nesâî, *Îmân*, 16.

⁸³ Bkz. Tevbe, 9/124; Muhammed, 47/17; Fetih, 48/4; Müddessir, 74/31.

dayanmaktadır. İmânı tarif ederken, amelin îmândan bir cüz olduğunu kabul edenler îmânın artıp eksileceğini savunmuş, amelin îmândan bir cüz olmadığını söyleyenler de îmânın artıp eksilmesinin mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

İmânın tasdik manasında olduğunu ve amelin îmândan bir cüz olmadığını söyleyenlere göre îmânın nicelik yönünden artması veya eksilmesi söz konusu değildir. Nitekim tasdik bölünmeye müsait değildir ve inanılacak konular da belirlenmiş ve sınırlanmıştır.⁸⁴ Bu görüşte olanlar yukarıdaki âyette olduğu gibi artma veya eksilmeden söz eden âyetleri iki şekilde yorumlamışlardır. Birincisi, inanılacak şeylerin artıp eksilmesiyle îmânda artma ve eksilme gerçekleşebilir. Bu ancak Asr-ı Saâdet için söz konusu olabilir. Nitekim Asr-ı Saâdette sürekli yeni âyetler nâzil oluyor ve inananlar da inen her âyete ayrı ayrı îmân ediyordu. Bu şekilde îmân edilmesi gereken maddelerin sayısında bir artma söz konusu oluyordu. İkincisi, îmânın bereket ve tesirinin artması ve nurunun parlaması şeklinde îmânda artma ve eksilme olabilir.⁸⁵ İslâm âlimlerinin çoğu, îmânda artma ve eksilmeyi bu şekilde anlamışlardır.

Âyette, îmânın keyfiyet olarak arttığı ifade edildikten sonra, gerçek mü'minlerin sadece Rablerine tevekkül eden kimseler olduğu belirtilmiştir. Kendisini yaratanın ve bu kâinatın sahibinin Yüce Allâh olduğuna gönülden inanan kimse, başına gelen olaylar karşısında sadece Rabbine yönelir ve başka bir varlıktan yardım istemek veya o varlığa güvenmek sûretiyle O'na hiçbir şeyi ortak koşmaz. Çünkü böyle bir mü'min, kâinattaki bütün tasarrufların yegâne sahibinin Yüce Allâh olduğunu, O'nun dilediği şeyin olacağını, dilemediği şeyin de olmayacağını bilir. Başkalarına tevekkül etmek, mülkün yegâne sahibinin Allâh Teâlâ olduğunu unutmak, dolayısıyla da îmâna hâlel getirmek demektir. Bu sebeptendir ki Saîd b. Cübeyr: "*Allâh Teâlâ'ya tevekkül etmek, îmânın toplamıdır*" demiştir.⁸⁶ Yani tevekkül; her şeyi Yüce Allâh'a havale etmenin, bunu îmânî bir mesele görmenin ve

⁸⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, DİB Yayınları, Ankara 2003, II/523.

⁸⁵ Nüreddin es-Sâbüni, *Mâtüridiyye Akaidi*, s. 174; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *et-Tefsîru'l-Basît*, Dâru'l-Masûri'l-Arabî, İskenderiye ts., X/19.

⁸⁶ Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), I. Baskı, Mektebetü Evlâdi'sh-Şeyh li't-Türâs, Kurtuba 2000, VII/15.

“Allâhım! Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz”⁸⁷ diyerek başkasına kul olmamanın ifadesidir.

Âyetlerde gerçek mü'minlerin, îmânlarının kanıtı olarak kendilerinden istenen amelî sorumlulukları yerine getiren; yani yaptığı işleri, îmânına şâhit tutan kimseler oldukları belirtilmiştir. Amelî sorumlulukları yerine getirmenin, îmânî bir mesele olup olmadığı tartışılan konulardan biridir. Bu konuyu aşağıdaki âyetler çerçevesinde ele alacağız.

“ومن يعمل من الصالحات من ذكر أو أنثى وهو مؤمن فأولئك يدخلون الجنة ولا يظلمون نقيرا”

“Mü'min olarak, erkek veya kadın, her kim sâlih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.”⁸⁸

Yukarıdaki âyette îmân, amel için şart kılınmıştır. Bu ise îmân ile amelin farklı şeyler olduğunu göstermektedir. Zira Arap diline göre şart ile meşrut ayrı şeylerdir. Bununla beraber îmân ile amelin ayrı ayrı zikredilmiş olması da îmân ile amelin farklı olduğunu gösterir.

Âyette “sâlihât” kelimesinden önce bâzılık bildiren “min” (min-i teb'îziyye) harf-i ceri gelmiştir. Bu şekilde mana “kim sâlih amellerin hepsini işlerse” şeklinde değil de “kim sâlih amellerden işlerse” şeklinde olmaktadır. Taberî (ö. 310/923), buradaki min harf-i cerini iki şekilde açıklamıştır. Birincisi, Allâh Teâlâ mü'min kullarının sâlih amellerin hepsini işlemeye güçlerinin yetmeyeceğini bildiği için, sâlih amellerden güç yetirebildiği kadarını yapan mü'min kullarına da va'dini vâcib kılmış ve yapamadığı ameller sebebiyle mü'min kullarını va'dinden mahrum etmemiştir. İkincisi, Allâh Teâlâ büyük günahlardan kaçınıp farz kılınan amelleri yerine getiren kullarına, amellerinin bazılarında kusur etseler de, va'dini vâcib kılmıştır. Bu da Allâh Teâlâ'nın mü'min kullarına bir lütfudur.⁸⁹

⁸⁷ Fâtiha, 1/5.

⁸⁸ Nisâ, 4/124. Bu âyetin benzerleri için bkz. İsrâ, 17/19; Tâhâ, 20/112; Enbiyâ, 21/94; Mü'min, 40/40.

⁸⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1990, V/163.

İmam Mâturûdî'ye (ö. 333/944) göre, “إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات” “*İmân edenler ve sâlih amel işleyenler*”⁹⁰ âyeti, amelin îmândan bir cüz olmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Zira sâlih ameller, îmânın üzerine atfedilmiştir. Arap dili kurallarına göre birbiri üzerine atfedilenler farklı olmalıdır. Burada sâlih ameller, îmânın üzerine atfedildiğine göre îmân ve amel farklı şeylerdir.⁹¹ Şu âyet de amelin, îmânın hakikatinden olmadığını göstermektedir.

”وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فأصلحوا بينهما فإن بغت إحداهما على الأخرى فقاتلوا التي تبغي حتى تفيء إلى أمر الله

فإن فاءت فأصلحوا بينهما بالعدل وأقسطوا إن الله يحب المقسطين“

“*Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allâh'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allâh'ın emrine) dönerse, artık aralarını adâletle düzeltin ve (onlara) adâletli davranın. Çünkü Allâh, adâletli davrananları sever.*”⁹²

Âyet, mü'minlerden iki grubun birbirleriyle savaşması durumunda aralarının düzeltilmesini emretmektedir. Mü'mine karşı savaşmak büyük günahlardandır. Bununla beraber birbirleriyle savaşanlar mü'min olarak isimlendirilmiştir.⁹³

Bu ve benzeri birkaç âyette⁹⁴ îmân edenler, amelleri eksik olmasına rağmen mü'min diye nitelendirilmiştir. Bunlardan biri de kısas âyetidir. Bu âyette Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

”يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم القصاص في القتلى الحر بالحر والعبد بالعبد والأنثى بالأنثى فمن عفي له من أخيه شيء

فاتبع بالمعروف وأداء إليه بإحسان ذلك تخفيف من ربكم ورحمة فمن اعتدى بعد ذلك فله عذاب أليم“

“*Ey îmân edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol*

⁹⁰ Bakara, 2/277.

⁹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Thk. Ahmet Vanlıoğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, 1/61; Nûreddîn es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 172.

⁹² Hucurât, 49/9.

⁹³ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV/68.

⁹⁴ Bakara, 2/178; Nisâ 4/59; Tevbe 9/38; Hucurât, 49/11; Hadîd 57/28.

izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra haddi aşana elem dolu bir azap vardır."⁹⁵

Mü'min olan kimseyi, bilerek ve haksız yere öldürmek en büyük günahlardan biridir. Nitekim Kur'ân'da: "*Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allâh, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır*"⁹⁶ buyrulmaktadır. Haksız yere ve bilerek mü'mini öldürmek bu kadar büyük bir günah olmasına karşın, Yüce Allâh böyle kimseler hakkındaki hükmü verirken söze "Ey îmân edenler" diye başlamıştır.

Yukarıdaki âyette dikkat çeken iki ayrıntı daha vardır. Bunlardan biri öldüren kimse ile öldürülenin vârisi hakkında bir kardeşliğin olduğu bildirilmiştir. Hâlbuki "*Mü'minler ancak kardeşirler*"⁹⁷ âyeti, ancak mü'minlerin kardeş olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla büyük günah işleyen kimse îmândan çıksaydı, arada kardeşlik diye bir şeyden söz etmek mümkün olmazdı. Diğer ayrıntı da Yüce Allâh âyette, kâtilin affedilebileceğini belirtmiştir. Affetmek de mü'mine yakışan bir durumdur.⁹⁸ Bütün bunlar büyük günah işlemesi veya amel hususunda gevşeklik göstermesiyle kişinin mü'min vasfını kaybetmeyeceğini göstermektedir.

Ele aldığımız bu âyetler, amelin îmândan olmadığını söyleyen İslâm âlimlerinin haklılığını ortaya koymaktadır. Ancak verdiğimiz ilk âyetlerde görüldüğü gibi gerçek îmân, insanları sâlih amel işlemeye teşvik eden en güçlü etken olmalıdır; eğer olmuyorsa o îmân hakiki değildir. Sabır, tevbe, huşû' ve şükür gibi İslâm inancının yapısını en iyi şekilde yansıtan hususlar, mü'minin şahsında vücut bulmalıdır. Mü'min, insanlarla olan sıradan ilişkilerinde bile bunlara riâyet edilmelidir.⁹⁹ Aksi takdirde îmânla sâlih ameller arasındaki uyumsuzluk, kişinin îmânındaki işlevsizliğin göstergesi olacaktır. Kişinin îmânıyla sâlih amelleri arasında ne kadar uyumsuzluk varsa, îmânında o kadar işlevsizlik var demektir.

Son olarak, "Mü'minûn" sûresinde mü'minlerin nasıl olmaları gerektiğini gösteren âyetlere yer vereceğiz.

⁹⁵ Bakara, 2/178.

⁹⁶ Nisâ 4/93.

⁹⁷ Hucurât, 49/10.

⁹⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990, V/47.

⁹⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar* (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2010, s. 286.

”قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خاشعون والذين هم عن اللغو معرضون والذين هم للزكاة فاعلون والذين هم لفروجهم حافظون إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيمانهم فإنهم غير ملومين فمن ابتغى وراء ذلك فأولئك هم العادون والذين هم لأماناتهم وعهدهم راعون والذين هم على صلواتهم يحافظون أولئك هم الوارثون الذين يرثون الفردوس هم فيها خالدون“

“Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekâtı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. Yine onlar ki, emânetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler. Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. İşte, asıl bunlar vâris olacaklardır; Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”¹⁰⁰

Bu âyetlerin sebab-i nüzûlü şöyledir: “Hz. Ömer (r.a) anlatıyor: Rasûlullâh’a (s.a.v) vahiy geldiğinde biz yanında arı vızıltısı gibi bir ses işitirdik. Bir gün üzerine vahiy indi ve biz bir süre bekledik. Derken üzerindeki bu hal sona erdi ve hemen kibleye dönüp ellerini kaldırdı: “Ya Rabbi! Sayımızı artır, eksiltme. Kıymetimizi artır, bizi küçük düşürme. Bize ver, bizi mahrum etme. Bizi tercih et, başkalarını bizim üzerimize tercih etme. Bizden razı ol ve bizi razı eyle.” diye dua etti. Sonra da: “Bana on âyet indirildi. Bu âyetlerdeki emirleri yerine getiren kimse, cennete girer” buyurdu.”¹⁰¹

Mü'minlerin özelliklerinin anlatıldığı yerlerden bazıları da yukarıda yer verdiğimiz âyetlerdir. Mekkî olan bu sûrenin başlangıcında, gerçek mü'minde bulunması gereken yedi özellik sıralanmış ve Hz. Muhammed (s.a.v) âyetlerdeki emirleri yerine getiren kimsenin, cennete gireceğini haber vermiştir.

Râzî (ö. 606/1209), âyette geçen özelliklere sahip olmakla beraber İslâm'ın diğer bütün emir ve yasaklarına da uyan mü'minlerin kurtuluşa ereceği görüşündedir. Nitekim “Onlar, emânetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler” ifadesi, Allâh Teâlâ'nın bütün emir ve yasaklarını içine alır. Râzî, sûre Mekkî olduğu için henüz

¹⁰⁰ Mü'minûn, 23/2-9.

¹⁰¹ Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nisâbü'rî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 2010, s. 169.

farz olmayan hac gibi bazı emirlerin burada zikredilmediğini belirtmiştir.¹⁰² Dolayısıyla gerçek mü'minler sadece burada zikredilen emir ve yasaklara riâyet eden kimseler değil, Yüce Allâh'ın bütün emir ve yasaklarına riâyet edenlerdir.

Âyette zikredilen hususları yerine getiren mü'minlerin Firdevs cennetine vâris oldukları “İşte onlar vâris olanlardır” şeklinde, hasr ifade eden bir cümle yapısıyla belirtilmiştir. Ancak buradan hareketle, sadece bu sıfatlara sahip kimselerin cennete gireceği anlaşılmamalıdır. Zira çocukların, delilerin ve günahları affolunan ehl-i kıblenin cennete gireceği sabittir.¹⁰³ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur: “Şüphesiz Allâh, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.”¹⁰⁴

Yukarıdaki âyetlerde üzerinde durulması gereken hususlardan biri de şudur: Mü'minlere, bu sıfatlara sahip oldukları için mi mü'min denmiştir? Râzî bu düşüncenin, ameli îmândan sayan Mu'tezilîlere ait olduğunu söylemiştir. Ehl-i Sünnete göre “Mü'minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler” sözü, “İnsanlar kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki zekîlerdir, âdillerdir” sözü gibidir. Bu söz, zekîliğin ve adâletin insanın tanımı kapsamında olduğunu göstermez.¹⁰⁵ Dolayısıyla âyetlerde mü'minlerle ilgili sıralanan özellikler de, mü'minin tanımı kapsamında değildir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ehl-i Sünnet âlimlerine göre amel îmândan bir cüz değildir. Îmânla amel ayrı şeyler olmasına rağmen, âyetlerde yer alan mü'minlerin özelliklerine ve âbid, şâkir gibi mü'minleri ifade eden kavramlara genel olarak bakıldığında gayesiz ve amelsiz, kuru i'tikâd ile yetinen bir mü'min tasavvuru görülmemektedir. Dolayısıyla “Ben mü'minim” diyen bir kimsenin amelsiz ve bilinçsiz bir hayat sürmesi düşünülemez. Kişi, îmânına şâhit tuttuğu amelleriyle îmânen olgunlaşmalı ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) belirtmiş olduğu,¹⁰⁶ îmânın en üst bölümü olan “Allâh'tan başka ilâh yoktur” sözünü söyledikten sonra îmânın diğer bölümlerinde yer alan hususları da yerine getirmeye gayret etmelidir. Ancak bu

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII/72.

¹⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII/72.

¹⁰⁴ Nisâ, 4/48.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII/73.

¹⁰⁶ Buhârî, *Îmân*, 3; Müslim, *Îmân*, 57; Tirmizî, *Îmân*, 6; Nesâî, *Îmân*, 16.

şekilde hareket eden kimse, Yüce Allâh'ın övmüş olduğu muhsin, âbid, sâlih ve şâkirlerin derecelerine ulaşır.

1.2. MÜSLİM

1.2.1. Müslim Kelimesinin Anlamı

Mü'minleri ifade eden kavramların en başında “*müslim*” gelir. İsm-i fâil olan müslim kelimesi, “*s-l-m*” kökünden ve if'âl kalıbından türemiştir. Kelimenin aslı olan “*silm*” ve “*selm*” sözlükte; itâat etmek, teslim olmak, samimiyetle boyun eğmek, bağlanmak, kurtuluşa ermek ve barış yapmak manalarına gelir.¹⁰⁷ Âyette geçen “سبل السلام”¹⁰⁸ ifadesi “*kurtuluş yolları*” demektir. “*وإن جنحوا للسلم*” “*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa*”¹⁰⁹ âyetinde geçen *silm* ise barış yapmak anlamındadır.

Aynı kökten gelen “*selâm*” ve “*selâmet*” masterları, iç ve dış kusurlardan ve kötülüklerden uzak olmak manalarına gelir.¹¹⁰ “*إلا من أتى الله بقلب سليم*” “*Allâh'a arınmış bir kalp ile gelen başka*”¹¹¹ âyeti iç kusurlardan uzak olmayı; “*مسلمة لا شية*” “*Kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır*”¹¹² âyeti de dış kusurlardan uzak olmayı gösteren birer örnektir.

“*İslâm*” kelimesi sözlük anlamı itibarıyla, batıla, kötülüğe ve zâlime boyun eğme manasında kullanılması da mümkündür. Ancak Kur'ân dilinde ve din geleneğinde İslâm deyince, mutlak olarak boyun eğmek, itâat etmek anlamı değil, sadece Allâh Teâlâ'ya boyun eğmek anlamı kastedilir. Zira Hakk'a aykırı olan şeye teslimiyet ve itâat, Hakk'a isyandır.¹¹³ İslâm kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de farklı kelime formlarında; Allâh Teâlâ'nın ismi,¹¹⁴ İslâm dini,¹¹⁵ mü'min,¹¹⁶ ihlâs,¹¹⁷

¹⁰⁷ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn* (Thk. Abdülhamîd Hindêvî), I. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003, II/270; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga* (Thk. İbrâhîm Şemsuddîn), I. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2005, II/208; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, XII/445-452; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga*, III/111; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI/346-347; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr* (Thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 2010, s. 149.

¹⁰⁸ Mâide, 5/16.

¹⁰⁹ Enfâl, 8/61.

¹¹⁰ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân* (Thk. Safvân Adnân Dâvûdî), IV. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2009, s. 421.

¹¹¹ Şuarâ, 26/89.

¹¹² Bakara, 2/71.

¹¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, ys., ts., III/7.

¹¹⁴ Mâide, 5/16; Haşr, 59/23.

ikrâr,¹¹⁸ boyun eğip teslim olma,¹¹⁹ barış,¹²⁰ itâatkâr olma,¹²¹ selâm¹²² ve selâmet¹²³ manalarında kullanılmıştır.¹²⁴

Kelime manasından yola çıkarak müslim için; kendini Yüce Allâh'a teslim ederek her türlü kusur ve kötülüklerden kurtulan ve samimiyetle O'na boyun eğip bağlanan kimse şeklinde bir tanım yapılabilir.

İzutsu'ya (ö. 1413/1993) göre, itâat, huşû' ve tazarru' gibi boyun eğmeyi ifade eden kelimelerin en önemlisi İslâm kavramıdır. Ancak bu İslâm, tarihî anlamdaki İslâm değil, Yüce Allâh'ın iradesine teslimiyet manasındaki İslâm'dır. Ona göre İslâm, amel olarak gerçek itâat ve tevazuun başlangıç noktasıdır. İslâm, insanın hayatında bir dönüm noktasıdır. Yani İslâm, eskiden başlayıp devam eden bir olgu değil, ilk defa var olan ve yeni başlayan bir olguyu, kesin atılmış bir adımdan sonraki davranışı belirtir. Diğer itâat kavramlarında bu manalar söz konusu değildir. Kişi ne zaman böyle bir adım atarsa, hayatında yepyeni bir çığır açmış olur. Dolayısıyla müslüman, bu cesaretini gösteren kimsedir. Ancak bu anlamdaki müslüman da, İslâm'ın ilk devrinde müşrik iken müslüman olan kimselerdir. Çünkü böyle bir adım atma cesareti göstererek hayatlarını iki kısma bölenler onlardır.¹²⁵

İsfehânî (ö. 502/1108), şer'î olarak İslâm'ın iki manaya geldiğini söylemiştir. Birincisi, dille itiraftır. Bunun inananak olup olmaması fark etmez. *“Bedevîler “Îmân ettik” dediler. De ki: “Îmân etmediniz. (Öyle ise, “îmân ettik” demeyin.) “Fakat boyun eğdik” deyin”*¹²⁶ âyetinde ifade edilen İslâm budur. İkincisi, itirafla beraber; kalben inanmanın, amellerle bu îmâna bağlı kalmanın ve Allâh Teâlâ'nın takdir ettiği bütün hususlara boyun eğmenin bulunduğu İslâm'dır. Bu: *“Rabbi ona “Teslim ol”*

¹¹⁵ Bakara, 2/208.

¹¹⁶ Zâriyât, 51/35-36; Âl-i İmrân, 3/52; Yûnus, 10/84.

¹¹⁷ Bakara, 2/112, 116, 136; Âl-i İmrân, 3/20, 22; Nisâ, 4/125; En'âm, 6/163.

¹¹⁸ Bakara, 2/133; Âl-i İmrân, 3/52; Tevbe, 9/74.

¹¹⁹ Hucurât, 49/14.

¹²⁰ Enfâl, 8/61; Muhammed, 47/35.

¹²¹ Bakara, 2/128.

¹²² En'âm, 6/54; Ra'd, 13/24; Nûr, 24/61; Ahzâb, 33/44.

¹²³ Enbiyâ, 21/69; Kâf, 50/39.

¹²⁴ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 40; Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 64, 247, 250, 383; Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 33; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, I/128.

¹²⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan* (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 187-189.

¹²⁶ Hucurât, 49/14.

dediğinde, “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” demişti”¹²⁷ âyetinde ifade edilen İslâm’dır.¹²⁸

Vahiy geleneğine göre İslâm tektir. Özü, Yüce Allâh’ın iradesine teslimiyet olan ve adını da bu özelliğinden alan İslâm, son peygamberin tebliğ ettiği dinin özel adıdır.¹²⁹ Bununla beraber İslâm, mesajlarının esasını Yüce Allâh’ın varlık ve birliğini tanıyıp O’nun iradesine teslim olma ilkesinin oluşturduğu daha önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin de adıdır.¹³⁰ Nitekim Kur’ân’ın bildirdiğine göre Hz. Nûh (a.s): “*Bana müslümanlardan olmam emredildi*”¹³¹ demiş, Hz. İbrâhîm’e (a.s) müslüman olması emredilmiş,¹³² Hz. İbrâhîm ve Hz. Ya’kûb (a.s), oğullarına: “*Oğullarım! Allâh, sizin için bu dini (İslâm’ı) seçti. Siz de ancak müslümanlar olarak ölün*”¹³³ tavsiyesinde bulunmuştur. Bu âyetler, İslâm’ın sadece Hz. Muhammed’in (s.a.v.) dâvet ettiği dine verilmiş bir isim olmadığını, aynı zamanda bütün peygamberlerin dâvet ettiği dinin adı olduğunu göstermektedir.

Hadislerde, Hz. Muhammed (s.a.v) mü’mini: “*Mü’min, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendiği kişidir*”¹³⁴ şeklinde tarif ederken, müslümanı da benzer bir şekilde şöyle tarif etmiştir: “*Müslüman, dilinden ve elinden diğer müslümanların emniyette olduğu kimsedir.*”¹³⁵ Bu hadisler şer’î manada mü’minle müslimin aynı olduğunu göstermektedir.

Meşhur Cibrîl hadisinde İslâm’ın ne olduğunu soran Cebrâîl’e (a.s) Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle cevap vermiştir: “*İslâm, Allâh’tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed’in O’nun peygamberi olduğuna inanman, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve gücün yetiyorsa Allâh’ın evini ziyaret edip hac yapmandır.*”¹³⁶ O’nun “İslâm nedir?” sorusuna

¹²⁷ Bakara, 2/131.

¹²⁸ İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur’ân*, s. 421.

¹²⁹ Mâide, 5/3.

¹³⁰ Ömer Faruk Harman, “İslâm”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII/1.

¹³¹ Yûnus, 10/72.

¹³² Bakara, 2/131.

¹³³ Bakara, 2/132.

¹³⁴ Tirmizî, *İmân*, 13; Nesâî, *İmân*, 8.

¹³⁵ Buhârî, *İmân*, 4-5, *Rikak*, 26; Müslim, *İmân*, 64-65; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 2; Tirmizî, *Kıyâmet*, 52, *İmân*, 12; Nesâî, *İmân*, 8.

¹³⁶ Buhârî, *İmân*, 37.

verdiği bu cevap, daha sonraki dönemlerde İslâm'ın şartları olarak formüle edilmiştir.

1.2.2. İmân-İslâm İlişkisi

İmân ve İslâm kavramları arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ, birçok âyet ve hadiste rahatlıkla görülmektedir. İslâm âlimleri bu kavramlar arasındaki ilişkiyi tartışmış, bazıları imân ile İslâm'ın aynı olduğunu savunurken bazıları da farklı olduğunu ifade etmiştir. Biz bu tartışmayı, Kur'ân'da müslim kavramının geçtiği âyetleri değerlendirirken, müfessirlerin konuyla ilgili yaklaşımları doğrultusunda ele alacağız. Burada ve imân ile diğer kavramların ilişkisini değerlendireceğimiz diğer yerlerde, mü'minleri ifade eden bu kavramların imân ile anlamsal olarak nasıl bir ilişkisi olduğunu inceleyeceğiz.

Müslüman, Yüce Allâh'a teslim olan kişidir. Yüce Allâh'a teslim olmak, O'na imân etmek ve güvenmektir. Bu inanca sahip olan kişi her şeyin yaratıcısının Allâh Teâlâ olduğunu bilir ve O'nun emrine boyun eğer. O'nun her şeyi bildiğini, gördüğünü ve işittiğini bilir. Müslüman, Rabbinin her işi hikmetle yaptığını ve kullarına asla zulmetmeyeceğini bilir ve O'na olan teslimiyetine hiçbir zaman gölge düşürmez. Bundan dolayı müslüman hoşuna gitse de gitmese de, işine gelse de gelmese de sadece O'na yönelir. Rab olarak Allâh Teâlâ'yı tanır ve sadece O'na tevekkül eder.

Cibrîl hadisinde belirtildiği üzere İslâm; kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hac yapmaktır.¹³⁷ Başka bir hadiste ise İslâm'ın beş esas üzerine kurulduğu bildirilmiştir. Bunlar: kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, hac yapmak ve Ramazan orucunu tutmaktır.¹³⁸ Dolayısıyla gerçek anlamda müslüman olmak için sadece kelime-i şehâdet getirmek yetmez. Sadece kelime-i şehâdet getiren kimse müslüman olarak isimlendirilse bile gerçek anlamda Yüce Allâh'a teslim olmuş olmaz. Kelime-i şehâdet getirmek dil ile teslimiyeti ifade eder. Bu teslimiyeti ifade eden kimse, bunun gereklerini yapmak durumundadır. Bu şehâdetin gerekleri de hadislerde ifade edilen temel esaslarla beraber, farz olan şeyleri yapmak ve haram olan davranışlardan uzak

¹³⁷ Buhârî, *İmân*, 37.

¹³⁸ Buhârî, *İmân*, 8; Müslim, *İmân*, 19.

durmadır. Bir kimse, İslâm'ın gereklerini yaptığı ölçüde Yüce Allâh'a teslim olmuş olur. İslâm'ı bütün yönleriyle yaşayan kimse, kalbiyle, diliyle ve fiiliyle Allâh Teâlâ'ya teslim olmuş demektir.

İnsan, Yüce Allâh'ın din olarak kabul ettiği İslâm'a tâbi olarak her türlü batıl inanç ve düşünceden kurtulmuş olur. Nitekim birçok sahabe, eski cahiliye inançlarını terk ederek İslâm'a girmiş ve kendi elleriyle yaptıkları helvadan putlara tapmak gibi batıl inançlardan kurtulmuşlardır. Bu yöneliş, teslimiyet ve hak dine tâbi olma Kur'ân'da şöyle övülmüştür: *“Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allâh'a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhîm'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir?”*¹³⁹ Hz. Muhammed (s.a.v) insanları İslâm'a davet etmiş ve *“Müslüman ol, kurtul”*¹⁴⁰ diyerek onları kurtuluş ve hidâyet yoluna çağırmıştır. Müslüman, bir taraftan Allâh Teâlâ'ya kul olma şerefi kazanırken, diğer taraftan O'ndan başka varlıklara boyun bükmekten kurtulmaktadır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Müslüman olan kurtulmuştur”*¹⁴¹ Bu kurtuluş sadece batıl inançlardan değil, dünya ve âhiretle ilgili bütün sıkıntılardan kurtuluştur. “Ben müslümanım” diyen kimse dünyalık hiçbir şeyi dert edinmez. Çünkü onun güvendiği âdil ve mutlak güç sahibi bir Rabbi vardır. Böyle düşünen bir kimse, dünyalık her türlü sıkıntıyı Rabbine havale eder ve böylece selâmete erer. Müslüman, aynı zamanda âhirette de ebedi cehennem azabından kurtulacak ve: *“Ey âyetlerimize inanan ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeceksiniz de”*¹⁴² müjdesine muhatap olacaktır.

1.2.3. Kur'ân'da Müslimlerin Özellikleri

Son ilâhî din, İslâm'dır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Yüce Allâh katındaki hak dinin İslâm olduğu¹⁴³ ve insanlar için din olarak İslâm'ı seçildiği¹⁴⁴ belirtilmiştir. Bundan

¹³⁹ Nisâ, 4/125.

¹⁴⁰ Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, 2, *Cihâd*, 102, *Cizye*, 6, *İ'tisâm*, 18; Müslim, *Cihâd*, 74.

¹⁴¹ Müslim, *Zekât*, 125.

¹⁴² Zuhruf, 43/68.

¹⁴³ Âl-i İmrân, 3/19.

¹⁴⁴ Mâide, 5/3.

dolayı, kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan kabul edilmeyecek ve o kimse âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.¹⁴⁵

Kur'ân'da, İslâm'a davet olunduğu hâlde, Yüce Allâh'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimsenin olmayacağı¹⁴⁶ ve Yüce Allâh'ın, kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açacağı, kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltıp sıkarak azap vereceği¹⁴⁷ ifade edilmiştir. Göğsü İslâm'a açılan ve böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimsenin, kalbi îmâna kapalı kimse gibi olmayacağı¹⁴⁸ belirtilmiştir.

İslâm, bütün peygamberlerin davet ettiği dinin adıdır. Müslim de peygamberlerin bu davetine icabet ederek Allâh Teâlâ'nın emirlerine teslim olandır. Hz. Âdem'den (a.s) günümüze kadar bu davete icabet eden herkes müslim diye isimlendirilmiştir. Nitekim Kur'ân'da; Hz. Nûh (a.s),¹⁴⁹ Hz. İbrâhîm (a.s),¹⁵⁰ İsrâiloğulları¹⁵¹ ve Hz. İsa'nın (a.s) havarilerinin¹⁵² müslim oldukları bildirilmiştir. Bununla beraber Yüce Allâh bütün inananları hem önceki kitaplarda, hem de Kur'ân'da müslim diye isimlendirmiştir.¹⁵³

Kur'ân, Yüce Allâh'a çağırın, sâlih amel işleyen ve “Kuşkusuz ben müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü kimsenin olmayacağını¹⁵⁴ beyan etmiştir. Şu âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v) ve ona inananlardan da böyle yapmaları istenmiştir: *“(Ey Muhammed!) De ki: “Şüphesiz benim namazım da, diğer ibâdetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allâh içindir.”; “O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben müslümanların ilkiyim.”*¹⁵⁵ *“Deyin ki: “Biz Allâh'a, bize indirilene (Kur'ân'a), İbrâhîm, İsmâîl, İshâk, Ya'kûb ve Ya'kûboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün*

¹⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/85.

¹⁴⁶ Sâff, 61/7.

¹⁴⁷ En'âm, 6/125.

¹⁴⁸ Zümer, 39/22.

¹⁴⁹ Yûnus, 10/72.

¹⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/67.

¹⁵¹ Bakara, 2/133.

¹⁵² Âl-i İmrân, 3/52; Mâide, 5/111.

¹⁵³ Hac, 22/78.

¹⁵⁴ Fussilet, 41/33.

¹⁵⁵ En'âm, 6/162-163.

diğer peygamberlere Rablerinden verilene îmân ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz.”¹⁵⁶

Kur’ân’da, İslâm’a davet hususunda Ehl-i Kitâb ile güzel bir yolla mücadele edilmesi istenmiş, davetten yüz çevirmeleri durumunda “Biz müslümanlarız” demeleri inananlara şöyle bildirilmiştir: “*De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allâh’a ibâdet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allâh’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şâhit olun, biz müslümanlarız.”¹⁵⁷ “İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: “Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir (aynı ilâhtır). Biz sadece O’na teslim olmuş kimseleriz.”¹⁵⁸*

Hz. Nûh (a.s)¹⁵⁹ ve Hz. Muhammed’e (s.a.v)¹⁶⁰ müslümanlardan olmaları emredilmiştir. Kur’ân’ın uydurulduğunu söyleyen inkârcılara: “*Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allâh’tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin*” âyetiyle meydan okunmuş ve inkârcılara “*Artık müslüman oluyor musunuz?*”¹⁶¹ denmiştir. Başka bir âyette de Hz. Muhammed’e (s.a.v) şöyle denmiştir: “*De ki: “Bana ancak, ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Hala müslüman olmuyor musunuz?”¹⁶²*

İsrâiloğulları denizin ortasından geçince, Firavun askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere onları takibe koyulmuş, boğulmak üzere iken de: “*İsrâiloğulları’nın îmân ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım*”¹⁶³ diyerek müslüman olduğunu belirtmiş ancak âyette, onun bütün kuvvet ve imkânı gittikten sonra yaptığı bu teslimiyetin zamansız ve faydasız olduğu ifade edilmiştir.

¹⁵⁶ Bakara, 2/136.

¹⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/64.

¹⁵⁸ Ankebût, 29/46.

¹⁵⁹ Yûnus, 10/72.

¹⁶⁰ Neml, 27/91; Zümer, 39/12.

¹⁶¹ Hûd, 11/13-14.

¹⁶² Enbiyâ, 21/108.

¹⁶³ Yûnus, 10/90.

Kur'ân'da, Yüce Allâh'a teslim olmayıp O'nu inkâr edenlerin derin bir pişmanlık duyacakları şöyle bildirilmiştir: “رما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين” “*İnkâr edenler, “Keşke müslüman olsaydık” diye çok arzu edeceklerdir.*”¹⁶⁴

Kur'ân'da, müslüman olarak ölmek, önemli bir husus olarak göze çarpar. Hz. Mûsâ'ya (a.s) îmân eden sihirbazları Firavun: “*Ben size izin vermeden ona îmân ettiniz ha! Şüphesiz bu halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz! Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da ibret olsun diye sizin tümünüzü elbette asacağım.*” diye tehdit edince onlar: “*Biz mutlaka Rabbimize döneceğiz. Sen surf, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde îmân ettiğimiz için bize hınç duyuyorsun. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak bizim canımızı al*”¹⁶⁵ diye dua etmişlerdir.

Hiz. İbrâhîm ve Hiz. Ya'kûb (a.s) kendi oğullarına ancak müslümanlar olarak ölmeyi vasiyet etmiştir.¹⁶⁶ Müslüman olarak ölmek aynı zamanda Yüce Allâh'ın inananlara bir emridir: “*Ey îmân edenler! Allâh'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün.*”¹⁶⁷ Hiz. Yûsuf (a.s) çok sevdiği babasına kavuşunca, Yüce Allâh'tan canını müslüman olarak almasını istediği şu güzel duayı yapmıştır: “*Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve âhirette sen benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.*”¹⁶⁸

Kur'ân'da, müslümanlarla mücrimlerin âhirette bir tutulmayacağı¹⁶⁹ belirtilmiş ve müslümanlar için hazırlanan mükâfat şöyle anlatılmıştır: “*O gün Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar. (Allâh şöyle der:)* “*Ey âyetlerimize inanan ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeceksiniz de.*” “*Siz ve eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete giriniz.*” *Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız. İşte, bu*

¹⁶⁴ Hicr, 15/2.

¹⁶⁵ A'râf, 7/120, 126.

¹⁶⁶ Bakara, 2/132.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/102.

¹⁶⁸ Yûsuf, 12/101.

¹⁶⁹ Kalem, 68/35.

yapmakta olduklarınıza karşılık size mîras verilen cennettir. Orada sizin için bol bol meyve var, onlardan yersiniz.”¹⁷⁰

Kur’ân, inananların inançlarını sağlamlaştırmak, müslümanlara doğru yolu göstermek ve bir müjde olmak üzere Yüce Allâh’tan hak olarak indirilmiştir.¹⁷¹ Allâh Teâlâ iki âyette Hz. Muhammed’e (s.a.v), Kur’ân’a karşı kör olanları sapıklıklarından çevirip doğru yola getiremeyeceğini, ancak âyetlere inanan ve müslüman olanlara Kur’ân’ı duyurabileceğini belirtmiştir.¹⁷²

Hiz. İbrâhîm ve Hiz. İsmâîl (a.s) birlikte Kâbe’yi inşâ ederken şöyle niyaz etmişlerdir: *“Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibâdet yerlerini göster. Tevbemizi kabul et. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.*”¹⁷³

1.2.4. Kur’ân’da Müslim Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde, müslim kavramının geçtiği âyetlerin, mü’min manasında olanlarını ele alacağız. Bu bağlamda müfessirlerin ilgili âyetlere yaklaşımlarını belirtip konuyu genel olarak değerlendireceğiz. Hemen ifade edelim ki, îmân ve İslâm kavramları birbiri yerine kullanılan kavramlardandır. Dolayısıyla birçok müfessir, müslim kavramının geçtiği âyetleri değerlendirirken, müslimi mü’min diye tefsir etmemiştir. Çünkü birçok âyette müslim kavramının mü’min manasında kullanıldığı çok açıktır.

Hac sûresinin son âyetleri, mü’minlerin müslim diye isimlendirildiğini göstermektedir:

” يا أيها الذين آمنوا اركعوا واسجدوا واعبدوا ربكم وافعلوا الخير لعلكم تفلحون وجاهدوا في الله حق جهاده هو اجتباكم وما

جعل عليكم في الدين من حرج ملة أبيكم إبراهيم هو سماكم المسلمين من قبل وفي هذا ليكون الرسول شهيدا عليكم وتكونوا شهداء

على الناس فأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة واعتصموا بالله هو مولاكم فنعم المولى ونعم النصير“

¹⁷⁰ Zuhruf, 43/67-73.

¹⁷¹ Nahl, 16/89, 102.

¹⁷² Neml, 27/81; Rûm, 30/53.

¹⁷³ Bakara, 2/127-128.

“Ey îmân edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. Allâh uğrunda hakkıyla cihâd edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrâhîm’in dinine uyun. Allâh, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’ân’da müslim diye isimlendirdi ki, Peygamber size şâhit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şâhit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allâh’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”¹⁷⁴

Yukarıda âyetlerin birincisinde söze “Ey îmân edenler” diye başlanmış, peşinden gelen âyette ise Allâh Teâlâ’nın mü’minleri, hem daha önce göndermiş olduğu kitaplarda hem de Kur’ân’da “müslim” diye isimlendirdiği belirtilmiştir. Bu âyetler açık bir şekilde mü’minlerin, bizzat Yüce Allâh tarafından müslim diye isimlendirildiğini göstermektedir.

“هو سماكم المسلمين من قبل وفي هذا” âyetinde geçen “hüve” zamirinin kime râci olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır. Birinci ve genel kabul gören görüşe göre, zamir Allâh Teâlâ’ya râcidir. İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhâk, Katâde ve Süfyân bu görüştedir.¹⁷⁵ Übey b. Ka’b’ın bu âyeti “الله سماكم” şeklinde okuması da zamirin Allâh Teâlâ’ya râci olduğunu göstermektedir. Bu görüş sahiplerine göre, âyetin devamında gelen “Peygamber size şâhit olsun, siz de insanlara şâhit olasınız” ifadesi, onların bu şahitliği nedeniyle müslim diye isimlendirildiğini beyan etmektedir. Buna göre mana şöyle olur: “Ey îmân edenler, Allâh Teâlâ hem Kur’ân’dan önce gönderilen diğer kitaplarda, hem de Kur’ân’da sizi diğer ümmetlere üstün kıldı ve bu âyette bahsedilen şehâdetten dolayı da bu güzel ismi, size ad olarak verdi. Bundan dolayı Yüce Allâh’ın bu ikramına karşılık, O’na ibâdet edin ve O’nun sizi sorumlu tuttuğu hususları reddetmeyin.”¹⁷⁶

İkinci görüşe göre buradaki zamir, Hz. İbrâhîm’e (a.s) râcidir. Çünkü her peygamberin, kabul olunmuş bir duası vardır. Hz. İbrâhîm’in (a.s) duası da şudur: “Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş

¹⁷⁴ Hac, 22/77-78.

¹⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII/244; Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî* (Thk. Muhammed Hüseyin el-Arap), Dâru’l-Fikr, Beyrût ts., XVII/14.

¹⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIII/65.

bir ümmet kıl.”¹⁷⁷ Allâh Teâlâ, Hz. İbrâhîm’in (a.s) bu duasını kabul etmiş ve duada istenen müslim ümmet, Hz. Muhammed’in (s.a.v) ümmeti olmuştur.¹⁷⁸

Aşağıdaki âyette Allâh Teâlâ’nın vermiş olduğu müslim ismiyle gurur duyan ve hiçbir şeyden korkmadan bunu söyleyen kimse şöyle övülmektedir:

“ومن أحسن قولاً ممن دعا إلى الله وعمل صالحاً وقال إنني من المسلمين”

“Allâh’a çağırın, sâlih amel işleyen ve “Kuşkusuz ben müslümanlardım” diyenden daha güzel sözlü kimdir?”¹⁷⁹

Burada övülen kimse, hayrı işleyen, kötülüğü terk eden ve insanları da kendilerini yaratan Allâh Teâlâ’ya çağırın kimsedir. Yoksa iyiliği emredip de yapmayan, kötülükten men edip de kendisi yapan değildir. Bu âyet, kendisi doğru yolda olup hayra çağırın herkes hakkında umumdur.¹⁸⁰ Bazı müfessirler bu âyette övülenin, Hz. Muhammed (s.a.v) olduğunu, bazıları da bunların müezzinler olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat hakikatte, hangi yolla olursa olsun, Allâh Teâlâ’ya çağırın herkes, bu âyetin muhtevasına girmektedir.¹⁸¹ Hasan-ı Basrî bu âyeti okumuş ve şöyle demiştir: “Bu, Allâh Teâlâ’nın sevdiği mü’min kuldur. Bu kimse Yüce Allâh’ın en iyi dostu, seçkin kulu ve yaratılanlar içerisinde en sevdiğidir. Bu kimse, Allâh Teâlâ’nın davetine icabet etmiş ve insanları, kendisinin kabul ettiği ilâhî davete çağırılmış, icabet ettiği dinin emrettiği sâlih amelleri işlemiş ve “Ben müslimlerdenim” demiştir. İşte bu kimse Yüce Allâh’ın halifesidir.”¹⁸²

Âyet, sözlerin en güzelinin; Allâh Teâlâ’ya davet etme ve sâlih amel işleme olduğunu göstermektedir. Sâlih amel ya kalp ile ya da uzuvlarla olur. “Ben müslimlerdenim” sözü; kalp ve uzuvların ameline, dilin amelini de eklemeyi ifade etmektedir. Böylece bu kimse, şu dört şeyle nitelenmiş olur: dil ile ikrâr, uzuvlarla sâlih amel, kalp ile hakiki i’tikâd ve Yüce Allâh’ın diniyle ilgili deliller getirmekle

¹⁷⁷ Bakara, 2/128.

¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/244; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII/65.

¹⁷⁹ Fussilet, 41/33.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII/240.

¹⁸¹ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII/133; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII/108.

¹⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/128; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Thk. Hişâm Bedrânî), I. Baskı, Dâru'l-Kitâbi's-Sekâfi, Ürdün 2008, V/431.

meşgul olmak. Bu dört niteliği taşıyan kimsenin, insanların en şerefli ve en üstünü olduğunda şüphe yoktur.¹⁸³

Her insanın inandığı bir din vardır. Bu açıdan inanan herkes kendi dinine göre mü'mindir. Ancak müslim, son din olan İslâm'a inanan kimsedir. İmam Mâturûdî, Yahudi ve Hıristiyanların kendilerini mü'min diye isimlendirdiğini ve bundan kaçınmadıklarını ifade etmiştir. Nitekim onların da inandıkları bir inanç sistemi vardır. Buna karşılık onlar, kendilerine müslim denmesini istememektedirler.¹⁸⁴ Çünkü müslim, Yüce Allâh'ın varlık ve birliğini tanıyan, O'nun iradesine teslim olan, gönderdiği kitap ve peygambere îmân eden kimse demek olup, mü'minden daha özel bir anlam taşımaktadır.

Mü'min ile müslimin nerede ayrılıp nerede birleştiği hususunu tam olarak kavrayabilmek için şu hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir: İslâm, Hz. Muhammed'in (s.a.v) getirmiş olduğu tüm hususlara karşı zâhirî bir boyun eğiş ve uysallığın (الانقياد، الخضوع) bulunması demektir. Şâyet bu zâhirî boyun eğmeyle birlikte kalbî inanç ve tasdik de varsa işte bu, îmândır.¹⁸⁵ Aşağıdaki âyette, henüz kalplerine îmân yerleşmemekle beraber zâhirî bir teslimiyet sergileyen bedevîlerin "آمنّا" demeleri sebebiyle ilâhî ikazla uyarılmalarını değerlendirecek ve bu bağlamda îmân-İslâm ilişkisini ele alacağız.

"قالت الأعراب آمنة قل لم تؤمنوا ولكن قولوا أسلمنا ولما يدخل الإيمان في قلوبكم وإن تطيعوا الله ورسوله لا يلتكم من

أعمالكم شيئاً إن الله غفور رحيم"

"Bedevîler "Îmân ettik" dediler. De ki: "Îmân etmediniz. (Öyle ise, "îmân ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz îmân kalplerinize girmedi. Eğer Allâh'a ve Peygamberine itâat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allâh, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."'¹⁸⁶

Kıtlık yılında Medine'ye gelip kalben îmân etmedikleri halde kelime-i şehâdet getiren ve Rasûlullâh'a (s.a.v): "Bütün yükümüz ve çocuklarımızla sana

¹⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII/109.

¹⁸⁴ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII/132.

¹⁸⁵ Murat Sülün, *Kur'ân-ı Kerim Açısından Îmân-Amel İlişkisi*, I. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul 2000, s. 383.

¹⁸⁶ Hucurât, 49/14.

geldik. Falan kabile gibi sana karşı savaşmadık da. Zekât gelirlerinden bize de ver” diyen Esed b. Huzeyme oğullarından bir grup hakkında inen¹⁸⁷ bu âyet, îmân ve İslâm’ın birbirinden farklı olduğunu savunanların temel dayanağı olurken, îmân ve İslâm’ın aynı olduğunu savunanlar, bu âyeti farklı şekillerde tefsir etmeye çalışmışlardır.

Bu âyetin içeriğine benzer bir olay da Buhârî’de geçmektedir. Sa’d b. Ebî Vakkâs’dan rivâyet edilen hadis şöyledir: *“Rasûlullâh (s.a.v) insanlara ganimetten pay veriyordu. Ben de orada oturuyordum. Derken Rasûlullâh (s.a.v) içlerinden en çok beğendiğim birine pay vermedi. Bunun üzerine: “Ya Rasûlallâh! Falanca kişiye niçin vermedin? Vallâhi onun mü’min olduğunu biliyorum” dedim. Rasûlullâh (s.a.v): “Öyle deme, müslim de” buyurdu. Bir müddet sustum. Nihâyet o adamın mü’min olduğuna inandığım için dayanamadım, yine sözümü tekrar ederek: “Falancayı niçin mahrum bıraktın? Vallâhi ben onun mü’min olduğunu biliyorum” dedim. Yine: “Öyle deme, müslim de” buyurdu. Ben yine sustum. Lâkin o kişinin mü’min olduğunu bildiğim için sözümü tekrar ettim. Rasûlullâh (s.a.v) yine o sözü tekrar ettikten sonra: “Ey Sa’d, başkasını daha çok sevdiğim halde, bir adamı Allâh Teâlâ yüziüstü ateşe atmasın diye, ona ihsânda bulunurum” buyurdu.”¹⁸⁸*

Bu hadise göre Hz. Muhammed’in (s.a.v), îmân hususunda kesin hüküm vermeyi yasakladığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir kimsenin gerçek anlamda mü’min olup olmadığını ancak Allâh Teâlâ bilir.

Bu âyet ve hadisi değerlendiren İbn Kesîr (ö. 774/1372), bu konuda iki görüş olduğunu söylemiştir. Birincisine göre, bu âyet ve hadiste anılan bedeviler münâfıklar değil, henüz kalplerine îmân yerleşmeyen müslümanlardır. Onlar ulaşmadıkları bir makamı kendileri için iddia etmişler ve bundan dolayı terbiye edilmişlerdir. Bu; İbn Abbâs, İbrâhîm en-Nehâî, Katâde ve İbn Cerîr’in tercih ettiği görüştür. İkinci görüşe göre bu kişiler, münâfıklardır. Bu görüşte olan Buhârî, bu kişilerin îmân ettiklerini iddia eden münâfıklar olduğunu söylemiştir. Saîd b. Cübeyr, Mücâhid ve İbn Zeyd *“ولكن قولوا أسلمنا”* âyetini *“Biz öldürülme ve esir edilme korkusu ile teslim olduk, deyin”* şeklinde anlamışlardır. İbn Kesîr, bu iki görüşün birincisinin

¹⁸⁷ Nisâbü’rî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, s. 169.

¹⁸⁸ Buhârî, *Îmân*, 19.

daha sahih olduğunu söylemiştir. Nitekim bu kişiler şâyet münâfik olsalardı, Tevbe sûresinde¹⁸⁹ olduğu gibi onlara çok sert davranılır ve rezil edilirdi. Ancak onlar şöyle uyarılmıştır: “*De ki: “Îmân etmediniz. (Öyle ise, “îmân ettik” demeyin.) “Fakat boyun eğdik” deyin. Henüz îmân kalplerinize girmedir.*” Yani, henüz îmânın hakikatine ulaşmadınız.¹⁹⁰

Bedeviler, henüz îmân kalplerine yerleşmediği halde mü'min olduklarını iddia etmişlerdir. Oysaki bu âyetten sonra gelen âyet,¹⁹¹ bir kimsenin gerçekten îmân etmiş olabilmesi için kendisinde şu davranışların bulunması gerektiğini göstermektedir:

- 1) İslâm'ın emirlerinin Yüce Allâh'ın ve Rasûlünün emirleri olduğuna kalben îmân etmek.
- 2) Bu inancında asla şüpheye düşmemek.
- 3) İslâm dini için malını, gerekirse canını vererek çalışmak ve bu uğurda bütün gayreti sarf etmek.

Âyetin bağlamından “Biz de mü'miniz, inandık” diyen bedevilerin henüz cihâd ile sınanmadıkları ve îmânlarını ispat etmedikleri anlaşılmaktadır.¹⁹² Dolayısıyla söz konusu âyette bedeviler bu konuda uyarılmış, sonraki âyette ise gerçekten îmân etmiş olmanın ölçüsü anlatılmıştır.

Îmân-İslâm ilişkisiyle ilgili mezheplerin görüşlerini şöyle sıralayabiliriz: İmân ve İslâm kavramlarının aynı anlama geldiğini iddia eden Mutezile, Mürcie ve Mâturûdîlere göre inanılması gerekenlerle İslâm esaslarının aynı şeyler olması bu iki kavramın özdeşliği anlamına gelmektedir. İmân tanımı içerisine ameli dâhil eden Selefiyye, İslâm'ı ikrâr olarak tanımladığından îmân ile İslâm'ı iki ayrı kavram olarak kabul eder. Ahmed b. Hanbel'e göre îmân, İslâm'dan farklı bir şeydir. İslâm

¹⁸⁹ “لو كان عرضا قريبا وسفرا قاصدا لاتبعوك ولكن بعدت عليهم الشقة وسيحلفون بالله لو استطعنا لخرجنا معكم يهلكون أنفسهم والله يعلم إنهم لكاذبون” “Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay bir yolculuk olsaydı, (sefere katılmayan münafıklar da) mutlaka sana uyarlardı. Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi. Gerçi onlar, “Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber çıkardık” diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah, biliyor ki onlar kesinlikle yalancılardır.” Tevbe, 9/42.

¹⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII/174. Benzer açıklamalar için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVII/164.

¹⁹¹ “إنما المؤمنون الذين آمنوا بالله ورسوله ثم لم يرتابوا وجاهدوا بأموالهم وأنفسهم في سبيل الله أولئك هم الصادقون” “İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.” Hucurât, 49/15.

¹⁹² Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu*, V/51.

söz iken, îmân ameldir. İmam Eş'arî'ye göre îmân, kalbî tasdiktir. İslâm ise hükme boyun eğmek, emre tabi olmak ve teslim olmaktır. İslâm, îmandan daha geniş olup îmânı kuşatmaktadır.¹⁹³

Görüldüğü üzere îmân ile İslâm'ın aynı ve farklı olduğu şeklinde iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Mâturûdîlere göre îmân, Allâh Teâlâ'yı haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmekten ibarettir. İslâm ise O'nun ulûhiyetine boyun eğip itâat etmektir. Bu da ancak O'nun emir ve nehyini benimsemekle gerçekleşebilir. O halde taşıdıkları hüküm bakımından îmân, İslâm'dan ayrılamaz ve aralarında zıtlık bulunamaz. Mâturûdîler, îmân ile İslâm'ın birbirinden ayrı şeyler olduğunu iddia eden kimsenin, mü'min olup da müslüman olmayan yahut da müslüman olup da mü'min olmayan kimsenin durumu hakkında farklı bir hüküm ispat edemeyeceğini belirterek¹⁹⁴ bu iddianın yanlış olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.

Mâturûdîler, Hucurât 49/14. âyeti delil gösterip, îmân olmadan İslâm'ın bulunabileceğini iddia edenlere, bu âyette geçen İslâm'ın şeriatte muteber olan İslâm olmadığını söylemişlerdir. Nitekim muteber olan İslâm, îmân olmadan bulunamaz. Âyette geçen İslâm kelimesi, lügavî manada olup içten değil, sadece dıştan boyun eğmeyi ifade etmektedir¹⁹⁵

İmân ile İslâm'ın aynı olduğu hususunda delil olarak gösterilen âyetlerden biri şudur:

“فأخرجنا من كان فيها من المؤمنين فما وجدنا فيها غير بيت من المسلمين”

*“Orada (Lût'un yöresinde) bulunan mü'minleri çıkardık. Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık.”*¹⁹⁶

Birçok müfessir âyette geçen müslimi, mü'min diye tefsir etmiş ve bunun bu şekilde tefsir edilmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁷ Nitekim Râzî, âyette geçen müslim kelimesinin, mü'min manasına delalet ettiğini belirtmiştir. Ona

¹⁹³ Geniş bilgi için bkz. Hilmi Karaağaç, “İtikâdî Mezheplerde İmân-İslam İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Gümüşhane 2012, s. 105, 112.

¹⁹⁴ Nüreddîn es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 176.

¹⁹⁵ Sa'düddîn et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid* (Çev. Talha Hakan Alp), Rihle Kitap, İstanbul 2011, s. 259.

¹⁹⁶ Zâriyât, 51/35-36.

¹⁹⁷ Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI/115; Muhammed Abdülhakk b. Şâh, *el-İklîl* (Thk. Muhyiddîn Usâme Bayrakdar), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2012, V/34; Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIV/146.

göre müslim kelimesi, mü'min kelimesinden daha geneldir. Genel bir kelimeyi, hususî bir kelimenin yerine kullanmaya bir engel yoktur. Dolayısıyla mü'min için müslim tabirinin kullanılması, mefhumlarının aynı olduğunu göstermez. Sanki Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Biz mü'minleri çıkardık ve orada müslim olan bir ev hariç, o kavmin genelini o evde bulamadık.”* Bu mana, orada onlardan başka mü'min olmamasını gerektirir. Bu durum şuna benzer: Bir kimse, başkasına: *“Evde insanlardan kim var?”* diye sorduğunda, o: *“Evde Zeyd'den başka canlı yok”* diye cevap verir. Bu şekilde cevap veren kimse soru sorana, evde Zeyd'den başka insan olmadığını haber vermiş olur.¹⁹⁸

Kurtubî de, yukarıdaki âyetlerde geçen mü'min ile müslimin aynı şey olduğunu belirtmiştir. Ona göre, aynı manayı ifade eden iki farklı lafzın bu şekilde kullanılması aynı lafzın tekrarlanmaması içindir.¹⁹⁹

Çağdaş müfessirlerden İbn Âşûr'a (ö. 1394/1973) göre, mü'min ve müslimin beraber zikredilmesi, ikisinin beraber olması gerektiğine ve bu ikisiyle kurtuluşun olacağına bir vurgudur. Âyet, aynı zamanda Hz. Lût'un (a.s) hanımının, kocasına karşı itâatkâr görünüp, küfrünü gizlediğine işaret etmektedir. Nitekim Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Allâh, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hainlik ettiler.”*²⁰⁰ Hz. Lût'un (a.s) evinde bulunanların hepsi müslimdi, ancak hepsi mü'min değildi. Bundan dolayı îmân ve İslâm sıfatına beraber sahip olanlardan başkası kurtulmamıştır.²⁰¹

İmân ile İslâm'ın aynı olduğuna şu âyetler de delil olarak zikredilmiştir.

“فلما أحس عيسى منهم الكفر قال من أنصاري إلى الله قال الحواريون نحن أنصار الله آمنا بالله واشهد بأنا مسلمون”

¹⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXVIII/188.

¹⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Thk. Muhammed İbrâhîm), II. Baskı, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1996, XVII/51.

²⁰⁰ Tahrîm, 66/10.

²⁰¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I. Baskı, Mevsûatü't-Târîh, Beyrût ts., XXVII/29.

“İsa, onların inkârlarını sezince, “Allâh yolunda yardımcılarım kim?” dedi. Havariler, “Biziz Allâh yolunun yardımcıları. Allâh’a îmân ettik. Şâhit ol, biz müslümanlarız” dediler.”²⁰²

“وقال موسى يا قوم إن كنتم آمنتم بالله فعليه توكلوا إن كنتم مسلمين”

“Mûsâ, “Ey kavmim! Eğer siz gerçekten Allâh’a îmân etmişseniz, eğer O’na teslim olmuş kimseler iseniz, artık sadece O’na tevekkül edin” dedi.”²⁰³

Birinci âyette, Havariler önce îmân ettiklerini, sonra da müslim olduklarını söylemişlerdir. İkinci âyette ise Hz. Mûsâ (a.s) kavminden, gerçekten Yüce Allâh’a îmân etmişler ve müslim olmuşlarsa Yüce Allâh’a tevekkül etmelerini istemiştir. Bu iki âyet de müslimin, mü’min manasında kullanıldığını göstermektedir.²⁰⁴

Yukarıdaki âyetler, müfessirlerin değerlendirmeleri ile birlikte ele alındığında müslim kavramının, mü’min manasına geldiği görülmektedir. Ancak Kur’ân’a bütüncül bir açıdan bakıldığında, İslâm kökünden türeyen her kelimeyi mutlak olarak îmânla ilişkilendirmek, kişiyi İslâm’la ilgili başka te’viller yapmaya mecbur bırakmaktadır. Nitekim Mâturûdîler, “ولكن قولوا أسلمنا” âyetindeki İslâm’ın, şeriatta muteber olan İslâm olmadığını söylemişlerdir.²⁰⁵ Bundan dolayı İslâm âlimleri, yukarıda verilen âyetleri değerlendirmişler ve Kur’ân’da geçen İslâm kelimesini, şer’î olarak birkaç kısma ayırma yoluna gitmişlerdir. Kanaatimize göre doğru olan da, İslâm’ın îmânla ilişkisi hususunda aynı veya farklı anlama geldiğiyle ilgili mutlak bir hüküm vermemeyip, İslâm kelimesini kullanım şekline göre kısımlara ayırmaktır.

Gazâlî’ye (ö. 505/1111) göre, şer’î olarak, îmân ve İslâm’ın, iki eş anlamlı kelime olarak aynı manada kullanıldıkları bir gerçektir. Bu iki kelime bazen ayrı manaları ifade etmek için de kullanılmıştır. Bazen de girift (tedâhül) olarak, ortaklaşa kullanılmışlardır. Gazâlî, müterâdif olarak kullanıldıkları yerlerden birine örnek olarak yukarıda verdiğimiz şu âyeti göstermiştir: “Orada (Lût’un yöresinde) bulunan mü’minleri çıkardık. Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık.”²⁰⁶ Bu âyetle ilgili olarak bütün müfessirler, Hz. Lût’un (a.s) memleketinde, bir evden

²⁰² Âl-i İmrân, 3/52.

²⁰³ Yûnus, 10/84.

²⁰⁴ Mâturûdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II/313, V/97.

²⁰⁵ Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 259.

²⁰⁶ Zâriyât, 51/35-36.

başka ev bulunmadığında görüş birliği içindedirler. Hz. Muhammed (s.a.v) Cibrîl hadisinde İslâm'ı: “*Allâh'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna inanman, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve gücün yetiyorsa Allâh'ın evini ziyaret edip hac yapmandır*”²⁰⁷ şeklinde tarif etmiş, Beni Abdilkays heyetine ise îmânı şöyle tanımlamıştır: “*Allâh'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allâh'ın kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, harpte elde edilen ganimetten beşte birini ödemenizdir.*”²⁰⁸ Bu iki tanım, îmân ile İslâm'ın bazen müterâdif kullanıldığını göstermektedir. Hucurât 49/14. âyet, îmân ve İslâm kelimelerinin ayrı anlamlar ihtiva ettiğine delildir. Cibrîl hadisinde îmân ile İslâm için farklı tanımlar yapılması ve Sa'd hadisi²⁰⁹ de bu iki kavramın farklı anlamlara geldiğini göstermektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v): “*Amellerin hangisi daha üstündür?*” diye soran Cibrîl'e: “*İslâm*”; “*İslâm'ın hangisi üstündür?*” sorusuna da “*îmân*” şeklinde cevap vermesi²¹⁰ de bu kavramların girift olarak kullanılmasına delildir.²¹¹

Râzî de İslâm kelimesinin Kur'ân dilinde farklı anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir. Ona göre Arapçada İslâm'ın üç manası vardır. Birincisi, boyun eğmek ve tâbi olmaktır. “*Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, “Sen mü'min değilsin” demeyin*”²¹² âyeti, bu kısma örnektir. İkinci mana, barış yapmaktır. Üçüncü mana da İbnu'l-Enbârî'nin yaptığı şu tanımdır: “*Müslim, ibâdetini ihlâslı bir şekilde Allâh Teâlâ için yapandır.*” Râzî, şer'î anlamdaki İslâm'ın, îmân manasında olduğunu söylemiştir.²¹³

Elmalılı'ya (ö. 1361/1942) göre, İslâm ve îmân kavramlarında, sözlük bakımından çeşitli farklar bulunmakla beraber, şer'î kullanımda daha çok bu ikisinin birlikte gerçekleşmesine itibar edilmektedir. Bununla beraber Kur'ân'da sözlük anlamları da az çok bulunmaktadır. Bundan dolayı şer'î kullanımda üç mana ortaya çıkmıştır: Birincisi, biri diğerinin şartı, birinin açık diğerinin gizli olması gibi bir

²⁰⁷ Buhârî, *Îmân*, 37.

²⁰⁸ Buhârî, *Îmân*, 40; Müslim, *Îmân*, 23; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 7; Tirmizî, *Îmân*, 5; Nesâî, *Îmân*, 25.

²⁰⁹ Buhârî, *Îmân*, 19.

²¹⁰ Buhârî, *Îmân*, 5; Müslim, *Îmân*, 63; Nesâî, *Îmân*, 11.

²¹¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul ts., I/301-303.

²¹² Nisâ, 4/94.

²¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII/181.

anlam farkıyla beraber, itibarda birbirine eşit ve gerekli olmalarıdır. Mesela Nisâ sûresinde: “Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, “Sen mü’min değilsin” demeyin”²¹⁴ buyurulmuş ve bu sebeple mü’min ve müslim gerçekte bir sayılmıştır. Buna bilinen manasıyla İslâm demek uygun olur. İkincisi, İslâm îmândan daha genel ve onun bir başlangıcı olmak üzere îmânın altında bir ikrârdır. Hucurât 49/14 âyet bunun misalidir. Bu, gerçek ve hâlis müslümanlık karşılığında, resmî müslümanlıktır; henüz gerçek manada müslümanlık değil, müslümanlığa bir giriştir. Üçüncüsü, îmândan daha özel ve îmânın üstünde olan İslâm’dır ki: “Hayır, öyle değil! Kim “ihsân” derecesine yükselerek özünü Allâh’a teslim ederse...”²¹⁵ âyetinde buyurulduğu üzere ihsân mertebesini dahi içeren ve “Şüphesiz Allâh katında din İslâm’dır”²¹⁶ hakikatinin ifade ettiği manadır.²¹⁷

Sonuç olarak, İslâm kelimesi şer’i anlamda îmânı da içine alan bir kavramdır. Kalbiyle Yüce Allâh’ın varlığını tasdik eden kimse, göstermesi gereken en büyük teslimiyeti yerine getirmiş olur. Bu teslimiyeti razı olunan ameller yaparak ve İslâmî ahlaka bürünerek bütün benliğiyle gösteren kimse, âhirette Rabbinin: “Ey âyetlerimize inanan ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeceksiniz de”²¹⁸ hitabına muhatap olacak ve ebedi saadete kavuşacaktır.

1.3. MUHSİN

1.3.1. Muhsin Kelimesinin Anlamı

Muhsin, “h-s-n” kökünden ve if’âl bâbından türeyen ism-i fâil kalıbında bir kelimedir. Kelimenin kökünü teşkil eden “ihsân”, sözlükte temel olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, başkasına in’âm/iyilik etmektir. “أَحْسَنَ إِلَىٰ فُلَانٍ” “Falan kişi bana ihsân etti” şeklinde kullanılır. İkincisi, yaptığı işi ihsân üzere yapmak. Bu da, üstlendiği her işi en güzel bir şekilde yapmaktır. Hz. Ali’nin (r.a): “النَّاسُ أَتْبَاءُ مَا يُحْسِنُونَ” “İnsanlar, yaptıkları ihsânların oğullarıdır/işledikleri güzel fiilere nispet edilerek anılırlar” sözü bu anlamdadır.²¹⁹ Yapılan işin ihsân seviyesine ulaşabilmesi için hem

²¹⁴ Nisâ, 4/94.

²¹⁵ Bakara, 2/112.

²¹⁶ Âl-i İmrân, 3/19.

²¹⁷ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, VI/4483-4484.

²¹⁸ Zuhurf, 43/68-69.

²¹⁹ İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur’ân*, s. 236.

neyin nasıl yapılması gerektiğinin iyi bilinmesi, hem de bu bilginin en güzel biçimde eyleme dönüştürülmesi gerekmektedir.²²⁰

İhsânda bazen zarar verme de olabilir. Mesela, Allâh Teâlâ'nın cehennemliklere azap etmesi ihsândır. Yine had cezasını uygulayan kimsenin yaptığı iş, her ne kadar had cezası uygulanan kişi açısından zarar olsa bile, ihsândır. Her fayda da ihsân değildir. Bir şeyin ihsân olabilmesi için, ihsân etme kastının olması şarttır. Örneğin, bir kimse birine zarar vermek isterken yaptığı eylemi faydaya dönüşse, bu ihsân olmaz. Yapılan eylem sonuç itibariyle faydaya dönüşmüş olsa da kasten yapılmadığı için ihsân diye nitelendirilemez.²²¹

İhsân, adâletten daha üstündür. Çünkü adâlet, bir şeyin karşılığını verip hakkını almaktır. İhsân ise, bir şeyi fazlasıyla verip, hakkından daha azını almaktır. Bundan ötürü, adâleti aramak ve gözetmek vâcib, ihsânı gözetmek ise menduptur.²²²

En genel anlamda ihsân, “*Allâh her şeye karşı ihsânı farz kılmıştır*”²²³ hadisinde de ifade edildiği gibi; îmân, iş, ibâdet muâmelât, yönetim yargı vb. şeylerden insanın yaptığı her işi ve görevi şartlarına, kurallarına ve tekniğine uygun olarak estetik, sağlam, kaliteli ve güzel bir şekilde yapmayı ifade eder.²²⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de ihsân kavramı, mastar, fiil ve isim şeklinde birçok âyette geçmekte;²²⁵ iyilik,²²⁶ ilim,²²⁷ mü'min²²⁸ ve farzları edâ etme²²⁹ gibi farklı manalarda kullanılmaktadır.²³⁰

Hz. Muhammed (s.a.v), ihsânın ne olduğunu soran Cebrâîl'e; “*İhsân, senin Allâh'ı görüyormuşçasına O'na ibâdet etmendir. Her ne kadar sen O'nu göremezsen de O seni görür*”²³¹ cevabını vermiştir.

²²⁰ Mustafa Çağrı, “İhsan”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI/544.

²²¹ Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh el-Askerî, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, III. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2013, s. 218-219.

²²² İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 236.

²²³ Müslim, *Sayd*, 57; Ebû Dâvûd, *Edâhî*, 12.

²²⁴ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, s. 265.

²²⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 202.

²²⁶ Bakara, 2/83; Kasas, 28/77.

²²⁷ Secde, 32/7.

²²⁸ Bakara, 2/112, 195; Zümer, 39/58.

²²⁹ Nahl, 16/90.

²³⁰ Açıklamalar için bkz. Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 104; mü'min için bkz. Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I/379; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, I/140; Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I/229.

İnsanlar açısından ihsân, üç kısımdır:

1) Allâh Teâlâ'ya karşı ihsân. Allâh Teâlâ'ya îmân etmek, O'nun emir ve yasaklarına uymakla gerçekleşir.

2) İnsanlara karşı ihsân. İnsanın ana-babasına, eş ve çocuklarına, komşu ve akrabalarına, kısacası bütün insanlara iyilik yapmak, iyi davranmak, onların haklarına riâyet etmek ve kusurlarını bağışlamaktır.

3) Kişinin kendisine karşı ihsânı. Îmân edip sâlih ameller işleyerek Yüce Allâh'ın rızasını, rahmet ve mağfiretini kazanmaktır.²³²

1.3.2. Îmân-İhsân İlişkisi

Muhsin, ihsân fiilini yapan kimsedir. İhsânın en başta geleni “Lâ ilâhe illallâh” sözünü söylemektir. Kelime-i tevhîdi söyleyen ve buna inanan herkes müslüman olur.²³³ Nitekim ihsânın en temel anlamlarından biri, iyilik etmektir. Bir kimsenin yapacağı en büyük iyilik de tevhîd anahtarıyla cennetin kapısını açarak ebedî azaptan kendini korumasıdır. Bu açıdan, îmân edip kendine en büyük iyiliği yapan mü'mine, muhsin denir.

Âyet ve hadislere bakıldığında ihsânın, îmânın üstünde bir kavram olarak değerlendirildiği görülür. Zira Cibrîl hadisinde îmân ve İslâm'la ilgili temel inanç ve ibâdet esasları zikredildikten sonra kulluğun zirvesi olarak ihsân zikredilmiştir. Îmân ve İslâm, herkesin sorumlu olduğu farzlarla ilgilidir. İhsân ise gerek kemiyet, gerekse keyfiyet bakımından ibâdet olan fiilleri fazlaca yaparak ubûdiyet ve rubûbiyet makamlarında gark olmaktır.²³⁴ Muhsin, îmânla başlayıp ibâdetle devam ettiği yolda, kulluğa ait her türlü sorumluluğu Yüce Allâh'ı görüyormuşçasına ve en güzel bir şekilde yerine getirerek yürüyen kimsedir.

Cibrîl hadisini şerh eden İslâm âlimleri, kulun ibâdetlerinde üç makam olduğunu belirtmişlerdir. Birincisi, şartları ve rükünleri yerine getirerek teklifi düşürecek şekilde ibâdet etmek. İkincisi, Allâh Teâlâ'nın kendisini gözettiğini bilerek ibâdet etmek. Üçüncüsü, Allâh Teâlâ'yı görüyormuşçasına ibâdet etmek. Bu, Hz. Peygamber'in makamıdır ve ibâdetin en üstün derecesidir. Bu üç makam da

²³¹ Buhârî, *Îmân*, 37; Müslim, *Îmân*, 1; Tirmizî, *Îmân*, 4; Nesâî, *Îmân*, 4.

²³² Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 265.

²³³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI/128.

²³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX/82.

ihsân makamıdır. İbâdetin sıhhati için olan ihsân, birinci makamdır. İkinci ve üçüncü makamdaki ihsân, havâsın makamıdır.²³⁵ İhsân, Allâh Teâlâ'nın bir emridir.²³⁶ Dolayısıyla kişi, sağlam temeller üzerine inşa edeceği îmânla beraber ihsânla ilgili bu makamları elde etmeye gayret etmelidir.

İhsân makamına ulaşabilmek için ilk önce kişinin, îmân etmesi ve Yüce Allâh'ın varlığını ve birliğini gönülden kabul etmesi gerekmektedir. Bunu yerine getirip mü'min olan kişi, îmânının gereği olarak farz olan ibâdetleri edâ etmelidir. Daha sonra bu ibâdetlerle beraber kulluktaki samimiyetinin bir göstergesi olarak nafilâ ibâdetlerle de Yüce Allâh'ın sevgisini kazanmaya gayret etmelidir. Kudsî bir hadiste Allâh Teâlâ, sevgisini kazanan kimseler hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Kul farzları edâ ederek bana yaklaşır. Nafilâlarla de ben onu sevinceye kadar bana yaklaşır. Nihâyet onu severim. Ben onu sevince, gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum. O zaman benimle görür, işitir ve tutar. Benden bir şey isterse veririm. Bana sığınır, onu muhakkak korurum.”*²³⁷

İhsânın en önemli göstergelerinden biri, anne babaya ve akrabalara ihsânda bulunmaktır. Nitekim Yüce Allâh şu âyette îmândan hemen sonra ihsânı emretmiştir: *“Allâh'a ibâdet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere ihsânda bulunun. Şüphesiz Allâh, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”*²³⁸ Hz. Muhammed (s.a.v) de bir hadiste: *“Allâh'a ve âhiret gününe îmân eden kimse misafirine ikram etsin. Allâh'a ve âhiret gününe îmân eden kimse akrabasına iyilik etsin”*²³⁹ buyurarak îmânla ihsân arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmiştir.

1.3.3. Kur'ân'da Muhsinlerin Özellikleri

Kur'ân'da muhsinlerin özelliklerine genel olarak bakıldığında, mü'minleri ifade eden diğer kavramlarla arasında büyük bir benzerlik görülür. Allâh Teâlâ'nın

²³⁵ Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethü'l-Mün'im*, I. Baskı, Dâru's-Şurûk, Kâhire 2002, I/30-31.

²³⁶ Bakara, 2/195; Nahl, 16/90.

²³⁷ Buhârî, *Rekâik*, 38.

²³⁸ Nisâ, 4/36.

²³⁹ Buhârî, *Edeb*, 31, *Rekâik*, 23; Müslim, *Îmân*, 74.

muhsinlerle beraber olması,²⁴⁰ onları sevmesi²⁴¹ ve müjdelemesi,²⁴² muhsinlere çok yakın olması²⁴³ ve büyük bir mükâfat hazırlaması,²⁴⁴ onların mükâfatını zayi etmeyeceğini bildirmesi²⁴⁵ mü'minleri ifade eden diğer kavramların da ortak özelliklerindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de muhsinler şöyle nitelendirilmiştir: *“Elif Lâm Mîm. Bunlar, hikmet dolu Kitab'ın; muhsinlere bir hidâyet ve rahmet olarak indirilmiş âyetleridir. Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*²⁴⁶ Buna göre muhsinler; yakînen inanıp, ibâdetleri hakkıyla edâ eden, hidâyet üzere olan ve kurtuluşa erenlerdir. Lokmân sûresinin başında yer alan bu âyetlerin benzerleri, çok yakın ifadelerle müttakîler için Bakara sûresinin başında geçmektedir: *“Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Müttakîler için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allâh yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”*²⁴⁷

Muhsinlerle ilgili en dikkat çekici olan ise *“Kim muhsin olarak yüzünü Allâh'a teslim ederse...”* şeklinde gelen âyetlerdir. Kur'ân'da birkaç yerde²⁴⁸ geçen bu ifadeler bu şekilde davrananların en sağlam kulpa tutunduklarını, mükâfatlarının Allâh Teâlâ katında olduğunu, bu kişiler için korku olmadığını ve üzülmeyeceklerini beyan etmiştir.

Şüphesiz Allâh Teâlâ'dan en çok sakınan, O'na ve bütün yaratılanlara karşı en çok ihsân duygusu ve sorumluluğu içinde olanlar, peygamberlerdir. Nitekim onlar en çetin imtihanlara maruz kalmalarına rağmen muhsin olma özelliklerini her dâim

²⁴⁰ Nahl, 16/128; Ankebût, 29/69.

²⁴¹ Bakara, 2/148, 195; Âl-i İmrân, 3/134; Mâide, 5/13.

²⁴² Hac, 22/37.

²⁴³ A'râf, 7/56.

²⁴⁴ Ahzâb, 33/29.

²⁴⁵ Tevbe, 9/120; Hüd, 11/115.

²⁴⁶ Lokmân, 31/1-5.

²⁴⁷ Bakara, 2/1-5.

²⁴⁸ Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125; Lokmân, 31/22.

muhafaza etmişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân'da; Hz. İbrâhîm,²⁴⁹ İshâk,²⁵⁰ Ya'kûb,²⁵¹ Nûh,²⁵² Dâvûd,²⁵³ Süleymân,²⁵⁴ İlyâs,²⁵⁵ Eyyûb,²⁵⁶ Yûsuf,²⁵⁷ Mûsâ²⁵⁸ ve Hârûn'un²⁵⁹ (a.s) tevhîd mücadelelerinden bahsedilirken muhsin olduklarına vurgu yapılmıştır.

İnananların, dünya hayatında karşılaşmış oldukları sıkıntılara karşı en büyük tesellileri, ilâhî mesajlardır. İlâhî mesajlarda, inananlar âhiretteki ebedî saâdetle müjdelenirken, en büyük zülüm olan şirk bataklığına saplanan ve inkâr eden kimseler de ebedî azaba karşı uyarılmaktadır. Bu gerçek Kur'ân'da şöyle beyan edilmektedir: *“Bundan önce bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı. Bu ise, zulmedenleri uyarmak ve muhsinlere müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı bir kitaptır.”*²⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de muhsinlerin halleri şöyle anlatılmaktadır: *“Peygamber'e indirileni (Kur'ân'ı) dinledikleri zaman hakkı bilmelerinden dolayı gözlerinin yaşla dolup taşığını görürsün. “Ey Rabbimiz! İnanmış. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed'in ümmeti) ile beraber yaz” derler. “Rabbimizden, bizi sâlihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allâh'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?” Dedikleri bu söze karşılık Allâh onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İşte bu, muhsinlerin mükâfatıdır. İnkâr edenlere ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennemliklerdir.”*²⁶¹

Muhsinler, müttakî kimselerdir. Nitekim onlar, Yüce Allâh'tan sakınarak kulluğun zirvesini yaşayan kimselerdir. Şu âyetlerde muhsinlerin, farz olan ibâdetlerden başka geceleri pek az uyuyarak nafîle ibâdetlere sarılan ve Allâh Teâlâ'dan bağışlanma dileyen müttakî kimseler oldukları bildirilmektedir: *“Şüphesiz*

²⁴⁹ En'âm, 6/83 Sâffât, 37/105, 110.

²⁵⁰ En'âm, 6/83

²⁵¹ En'âm, 6/83

²⁵² En'âm, 6/83 Sâffât, 37/80.

²⁵³ En'âm, 6/83

²⁵⁴ En'âm, 6/83

²⁵⁵ Sâffât, 37/131.

²⁵⁶ En'âm, 6/83

²⁵⁷ En'âm, 6/83; Yûsuf, 12/22, 36, 56, 78, 90.

²⁵⁸ En'âm, 6/83; Kasas, 28/14; Sâffât, 37/121.

²⁵⁹ En'âm, 6/83; Sâffât, 37/121.

²⁶⁰ Ahkâf, 46/12.

²⁶¹ Mâide, 5/83-86.

müttakiler, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce muhsin idiler. Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde bağışlanma dilerlerdi. Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır. Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”²⁶²

Âhret gününde büyüklük taslayarak âyetlerle alay eden ve onları inkâr edenlerin müttakî ve muhsinlerden olmak için dünyaya dönmek isteyecekleri bildirilmiştir: *“Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi, “Allâh’ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! Gerçekten ben alay edenlerden idim” demesin. Yahut “Allâh beni doğru yola iletseydi, elbette müttakîlerden olurum” demesin. Yahut azabı gördüğünde, “Keşke benim için dünyaya bir dönüş daha olsa da muhsinlerden olsam” demesin. (Allâh, şöyle diyecek:) “Hayır, öyle değil! Âyetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkârcılardan oldun.”²⁶³ Buna karşılık şirk ve küfürden sakınarak sabırla Allâh Teâlâ’nın emir ve yasaklarını gözeten muhsinlerin de ecirlerinin zayı edilmeyeceği beyan edilmiştir.²⁶⁴*

Kur’ân’da, dünyadayken gayret ve ihlâsla, ihsân makamına ulaşanların ecirleri şöyle anlatılmıştır: *“Şüphesiz ki müttakîler, gölgeler altında ve pınar başlarındadırlar. Canlarının çektiği meyveler arasında olacaklardır. (Kendilerine:) “Yapmakta olduğunuz şeylere karşılık afiyetle yiyin için” (denir). Şüphesiz biz muhsinleri işte böyle mükâfatlandırırız.”²⁶⁵*

1.3.4. Kur’ân’da Muhsin Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Dîni yaşamadaki en üst makam olan ihsân makamına eren kimselerle ilgili müfessirler tarafından yapılan değerlendirmelere bakıldığında, takvâ, ihlâs ve iyilik yapma gibi mü’minlere ait üstün fazîletlerle bu kimselerin nitelendirildiği görülür. Nitekim muhsin, sadece sorumlu olduğu vazifeleri yerine getiren değil, bu vazifeleri

²⁶² Zâriyât, 51/15-21.

²⁶³ Zümer, 39/55-59.

²⁶⁴ Yûsuf, 12/90.

²⁶⁵ Mürselât, 77/41-44.

hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından en ileri derecede yaşamaya çalışan kimsedir. Namaz misali üzerinden gidecek olursak, sadece beş vakit namazını şartlarına uygun bir şekilde kılmakla yetinen kimse muhsin olarak nitelendirilemez. Muhsin kimse farz namazlarını Yüce Allâh'ı görüyormuşçasına kılarken, duhâ, evvâbin ve teheccüd gibi nafile namazları da edâ etmeye gayret göstererek O'nun sevgisini kazanmaya çalışır. Muhsinlerin sultanı olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) namaz için: “*Namaz, gözümün nuru kılındı*”²⁶⁶ buyurması, onun namazdaki ihsân seviyesini bizlere göstermektedir.

İhsân makamına erişerek Yüce Allâh'a teslim olan kimselerle ilgili bir âyette şöyle buyrulmaktadır:

“بلى من أسلم وجهه لله وهو محسن فله أجره عند ربه ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون”

“Hayır, öyle değil! Kim “ihsân” derecesine yükselerek özünü Allâh'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”²⁶⁷

Bu âyetin öncesinde inkârcıların, hak kendilerine belirledikten sonra, içlerindeki kıskançlıktan ötürü mü'minleri küfre döndürmek istemelerinden ve Yahudi ve Hıristiyanlardan başkasının cennete girmeyeceğini iddia etmelerinden bahsedilmiştir. Onların bu iddialarının kuruntu olduğu belirtilmiş ve muhsin olarak Allâh Teâlâ'ya yönelenlerle ilgili yukarıdaki âyet zikredilmiştir.

Muhsin olarak özü Yüce Allâh'a teslim etme, Kur'ân'ın üzerinde durduğu hususlardan biridir. Bu âyetteki muhsin kelimesi; muvahhid,²⁶⁸ mü'min²⁶⁹ ve muhlis mü'min²⁷⁰ şeklinde tefsir edilmiştir.

Âyette muhsin olarak Yüce Allâh'a yönelenlerin mükâfatının O'nun katında olduğu, onların korkmayacağı ve üzülmeyeceği bildirilmiştir. Kişi, ebedî saadeti elde etmek için Yüce Allâh'a îmân edip bütün benliğiyle O'na yönelmeli ve teslim

²⁶⁶ Nesâî, *İşratü'n-Nisâ*, 1.

²⁶⁷ Bakara, 2/112. Benzeri ayetler için bkz. Nisâ, 4/125; Lokmân, 31/22.

²⁶⁸ Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, III. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2008, s. 17.

²⁶⁹ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1985, I/140.

²⁷⁰ Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I/229.

olmalıdır. Muhsin olarak bu teslimiyeti sergileyenler, ebedî saadete erişecek ve âhirete yönelik endişelerden kurtulacaklardır.

İhsân, Allâh Teâlâ'nın emridir. O'na îmân eden herkes, îmân ve itâat makamının en üstünü olan ihsâna erişmek için gayret göstermelidir. Aşağıdaki âyette ihsân emredilmekte ve bu makama erenleri Allâh Teâlâ'nın sevdiği bildirilmektedir.

“وأنفقوا في سبيل الله ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة وأحسنوا إن الله يحب المحسنين”

“(Mallarınızı) Allâh yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İhsânda bulunun. Şüphesiz Allâh muhsinleri sever.”²⁷¹

Bu âyet, Allâh Teâlâ yolunda cihâd için infak etmeyi, sonra da ihsân mertebesine yükselmeyi emretmektedir. İhsân mertebesi, İslâm'daki en yüksek mertebedir. Bütün emir ve yasaklara uyan ve yaptığı her işte Allâh Teâlâ'nın rızasını gözetken kimse bu mertebeye ulaşmış olur. Savaşa katılmayı ve Allâh Teâlâ yolunda infak etmeyi emreden bu âyette son olarak îmânın en yüce aşaması olan ihsân emredilmektedir.²⁷²

Mâturûdî, yukarıdaki âyette geçen muhsin kelimesini, mü'min diye tefsir etmiştir.²⁷³ Râzî ise âyeti değerlendirirken muhsin kelimesinin türediği köke dikkat çekmiş ve bu kelimenin türediği kökle ilgili iki vecih olduğunu belirtmiştir. Birincisine göre muhsin kelimesi, “h-s-n” kökünden türemiştir. Bu, başkasına faydalı olanlar için çokça kullanılan bir kelimedir. Bu takdire göre ihsân, bizatihi güzeldir. Dolayısıyla vurma ve öldürme gibi eylemler hasen ise bunları yapan kimse muhsin olmuş olur. İkinci vecihe göre muhsin kelimesi, ihsân mastarından türemiştir. Buna göre, sadece güzel olanı işleyen değil, bununla beraber işini ihsân üzere yapan kimse muhsin diye isimlendirilir.²⁷⁴

İtâat makamlarının en yücresi olan ihsân,²⁷⁵ başka bir âyette şöyle emredilmektedir:

²⁷¹ Bakara, 2/195.

²⁷² Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dâru's-Şurûk, Kâhire 2009, I/192.

²⁷³ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I/379.

²⁷⁴ Râzî, *Me'âtihu'l-Gayb*, V/118.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/223.

”إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى يعظكم لعلكم تذكرون“

”Şüphesiz Allâh, adâleti, ihsânı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”²⁷⁶

Âyette geçen adâlet ve ihsân kelimelerinin tefsiriyle alakalı İbn Abbâs’tan üç rivâyet vardır. Bunların birincisine göre, adâlet Allâh Teâlâ’dan başka ilah olmadığına şehâdet etmek; ihsân, farzları yerine getirmektir. İkinci rivâyete göre adâlet, Allâh Teâlâ’nın ortağı olmadığını söylemek; ihsân, Allâh Teâlâ’ya O’nu görüyormuşçasına ibâdet etmek ve kendisi için arzuladığı her şeyi insanlar için de arzulamaktır. Eğer o mü’min ise, îmânının artmasını, kâfir ise mü’min olmasını istemektir. Üçüncüsüne göre, adâlet, tevhîd; ihsân ise, tevhîdde ihlâslı olmaktır.²⁷⁷

Haksızlık ve zulmün zıddı olan adâlet, her şeyi lâyıık olduğu yere yerleştirmek, hakkı yerine koymaktır. Adâlet, insaf, haklılık ve doğruluk manalarını kapsar.²⁷⁸ İnsanlara her türlü nimeti veren Allâh Teâlâ’yı tanımak, nimetlerine karşı O’na şükretmek, adâlettir, insaftır. Buna karşı herhangi bir fayda veya zarar veremeyen tâğüt ve putlara tapmak, onlara boyun eğmek adâletsizliktir, insafsızlıktır. Adâletin en büyüğü, kelime-i tevhîdi söylemektir.²⁷⁹ Adâletin zıddı olan zulmün en büyüğü ise bu kelimeyi inkâr edip Allâh Teâlâ’ya şirk koşmaktır.²⁸⁰ Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere ihsân, adâletten daha üstündür. Çünkü adâlet, bir şeyin karşılığını verip hakkını almak iken ihsân, bir şeyi fazlasıyla verip, hakkından daha azını almaktır.²⁸¹ Dolayısıyla adâlet, Yüce Allâh’ın hakkını yerine getirmek, ihsân ise bu hakkı yerine getirirken bunu en güzel bir biçimde yapmak, Allâh Teâlâ’ya O’nu görüyormuşçasına kulluk etmek ve O’nun yarattıklarına karşı iyilikte bulunmaktır.

Yüce Allâh’ın emri olan ihsân makamına ulaşmayan ve dolayısıyla da muhsin olmayan kimseler, âhirette derin bir pişmanlık yaşayacaklardır. Aşağıdaki âyetlerde böyle birinin hali anlatılmaktadır.

²⁷⁶ Nahl, 16/90.

²⁷⁷ Taberî, Câmîu’l-Beyân, XIV/190-191; Râzî, Mefâtîhu’l-Gayb, XX/81-82.

²⁷⁸ Elmalılı, Hak Dîni Kur’ân Dili, V/3117.

²⁷⁹ Taberî, Câmîu’l-Beyân, XIV/190.

²⁸⁰ Lokmân, 31/13.

²⁸¹ İsfehânî, Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân, s. 236.

”واتبعوا أحسن ما أنزل إليكم من ربكم من قبل أن يأتيكم العذاب بغتة وأنتم لا تشعرون أن تقول نفس يا حسرتنا على ما فرطت في جنب الله وإن كنت لمن الساخرين أو تقول لو أن الله هداني لكنت من المتقين أو تقول حين ترى العذاب لو أن لي كرة فأكون من المحسنين بلى قد جاءتك آياتي فكذبت بها واستكبرت وكنت من الكافرين“

“Azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun. Kişinin: “Allâh’ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! Gerçekten ben alay edenlerden idim” diyeceği günden sakının. Yahut “Allâh beni doğru yola iletseydi, elbette müttakilerden olurum” demesin. Yahut azabı gördüğünde, “Keşke benim için dünyaya bir dönüş daha olsa da muhsinlerden olsam” demesin. (Allâh, şöyle diyecek:) “Hayır, öyle değil! Âyetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkârcılardan oldun.”²⁸²

Âyetlerde inkârcıların dünyadaki kusurlarından dolayı kendilerini kınadıkları ve pişman oldukları görülmektedir. Zümer 57. âyette inkârcılar, kendileri için dünyaya bir dönüş olması durumunda müttakilerden olacaklarını 58. âyette ise böyle bir imkân durumunda muhsinlerden olacaklarını söylemektedirler. 59. âyette de bu kimselerin kâfir olduğu bildirilmektedir. Bu âyetlerde müttakî ve muhsin olmayanlar, kâfir diye nitelendirilmiştir.

Zümer sûresinde geçen bu âyetteki muhsin kelimesi, müfessirler tarafından muvahhid²⁸³ ve mü’min²⁸⁴ diye tefsir edilmiştir. Buradaki muhsin kelimesi, diğer âyetler tarafından da mü’min diye tefsir edilmiştir: “Ateşin karşısında durdurulup da, “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak” dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen! Hayır, (bu yakınmaları) daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü (de ondan). Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancılardır.”²⁸⁵ Görüldüğü gibi burada da inkârcılar dünyaya döndürülmek istemekte, eğer bu istekleri gerçekleşirse mü’min olacaklarını iddia etmektedirler. İnkârcıların bu yakarışı Şuarâ sûresinde de geçmektedir: “Keşke (dünyaya) bir

²⁸² Zümer, 39/55-59.

²⁸³ Taberânî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, V/382; Abdülhakk b. Şâh, *el-İklîl*, VI/338; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî* (Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd vd.), I. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2006, III/155; Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, V/26.

²⁸⁴ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 465.

²⁸⁵ En’âm, 6/27-28.

dönüşümüz olsa da mü'minlerden olsak."²⁸⁶ Burada da Zümer sûresinde geçen muhsin, mü'min diye tefsir edilmiştir. Onların bu yakarışına karşılık Allâh Teâlâ onların yalancı olduklarını, dünyaya çevrilmeleri durumunda, kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerini beyan etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, mü'minler ve muhsinlerle ilgili âyetler karşılaştırıldığında birçoğunun birbirini tefsir ettiği görülür. Kur'ân'da muhsinlerin özellikleriyle ilgili kısımda belirttiğimiz, Allâh Teâlâ'nın muhsinleri sevmesi, onları müjdelemesi ve onlarla beraber olması gibi birçok özelliğin mü'minler için de zikredilmiş olması bu iki kavram arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir. Yine Mekkî olan Lokmân sûresinin ilk kısmında geçen muhsin, Medenî olan Bakara sûresinin ilk kısmında mü'min diye tefsir edilmiştir. Bu âyetler ve benzerleri muhsin kelimesinin, mü'min manasında da kullanıldığını göstermektedir.

Bu bölümde Cibrîl hadisinde geçen îmân, İslâm ve ihsân kavramlarını değerlendirdik. Söz konusu hadis, kelime-i tevhîdi söyleyen kişinin îmân dairesine girdiğini gösterse de ilâhî rızaya ulaştıracak dindarlığın ancak bu üç kavramın içeriğindeki İslâmî değerleri hayata geçirmekle mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Önemli olan, dinin her yönüyle yaşanmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber bu soruları soran kişinin Cebrâîl olduğunu ve müslümanlara dinlerini öğretmeye geldiğini haber vermiştir. Cibrîl hadisi, İslâm'ın kalpte hapsedilmesinin doğru olmadığını, kalpteki îmânın, ibâdet ve amellerle ortaya çıkması gerektiğini, ibâdetle ise ihlâsın şart olduğunu ve sonuç olarak, bunların hepsinin bir bütün teşkil ederek dini meydana getirdiğini anlatmaktadır.²⁸⁷ Bunun için Kur'ân'da, inananlara sadece mü'min diye hitap edilmemiştir. Kâmil îmânda bulunması gereken takvâ, sıdk, şükür gibi niteliklerle de onlar isimlendirilmiş ve böylece ulaşmaları istenen dindarlık seviyesine

işaret edilmiştir.

²⁸⁶ Şuarâ, 26/102.

²⁸⁷ Şaban Ali Düzgün (Ed.), *Kelam*, I. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 299.

İKİNCİ BÖLÜM

ALLÂH'A İMÂN EDENLERİ İFADE EDEN DİĞER KAVRAMLAR

Bu bölümde, mü'minleri ifade eden temel kavramlardan başka Kur'ân'da mü'minleri ifade etmek üzere kullanılan diğer kavramları değerlendireceğiz.

2.1. MÛKİN

2.1.1. Mûkin Kelimesinin Anlamı

“Bir şeye şüphe sebebiyle bakıp hayret ettikten sonra onu kesin bir şekilde bilen ve kavrayan kimse”²⁸⁸ anlamına gelen mûkin kelimesi, “y-k-n” kökünden ve if'âl kalıbında türeyen ism-i fâil bir kelimedir. Kelimenin aslı olan “yakîn” kavramı sözlükte, kesin ve şüphesiz bilgi anlamına gelmektedir.²⁸⁹ Yakîn zıddı şektir. Bir bilginin yakîn olabilmesi için; her türlü bilinmezlik, şüphe ve zandan uzak, kesin ve sürekli olması yani taklit olmaması gerekmektedir. Bundan dolayı yakîn, dirâyet ve diğer bilgi türlerinden daha ileri bir ilmi seviyeyi ifade eder.²⁹⁰ Yakîn aslında, “hiçbir kuşku taşımayan kesin bilgi” anlamına gelen epistemolojik bir kavram olmakla birlikte, Kur'ân'da farklı bir kavram olarak da sunulur. Buna göre yakîn, deliller üzerine inşa edilmiş îmândır.²⁹¹

Yakîn kelimesi Kur'ân'da farklı formlarda; tasdik etme,²⁹² ilim,²⁹³ görme²⁹⁴ ve ölüm²⁹⁵ manalarına gelmektedir.²⁹⁶ Hz. Muhammed (s.a.v): “*Allâhım, bana öyle bir îmân, öyle bir yakîn ver ki, artık bir daha küfür (ihtimali) kalmasın*”²⁹⁷ diye dua etmiş, Abdullâh b. Mes'ûd (r.a) da, yakîni “*Tam îmân*”²⁹⁸ diye tanımlamıştır. Bunlar yakîn, îmân manasında kullanıldığını göstermektedir.

²⁸⁸ Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, s. 94.

²⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/454.

²⁹⁰ İsfahânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 892.

²⁹¹ Kadir Polater, *Kur'an'a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı*, s. 67.

²⁹² Bakara, 2/4; Lokmân, 31/4; Câsiye, 45/4.

²⁹³ Nisâ, 4/157; Neml, 27/3.

²⁹⁴ Tekâsür, 102/5, 7.

²⁹⁵ Hicr, 15/99; Müddessir, 74/47.

²⁹⁶ Açıklamalar için bkz. Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 349; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, I/322.

²⁹⁷ Tirmizî, *Duâ*, 105.

²⁹⁸ Buhârî, *İmân*, 1.

İslâm düşünce tarihinde doğru bilginin kesinlik dereceleri; ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. İlme'l-yakîn aklî veya naklî delil ile elde edilen bilgiyi, ayne'l-yakîn duyu yoluyla elde edilen bilgiyi, hakka'l-yakîn ise iç duyu veya iç tecrübe vasıtasıyla insanda meydana gelen en kesin bilgiyi ifade eder.

Kur'ân'da: “*Hayır, kesin olarak bir bilseniz...*”²⁹⁹ âyetinde geçen ilme'l-yakîn tabiriyle, insanların ölümle ilgili bilgilerini şuurlu ve sürekli hale getirmeleri durumunda boş şeylerle övünüp ebedî saâdetlerini ihmal etmeyecekleri belirtilmiştir.³⁰⁰ “*Andolsun ki onu ayne'l-yakîn ile göreceksiniz*”³⁰¹ âyetinde geçen ayne'l-yakîn, gözlem yoluyla bilmeyi veya yakînden ibâret olan bir görüşle görmeyi ifade etmektedir.³⁰² Hakka'l-yakîn tabiri ise iki âyette geçmektedir. Bu âyetlerin birinde,³⁰³ başta Kur'ân olmak üzere İslâmî gerçekleri yalanlayıp haktan sapanların cehenneme atılacağı belirtilmekte ve bu tabir “meydana gelmesi kesin olan bir hususun fiilen gerçekleşmesi” manasına gelmektedir. Diğer âyette ise Kur'ân'ı yalanlayanların âhirette büyük pişmanlık duyacakları ve azap görecekları haber verilirken, hakka'l-yakîn ile bunun yaşanacak bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır.³⁰⁴ Bu üç tabiri bir örnekle açıklayacak olursak, kâfirlerin cehenneme gireceğine dair bilgi ilme'l-yakîn, onların cehennemi görmeleri ayne'l-yakîn, oraya girip azabı bizzat tatmaları ise hakka'l-yakîndir.³⁰⁵

2.1.2. İmân-Yakîn İlişkisi

Kur'ân'da, imân ile bilgi arasındaki ilişki, yakîn kavramıyla ifade edilmektedir. Yakîn, herhangi bir hükmün/olgunun ispatlanmasıyla kişinin zihnen sükûna kavuşmasıdır.³⁰⁶ Kişinin, zihnini meşgul eden düşünceleri ya da şüphelendiği şeyleri delilleriyle ispat etmesi, yakînin artmasını sağlar. İmân için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Mü'minin, külli olarak inandığı olguları delillendirmesi ve şüphelerden arındırması, imânının kuvvetinin artmasına vesile olur.

²⁹⁹ Tekâsür, 102/5.

³⁰⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “ilme'l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 2000 XXII/137.

³⁰¹ Tekâsür, 102/7.

³⁰² Yusuf Şevki Yavuz, “ayne'l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 1991, VI/269.

³⁰³ Vâkıa, 56/95.

³⁰⁴ Hâkka, 69/51.

³⁰⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “hakka'l-yakîn”, *DİA*, İstanbul 1997, XV/203.

³⁰⁶ İsfehânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 892.

Îmân, şek ve şüphe kabul etmeyen bir olgudur. Îmânî meselelerde zihinde oluşan herhangi bir zan veya şüphe, kişiyi küfre sürükleyebilir. Böyle bir durumda olan kişinin, zihninde oluşan şüpheyi gidermesi gerekmektedir. Zihnindeki şüpheyi istidlal yoluyla gidermek de yakîn bilgi elde etmektir. Böyle bir îmâna sahip olan, îmânını deliller üzerine inşa etmiş ve insanları sürekli tezekkür, tedebbür ve tefekküre davet eden Kur'ân'ın ruhuna da uygun hareket etmiş olur.

Râzî'ye göre, yakîn bir sınırı yoktur. İnsanın, Allâh Teâlâ'nın yarattığı şeylerin mertebelerini düşünüp tefekkür ettiği ölçüde, yakîni, marifet ve tevhîd nuru artar. Dünya güneşi ile marifet güneşi arasında şu fark vardır: Dünyadaki güneşin yükselmesinde ve ışığının fazlalaşmasında, daha ileriye geçemeyeceği belli bir sınır vardır. Ancak marifet ve tevhîd güneşinin yükselmesinin bir sınırı ve ışığının artmasının bir sonu yoktur. İşte bundan dolayı, Allâh Teâlâ'nın: *“İşte böylece İbrâhîm'e göklerdeki ve yerdeki hükümlerini ve nizamı gösterdik”* buyruğu delillerin derecelerine: *“Kesin ilme erenlerden olması için...”*³⁰⁷ ifadesi de marifet ve tevhîd güneşinin nurlarının derecelerine bir işarettir.³⁰⁸

Îmânî bilgiler, delillerle inşa edilip tasdik edildiğinde yakîni îmân elde edilmiş olur. Kişi, elde etmiş olduğu yakîni bilgileri tasdik etmediği müddetçe îmân etmiş olamaz. Çünkü îmânın temel rüknü tasdiktir. Nitekim mucizeler aracılığıyla yakîni bilgiyi elde ettikleri halde bunu tasdik etmeyen ve dolayısıyla îmân etmiş olmayan Firavun ve avaneleri için Kur'ân şöyle der: *“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, surf zâlimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”*³⁰⁹ Ehl-i Kitâb'ın da, Hz. Muhammed'i (s.a.v) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanımalarına rağmen îmân etmemiş olması,³¹⁰ yakîn var olduğu halde tasdik bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

2.1.3. Kur'ân'da Mûkinlerin Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm'de mûkinlerin zikredildiği yerlerin neredeyse tamamında, yer ve göklerin Allâh Teâlâ'nın varlığının delili olduğundan ve bunlarla istidlal yapan

³⁰⁷ En'âm, 6/75.

³⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII/38.

³⁰⁹ Neml, 27/14.

³¹⁰ En'âm, 6/20.

kimsenin yakîn elde edip mûkinlerden olacağından bahsedilir.³¹¹ Bunların başında hiç şüphesiz Hz. İbrâhîm'in (a.s) istidlal yaptığını anlatan âyetler gelmektedir. Yüce Allâh, Hz. İbrâhîm'e (a.s) göklerdeki ve yerdeki hükümrânlığı ve nizamı, mûkinlerden olması için gösterdiğini bildirmiş ve onun yaptığı istidlali Kur'ân'da şöyle beyan etmiştir: *“İşte böylece İbrâhîm'e göklerdeki ve yerdeki hükümrânlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “Bu mu benim Rabbim?!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. Ay'ı doğarken görünce de, “Bu mu benim Rabbim?!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce de, “Bu muymuş benim Rabbim?! Bu, hepsinden de büyük!” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “Ey kavmim! Ben sizin Allâh'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi. “Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allâh'a ortak koşanlardan değilim.”*³¹²

Yukarıdaki âyetlerde Hz. İbrâhîm (a.s) gök cisimleriyle istidlal yapmış ve kavmine tevhîd dersi vermiştir. En sonunda da kavmine dönüp, gök cisimlerinin ilâh olamayacağını, onların taptıkları şeylerden uzak olduğunu söylemiş ve putperest olan kavmine tevhîd inancını haykırmıştır.

Aynı hakikati Hz. Mûsâ (a.s) da haykırmıştır. O ilâhlıkta direten Firavun'un: *“Âlemlerin Rabbi de nedir?”* sorusuna: *“O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer gerçekten inanırsanız bu böyledir”*³¹³ şeklinde cevap vermiştir. Bu âyette yeryüzü ve gökyüzüyle ilgili gerçek anlamda istidlal yapan bir kimsenin, Yüce Allâh'ın varlığıyla ilgili bilgi edineceğine ve böylece mûkinlerden olacağına işaret edilmiştir.

Başka âyetlerde de mûkinlerden olmak isteyenler için yeryüzü ve gökyüzünde âyetlerin/delillerin olduğu bildirilmiş ve bu delillerden yola çıkılarak Allâh Teâlâ'nın varlığına ulaşılabileceğine işaret edilmiştir.³¹⁴

³¹¹ Bkz. Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 774.

³¹² En'âm, 6/75-79. Bu âyetlerin meali için bkz. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Dergah Ofset, İstanbul 2011, I/194-195.

³¹³ Şuarâ, 26/23-24.

³¹⁴ Duhân, 44/7; Zâriyât, 51/20.

Mûkin ifadesinin yer aldığı diğer bir âyet Secde sûresinde geçmektedir. Bu âyette, Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerin âhirette derin bir pişmanlık duyacağı ve âhiretteki durumu yakînen müşâhede ettikleri için dünyaya dönüp sâlih amel işlemek için yalvaracakları şöyle anlatılmaktadır: “*Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, “Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, sâlih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız” dedikleri vakit, (onları) bir görsen!*”³¹⁵

2.1.4. Kur’ân’da Mûkin Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında, İslâmî hükümlerin tamamına külli olarak inanmışken, îmânını delillerle kuvvetlendirip şüphelerden arındıran ve mûkin mertebesine yükselenlerin zikredildiği âyetlerin tefsirine yer vereceğiz.

”إن المتقين في جنات وعيون آخذين ما آتاهم رحم إنهم كانوا قبل ذلك محسنين كانوا قليلا من الليل ما يهجعون وبالأسحار

هم يستغفرون وفي أموالهم حق للسائل والمحروم وفي الأرض آيات للموقنين وفي أنفسهم أفلا تبصرون“

“Şüphesiz Allâh’a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce iyilik yapan kimselerdi. Geceleri pek az uyur, seherlerde bağışlama dilerlerdi. Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır. Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve nefislerinizde birçok alâmetler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”³¹⁶

Yukarıdaki âyetlerde müttakîlerin vasıfları sıralanmış, daha sonra mûkin olanlar için yeryüzünde ve nefislerinde birçok alâmetler olduğu beyan edilmiştir. Buradaki mûkin kelimesini birçok müfessir, muvahhid ve mü’min diye tefsir etmiştir.³¹⁷ Yeryüzü ve kişinin kendi yaratılışı îmân edenler için Allâh Teâlâ’nın varlığının ve kudretinin bir delilidir. Bunu gören mü’min, ilk âyetlerde vasıfları sıralanmış olan müttakîler gibi, bu harika düzenin Rabbine kulluk edecektir.

Mü’min için yeryüzünün ve kendi nefislerinin alâmet olması; önceki ümmetlerin akıbetlerini görmesi, yeryüzünün ahenk ve düzeninden, yaratılışının

³¹⁵ Secde, 32/12.

³¹⁶ Zâriyât, 51/15-21.

³¹⁷ Mâturûdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XIV/138; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XV/14; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/390; Abdülhakk b. Şâh, *el-İklil*, VII/28.

merhalelerinden Allâh Teâlâ'nın kudretini anlaması ve böylece îmânını güçlendirmesidir. Îmânını bu şekilde güçlendiren kimse de sarsılmaz bir inancı elde ederek Kur'ân'da övülen mü'kinlerin derecesine ulaşmış olur.

İmam Mâturûdî (ö. 333/944), “وفي الأرض آيات للموقنين” âyetindeki söz konusu delillerin; tevhîdi, tekrar dirilmeyi, Allâh Teâlâ'nın kudretini gösteren canlılar, ağaçlar, bitkiler ve çeşitli meyveler olduğunu; mü'kinlerin de yakîn yoluyla delilleri kavrayan mü'minler olduğunu ifade etmiştir.³¹⁸

Râzî, delillerin mü'kinlere tahsis edilmesini şöyle açıklamıştır: Yüce Allâh Zâriyât sûresine yemin ederek başlamıştır. Yemin, delil getirenin en son başvuracağı şeydir. Nitekim bir şeyi iddia eden kimse, ilk önce delillerini getirir. Bazen getirilen bu delilleri karşı taraf kabul etmez ve delilleri çürütmeye çalışır. Delilleri çürütmeye gücü yetmeyen ve onu tasdik de etmeyen kişi delil getireni batılda ısrar etmekle suçlar. Bununla da kalmaz, onun çok kuvvetli bir cedel kabiliyeti olduğunu itiraf edip onu kibirle suçlar. İşte bu durumda çıkış yolu yemindir. Çünkü inanmamakta direten kişiye yeryüzünün delilleri fayda vermemiştir. *“Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere andolsun ki, size vaad olunan şey elbette doğrudur”*³¹⁹ âyetlerinde yapılan yeminler, delillerin daha önce getirilmiş olduğuna ancak fayda etmediğine delâlet etmektedir. Ancak her ne kadar inanmayan ve inanmamakta inat ve ısrar eden kimselere fayda elde etmese bile söz konusu delillerin mü'minler için birer işaret olduğu vurgulanmıştır. Yeryüzünün delillerinin bütün insanlar için zikredildiği Yâsîn sûresinde³²⁰ ise yemin edilmemiştir. Burada önce âyetler zikredilmiş ve yeryüzündeki alametlere nazar edenler için apaçık deliller bulunduğu beyan edilmiştir.³²¹ Dolayısıyla inanmamakta direten kimseler için yeryüzündeki alametler birer delil olmasa bile îmân eden ve insaf penceresinden bu alametleri değerlendiren kimseler için bu alametler birer delildir.

Aşağıdaki âyette dünyada iken inanmamakta direten kimselerin âhiretteki pişmanlıkları anlatılmaktadır:

³¹⁸ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV/138.

³¹⁹ Zâriyât, 51/1-5.

³²⁰ Yâsîn, 36/33-44. Bu âyetlerde ölü toprağın, gecenin, güneşin, ayın ve suyun üstünde giden gemilerin bütün insanlar için Yüce Allâh'ın birer âyeti olduğu yemin edilmeden bildirilmiştir.

³²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII/178.

”ولو ترى إذ المجرمون ناكسو رءوسهم عند ربهم ربنا أبصرنا وسمعنا فارجعنا نعمل صالحا إنا موقنون“

”Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, “Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, sâlih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız” dedikleri vakit, (onları) bir görsen!”³²²

Görüldüğü gibi âyette, îmân etmeden Yüce Allâh’ın huzuruna hesap için çıkanların içinde buldukları tablo anlatılmaktadır. Âhirette, kitapların ve peygamberlerin hakikati tebliğ ettiklerini yakînen müşâhede eden inkârcılar pişman olmakta ve îmân ettiklerini belirtip bir daha dünyaya dönmek istemektedirler. Ancak bir sonraki âyette³²³ onların bu yakarışlarının fayda vermeyerek cehenneme doldurulacakları belirtilmektedir.

Râzî (ö. 606/1209), “إنا موقنون” âyetini, “Şu anda îmân ettik” diye tefsir etmiş, ancak onların âhiretteki bu îmânlarının anlamsız olduğunu, nitekim îmânla sâlih amelin birlikte olduğunda fayda vereceğini belirtmiştir. Sâlih amel ise insan mükellef tutulduğu zaman yapılır. Mükellef olma durumu ise ancak dünyada olur. Dolayısıyla onların bu istekleri batıldır. Zira îmân ve sâlih amelin âhirette yapılması mümkün değildir.³²⁴

Yeryüzü ve gökyüzündeki her şey, gönderilen kitaplar ve peygamberler, mucizeler, gece ve gündüz, yağın yağmur, esen rüzgâr, denizde yüzen gemiler, yağın yağmurla hayat bulan kupkuru toprak, insanın yaratılış merhaleleri hatta küçük bir sivrisinek bile, insaf sahibi biri için Yüce Allâh’ın varlığına delil olmaya yeter. Bunları tefekkür eden mü’minin, îmânı kuvvetlenir. Yakîni ve gönlündeki tevhîd nuru artar, böylece âyetlerde övülen mûkinler sınıfına dâhil olur.

2.2. MÜTTAKÎ

2.2.1. Müttakî Kelimesinin Anlamı

Müttakî kelimesi, Kur’ân’da Allâh Teâlâ’ya îmân edenleri ifade eden kavramlardan biridir. Kelimenin kökünü teşkil eden “vikâye” ve “takvâ” kelimeleri

³²² Secde, 32/12.

³²³ “Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, “Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım” sözüm gerçekleşecektir.” Secde, 32/13.

³²⁴ Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, XIII/155.

sözlükte; bir şeyi kendisine zarar verecek şeylerden korumak, korunmak, sakınmak ve korkmak gibi manalara gelmektedir.³²⁵ Takvâ kelimesindeki korkunun sıradan değil, seveni incitmekten, sevenin muhabbetinin azalmasından endişe etmekten, sevene olan saygıyı korumaktan ve onun hoşnutsuzluğundan sakınmaktan kaynaklanan bir korku olduğu söylenebilir.

Kur'ân'da takvâ kelimesi farklı formlarıyla beraber; haşyet,³²⁶ tevhdî,³²⁷ îmân,³²⁸ şirkten³²⁹ ve haramlardan uzak durma,³³⁰ itâat,³³¹ ibâdet,³³² ihlâs,³³³ tevbe³³⁴ ve teyakkuzda olma³³⁵ gibi anlamlarda kullanılmıştır.³³⁶ Takvâ, Kur'ân-ı baştan sona kadar süsleyen kavramlardan biridir. Genel olarak kişinin; inanç dünyasını şirk, küfür ve nifak gibi olumsuzluklardan koruması, Yüce Allâh'ın himayesine girerek âhiretteki acı tablodan korunması, günahlardan sakınıp iyiliklere sarılması ve Allâh Teâlâ'nın sevgisini kaybetmekten çekinmesi Kur'ân'da takvâ kavramıyla ifade edilmiştir.

Takvâ sahibi kimseye müttakî denir. Kur'ân'da birçok yerde geçen müttakî kelimesiyle aynı anlamda kullanılan diğer bir kelime “*takî*”dir. Kur'ân'da Hz. Yahyâ'nın (a.s) takî olduğu³³⁷ bildirilmiştir.

Takvâ sahibine takî ve müttakî, takvâca en ileride olana da etkâ denilmesi³³⁸ takvâda bazı derecelerin bulunduğuna işaret eder. Elmalılı (ö. 1361/1942) buna dikkat çekmiş ve takvânın üç mertebesi olduğunu belirtmiştir:

1) Ebedî olarak cehennem azabında kalmamak için, îmân edip şirkten korunmak. “*Hani o inkâra sapanlar kalplerinde Cahiliye Devri'nin gurur ve taassubunu alevlendirdikleri zaman Allâh, Peygamberi ve mü'minler üzerine güven,*

³²⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, IV/394; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/378.

³²⁶ Nisâ, 4/1; Hac, 22/1; Şuarâ, 26/106, 108, 110, 126, 131; Ankebût, 29/16; Lokmân, 31/33.

³²⁷ Nisâ, 4/131; Hucurât, 49/3.

³²⁸ Nûh, 71/3.

³²⁹ Bakara, 2/2; En'âm, 6/51, 69.

³³⁰ Mâide, 5/93.

³³¹ Âl-i İmrân, 3/102; Tegâbün, 64/16.

³³² A'râf, 7/65; Nahl, 16/2, 52; Mü'minûn, 23/52.

³³³ Mâide, 5/28; Hac, 22/32; Hucurât, 49/32.

³³⁴ Bakara, 2/103; Mâide, 5/65; A'râf, 7/96.

³³⁵ Bakara, 2/48, 281.

³³⁶ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 57; Hirî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 18; Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 325; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, I/93.

³³⁷ Meryem, 19/13, 63.

³³⁸ Hucurât, 49/13; Leyl, 92/17.

huzur ve kalp sükûneti indirdi de onlara takvâ sözünü gerekli kıldı”³³⁹ âyetinde ifade edilen takvâ budur.

2) Büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahları tekrar tekrar işlemekten uzak durmak ve farzları edâ etmek. *“Eğer, o memleketlerin halkları îmân etseler ve Allâh’a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık*”³⁴⁰ âyetinde geçen ittikâ kavramı da bu ikinci mertebeye işaret etmektedir.

3) Bütün benliği ile Yüce Allâh’a dönmek ve insanı O’ndan alıkoyan her şeyden uzak durmak. *“Ey îmân edenler! Allâh’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölün*”³⁴¹ âyetinde ifade edilen takvâ, hakiki takvâ olup, inananlardan bu takvâyâ sahip olmaları istenmiştir. Çok geniş olan bu mertebe, insanların takvâ seviyesine göre farklı tabakalara ayrılır ve peygamberlerin derecelerine kadar çıkar. *“Îmân edip sâlih ameller işleyenlere; Allâh’a karşı gelmekten sakındıkları, îmân ettikleri ve sâlih amel işledikleri, sonra Allâh’a karşı gelmekten sakındıkları ve îmân ettikleri, sonra yine Allâh’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allâh, iyilik edenleri sever*”³⁴² âyetinde takvânın bu üç mertebesi bir arada zikredilmiştir.³⁴³

2.2.2. Îmân-Takvâ İlişkisi

Yukarıda, takvânın üç mertebesi olduğunu açıkladık. Îmân-takvâ ilişkisi bağlamında ele alacağımız mertebe, îmân edip şirkten korunmakla ilgisi olması hasebiyle takvânın birinci mertebesidir. Çünkü takvânın diğer iki mertebesi, dinin gereklerini yerine getirmek ve Yüce Allâh’a yaklaşmakla ilgilidir. Kulun, Rabbine yaklaşması için önce îmân etmesi ve O’nun koruması altına girmesi gerekmektedir.

Takvâ, çarpık batıl inançlardan, sapkın fikirlerden ve tevhîde zarar verecek her türlü düşünceden insanı koruyan yegâne sığınaktır. Takvâ zırhına bürünen kimse, Allâh Teâlâ’nın kalesine sığınmış, dünya ve âhiretteki felaketlerden kendini korumuş

³³⁹ Fetih, 48/26.

³⁴⁰ A’râf, 7/96.

³⁴¹ Âl-i İmrân, 3/102.

³⁴² Mâide, 5/93.

³⁴³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I/169-170.

olur. Kur'ân'da övülen takvâ elbisesini³⁴⁴ giymeyip başkalarının himayesine sığınanlar, âhirette büyük bir pişmanlık yaşayacak ve himayesi altına girdikleri varlıkların acziyetini göreceklerdir. Nitekim onlara: *“Haydi ortaklarınızı çağırın”*³⁴⁵ denecek, ancak Yüce Allâh'a ortak koşarak himayesi altına girdikleri varlıklar onlara cevap veremeyecek ve ebedi azabı tadacaklardır. İşte bu durumdan korunmak için Allâh Teâlâ'ya îmân edip, O'nun koruması altına girmek gerekmektedir.

Kişi, îmân edip Yüce Allâh'ın koruması altına girdikten sonra kendisine ihsân edilen îmân nimetini koruması gerekmektedir. Bunun için de başına hangi musibet gelirse gelsin, sebat edip sabretmelidir. Nitekim Kur'ân'da, başlarına gelen felaketler sebebiyle îmân caddesinden çıkıp küfür ve şirk sokaklarına sapan birçok kavmin helak olduğu bildirilmiş, benzer sıkıntılara Ümmet-i Muhammed'in de tabi tutulacağı şöyle ifade edilmiştir: *“Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü'minler, “Allâh'ın yardımı ne zaman?” diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allâh'ın yardımı pek yakındır.”*³⁴⁶ Dolayısıyla insan, îmân ile cennete girmek için başına gelen imtihanlara sabretmeli, teslimiyetini sarsacak her türlü fikir ve tereddütten îmânını korumalıdır.

Takvâ, îmânı yitirmekten korkmak, O'nun rızasını kaybetmeye neden olacak şeylerden sakınmaktır. Allâh Teâlâ'nın sevgisini yitirmek istemeyen kimse O'na verdiği sözü tutmalı, îmânın gereğini yerine getirmeli ve O'ndan uzaklaştıracak şeyleri yapmaktan kaçınmalıdır.

Îmân ve takvâ arasında sıkı bir anlam ilişkisi vardır. Öncelikle ikisi de kalpte gerçekleşen olgulardır. Hz. Muhammed (s.a.v) bu gerçeğe dikkat çekmiş, eliyle göğsünü işaret ederek: *“Takvâ buradadır”* demiş³⁴⁷ ve *“Allâhım, nefsim/kalbime takvâsını ver”*³⁴⁸ diye dua etmiştir. Kalpteki takvâdan maksat; îmân, yakîn, samimiyet ve Yüce Allâh'a duyulan saygıdır. Kur'ân'da: *“Eğer mü'min iseniz*

³⁴⁴ A'râf, 7/26.

³⁴⁵ Kasas, 28/64.

³⁴⁶ Bakara, 2/214.

³⁴⁷ Müslim, *Birr*, 32; Tirmizî, *Birr*, 18.

³⁴⁸ Müslim, *Zikir*, 73; Nesâî, *İsti'âze*, 13.

*Allâh'a karşı takvâ sahibi olunuz*³⁴⁹ buyurularak takvâ ile îmân arasındaki ilişkiye işaret edilmiştir.³⁵⁰

2.2.3. Kur'ân'da Müttakîlerin Özellikleri

Kur'ân'a genel olarak bakıldığında, takvâ emrinin sadece Hz. Muhammed (s.a.v) ümmeti için değil, farklı zaman ve mekânlarda yaşayan bütün milletler için gerçekleştiği görülür. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmuştur: “Sizden önce kendilerine kitap verilenlere de, size de “Allâh'a karşı gelmekten sakının” diye tavsiye ettik.”³⁵¹ Nitekim önceki ümmetlerden bahseden âyetlere bakıldığında; Hz. Nûh,³⁵² Hûd,³⁵³ Sâlih,³⁵⁴ Lût,³⁵⁵ Şuayb³⁵⁶ ve Hz. İlyâs (a.s)³⁵⁷ gibi birçok peygamberin: “Allâh'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?”³⁵⁸ deyip ümmetlerini Allâh Teâlâ'ya îmân etmeye ve takvâlı olmaya davet ettikleri görülür.

Kur'ân-ı Kerîm, en hayırlı azığın takvâ olduğunu,³⁵⁹ en hayırlı elbisenin de takvâ elbisesi olduğunu³⁶⁰ vurgulamış ve Allâh Teâlâ katında en çok takvâyaya sahip olan kişinin, en değerli kişi olduğunu beyan etmiştir. İşte takvâyaya bu kadar önem verilen ve takvânın üzerinde bu kadar çok durulan Kur'ân'a bakıldığında mü'minlerin özellikleriyle müttakîlerin özelliklerinin aynı olduğu görülür. Mesela, “Allâh mü'minlerle beraberdir”,³⁶¹ “Allâh mü'minlerin dostudur”³⁶² ifadelerinin aynısı müttakîler için de kullanılmıştır.³⁶³ Bir âyette Kur'ân'ın mü'minler için hidâyet rehberi olduğu zikredilmiş,³⁶⁴ başka bir yerde de bu ifade müttakîler için

³⁴⁹ Mâide, 5/57.

³⁵⁰ Süleyman Uludağ, “takvâ”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/485.

³⁵¹ Nisâ, 4/131.

³⁵² Mü'minûn, 23/23; Şuarâ, 26/106, 110.

³⁵³ A'râf, 7/65; Şuarâ, 26/124, 126, 131, 132.

³⁵⁴ Şuarâ, 26/142, 144, 150.

³⁵⁵ Şuarâ, 26/161, 163.

³⁵⁶ Şuarâ, 26/177, 179, 184.

³⁵⁷ Sâffât, 37/124.

³⁵⁸ Mü'minûn, 23/23.

³⁵⁹ Bakara, 2/197.

³⁶⁰ A'râf, 7/26.

³⁶¹ Enfâl, 8/19.

³⁶² Âl-i İmrân, 3/68.

³⁶³ Bakara, 2/194; A'râf, 7/128.

³⁶⁴ Neml, 27/2.

kullanılmıştır.³⁶⁵ Bunun için mü'minleri ifade eden kavramların en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz müttakî kavramıdır.

Müttakîlerin, âyetlerde zikredilen özelliklerinden bazıları şunlardır:

“Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Müttakîler için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allâh yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”³⁶⁶

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibâret) değildir. Asıl iyilik, Allâh'a, âhret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere îmân edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, müttakîlerin ta kendileridir.”³⁶⁷

“Rabbimizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve müttakîler için hazırlanmış bulunan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta Allâh yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allâh, iyilik edenleri sever. Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allâh'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allâh'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir. İşte onların mükâfatı Rab'leri tarafından bağışlanma ve içinden ırmaklar akan cennetlerdir ki orada ebedî kalacaklardır. (Allâh yolunda) çalışanların mükâfatı ne güzeldir!”³⁶⁸

³⁶⁵ Bakara, 2/2.

³⁶⁶ Bakara, 2/1-5.

³⁶⁷ Bakara, 2/177.

³⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/133-136.

Kur’ân, Yüce Allâh’ın; müttakîlerin dostu olduğunu,³⁶⁹ onları çok iyi bildiğini³⁷⁰ ve sevdiğini,³⁷¹ müttakîlerle beraber olduğunu³⁷² ve onlara güzel bir akıbet hazırladığını³⁷³ bildirir. Birçok âyette müttakîlerin cennette olduğu ifade edilmiş³⁷⁴ ve orada onlar için hazırlanan nimetler anlatılmıştır. Yine birçok âyette müttakîlerin cennette olacakları, inkârcıların ise şiddetli bir azaba maruz kalacakları karşılaştırmalı olarak beyan edilmiştir.³⁷⁵ Bu âyetlerin biri şöyledir: *“Allâh’a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi ve Rablerinden de bağışlama vardır. Bu cennetliklerin durumu, ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?”*³⁷⁶ Başka bir âyette Allâh Teâlâ, îmân edip sâlih ameller işleyenlerle yeryüzünde fesat çıkaranları bir tutmayacağı gibi, müttakîlerle yoldan çıkan arsızları da bir tutmayacağını³⁷⁷ bildirmiştir.

Kur’ân; îmân edip, sâlih amel işleyen ve tevbe eden kimselerin dualarından birinin şu dua olduğunu belirtir: *“Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi müttakîlere önder eyle.”*³⁷⁸

2.2.4. Kur’ân’da Müttakî Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Takvâ olgusu Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyetinde vurgulanmış, insanlar sürekli takvâya teşvik edilmiş, dolayısıyla da müttakîlerin ismi birçok âyette zikredilmiştir. Burada konuyla ilgili mü’minleri ifade eden âyetlerden bazılarına değinecek ve müfessirlerin yorumlarına başvuracağız.

³⁶⁹ Câsiye, 45/19.

³⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/115; Tevbe, 9/44, 123.

³⁷¹ Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4, 7.

³⁷² Bakara, 2/194; Tevbe, 9/36.

³⁷³ A’râf, 7/128; Hûd, 11/49; Kasas, 28/83.

³⁷⁴ Hicr, 15/45; Nahl, 16/30-32; Zâriyât, 51/15; Tûr, 52/17; Kamer, 54/54; Kalem, 68/34; Mürselât, 77/41; Nebe, 78/31.

³⁷⁵ Ra’d, 13/35; Şuarâ, 26/90-95.

³⁷⁶ Muhammed, 47/15.

³⁷⁷ Sâd, 38/28.

³⁷⁸ Furkân, 25/74.

”لم ذلك الكتاب لا رب فيه هدى للمتقين الذين يؤمنون بالغيب ويقيمون الصلاة وما رزقناهم ينفقون والذين يؤمنون بما

أنزل إليك وما أنزل من قبلك وبالآخرة هم يوقنون أولئك على هدى من ربهم وأولئك هم المفلحون“

“*Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphesiz olmayan kitaptır. Allâh’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allâh yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.*”³⁷⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de müttakîlerin niteliklerini anlatan âyetlere bakıldığında müttakîlerin; Yüce Allâh’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhiret gününe îmân edenler olduğu görülür.³⁸⁰ Dolayısıyla mü’min kimse müttakîdir, müttakî de mü’mindir. Bu âyette Kur’ân’ın müttakîler için bir hidâyet rehberi olduğu ifade edilmiş ve âyetin devamında müttakîlerin nitelikleri zikredilmiştir. Burada geçen ifadelerin neredeyse aynısı, Neml sûresinin ilk âyetlerinde mü’minler için kullanılmıştır: “*Tâsîn. Bunlar Kur’ân’ın, apaçık bir Kitâbın âyetleridir. Mü’minler için yol gösterici ve müjdedir. O mü’minler ki, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler ve âhirete kesinlikle inanırlar.*”³⁸¹

Tefsirlerde müttakîler ifadesi, muvahhidler ve mü’minler diye tefsir edilmiştir.³⁸² Taberî (ö. 310/923); Ebû Mâlik, Abdullâh b. Abbâs ve Abdullâh b. Mes’ûd’un (r.a) bu ifadeyi “mü’minler” şeklinde açıkladığını belirtmiştir. Burada Kur’ân-ı Kerîm’in, sadece müttakîlere hidâyet rehberi olduğu zikredilmektedir. Zira Kur’ân, mü’minlerin kalpleri için bir şifa, inkârcıların da gözlerini kör eden bir perdedir.³⁸³ Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır: “*Kur’ân, inananlar için bir hidâyet ve şifadır. İnanmayanların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur’ân onlara kapalı ve anlaşılmaz gelir. (Sanki) onlara uzak bir yerden sesleniliyor (da anlamıyorlar.)*”³⁸⁴

³⁷⁹ Bakara, 2/1, 2.

³⁸⁰ Bakara, 2/1-5; Bakara, 2/177.

³⁸¹ Neml, 27/1-3.

³⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I/133; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II/20.

³⁸³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I/134.

³⁸⁴ Fussilet, 41/44.

Elmalılı'ya göre Kur'ân'ın müttakîler için bir hidâyet rehberi olması, bu fitrata sahip olan kimselerin bu yolda ilerleyebilmesi demektir. Çünkü Kur'ân'dan faydalanarak istenen gayeye erecek olanlar; şüpheli yollardan sakınarak kendilerini koruyabilecek ve ebedî saadeti kazanabilecek kabiliyete sahip bulunan müttakîlerdir. Elmalılı'ya göre Kur'ân, esas itibariyle insanlar için bir hidâyettir ve genellikle insanları irşad etmek ve onlara doğru yolu göstermek için inmiştir. İyilik ve yumuşaklıkla yol göstermek demek olan hidâyetin, esas itibariyle herhangi bir zümreye tahsis edilmesi söz konusu değildir. Bununla beraber hidâyetin asıl gayesi olan Yüce Allâh'ın rızasına kavuşma, ittikâ sıfatına sahip olanlara nasip olacak, fitrî kabiliyetlerini kaybetmiş olanlar bundan faydalanmayacak, belki de zarara uğrayacaklardır.³⁸⁵ “Biz Kur'ân'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zâlimlerin ise Kur'ân, ancak zararını artırır”³⁸⁶ âyeti bu gerçeği dile getirmektedir.

Elmalılı'nın da belirttiği gibi Allâh Teâlâ, kitapları aslında tüm insanlar için hidâyet rehberi olarak göndermiştir. Nitekim âyette: “O, sana Kitâb'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidâyet olarak indirmişti”³⁸⁷ buyrulmuştur. Burada Kur'ân'ın hidâyet olma özelliğinin müttakîler için zikredilmiş olması, başkaları için bu özelliğinin geçersiz olduğu anlamına gelmez. Burada müttakîleri onurlandırmak için sadece onlar zikredilmiştir.³⁸⁸

Yüce Allâh'ın gönderdiği kitapların, insanlar için hidâyet rehberi ve öğüt olduğunu bildiren birçok âyet vardır.³⁸⁹ Yukarıdaki âyet için yapılan değerlendirmeleri, Allâh Teâlâ'nın gönderdiği kitapların insanlar için hidâyet rehberi, öğüt olduğunu belirten diğer âyetler için de yapabiliriz.

Aşağıdaki âyet, takvânın îmân manasında kullanıldığını göstermektedir.

”وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِيْنَ اٰتَوْنَا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكَمْ وَاِيَّاكُمْ اَنْ اتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ تَكْفُرُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ مَا فِي

السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيْدًا“

³⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I/166.

³⁸⁶ İsrâ, 17/82.

³⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/3-4.

³⁸⁸ Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I/124.

³⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/138; Mâide, 5/46; Enbiyâ, 21/48; Nûr, 24/34; Hâkka, 69/48.

“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allâh’ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere de, size de “Allâh’a karşı gelmekten sakının” diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) göklerdeki ve yerdeki her şey Allâh’ındır. Allâh, zengindir, övülmeye lâyıktır.”³⁹⁰

Âyette Hz. Muhammed’in (s.a.v) ümmetine ve kendilerinden önce kitap verilenlere takvânın emredildiği bildirilmektedir. İmân etmeyen bir topluluğa emredilen takvâ, takvânın birinci derecesi olan; imân etme, şirkten uzaklaşma ve böylece cehennemden korunmayı kapsayan takvâdır. Nitekim Mâturûdî, “Takvâyı emretti” âyetini, “Allâh Teâlâ’yı birlemelerini ve şirkten korunmalarını emretti” diye tefsir etmiş, Mukâtil’in (ö. 150/767) de söz konusu âyeti “Allâh Teâlâ’yı birleyin” şeklinde tefsir ettiğini belirtmiştir.³⁹¹ İbn Âşûr’a göre de bu âyette emredilen takvâ, takvânın temeli olan Yüce Allâh’a ve Rasûlüne imândır. Bundan dolayı takvâ emredildikten sonra âyet “Eğer inkâr ederseniz...” diye devam etmiştir.³⁹²

Bu âyette imân etmeyenlere emredilen takvâ, takvânın birinci mertebesindeki Yüce Allâh’a inanma ve şirk terkiyle ilgili olandır. Ancak imân edenler, emir ve yasaklara riâyet etmeli, bütün benliğiyle Yüce Allâh’a yönelmeli ve insanı O’ndan alıkoyan her şeyden uzak durmalıdır. Böylece mü’min, kendisine emredilen takvâ emrini yerine getirmiş ve: “Ey imân edenler! Allâh’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının”³⁹³ âyetinde işaret edilen gerçek takvâyı elde etmiş olacaktır.

2.3. SÂDIK

2.3.1. Sâdik Kelimesinin Anlamı

Mü’minleri ifade eden başka bir kavram da “sâdik” kelimesidir. Sâdik kelimesi, “sıdk” kökünden türemiş ism-i fâil bir kelimedir. Sıdk kavramı sözlükte; sözünü yerine getirmek, hakikati söylemek, doğru sözlü olmak, sevgiyi ifadede

³⁹⁰ Nisâ, 4/131.

³⁹¹ Mâturûdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IV/64.

³⁹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, IV/271.

³⁹³ Âl-i İmrân, 3/102.

samimi, dürüst ve güvenilir olmak gibi anlamlara gelmektedir.³⁹⁴ Sıdk kelimesi, Kur'ân'da en çok geçen kavramlardan birisi olup; sözünde durma,³⁹⁵ doğruluk,³⁹⁶ peygamber,³⁹⁷ mü'min,³⁹⁸ muhâcir³⁹⁹ ve mücâhid⁴⁰⁰ anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁰¹

Sıdk ve sıdkın zıddı olan kizb/yalan kelimeleri inançla ilgili gerçekleşen şeyler için kullanılır. “صَدَقَ ظَنِّي وَكَذَبَ” “Kanaatim doğru çıktı / yanlış çıktı” gibi.⁴⁰² Bazı dilciler, sıdk kelimesinin aslının sert, katı manasına gelen “sadj” olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰³ Örneğin; “صَدَقَ النَّظْرَ” *sert bakış* demektir.⁴⁰⁴ Dolayısıyla yalanın zıddı olan sadk, yalana karşı sert olmayı ifade etmektedir. Ayrıca sadk, her şeyin en olgunu manasına da gelmektedir.⁴⁰⁵

Bir kimsenin Allâh Teâlâ'ya yaklaşmak için malından gönüllü olarak verdiği şeye “sadjaka” denir. Hakkı olan bir şeyden feragat eden kişi için “تَصَدَّقَ بِهِ” “Onu bağışladı” denir.⁴⁰⁶ “وإن كان ذو عسرة فنظرة إلى ميسرة وأن تصدقوا خير لكم إن كنتم تعلمون” “Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır”⁴⁰⁷ âyetindeki “tasadduk” ifadesi bu anlamda kullanılmıştır.

Bütün dilcilerin ittifakıyla sıdk, yalanın zıddıdır. Bir kimsenin sözünün yalan olmaması için sözün hem gerçeğe hem de sözü söyleyenin zihnindeki bilgiye uygun olması gerekmektedir.⁴⁰⁸ Dolayısıyla dilin söylediğini kalp ve zihin doğrulamazsa gerçek anlamda sıdk gerçekleşmiş olmaz. Böyle bir söz ya hiçbir şekilde sıdkla ilişkilendirilemez ya da farklı bakışlarla bazen sıdk bazen de yalan diye nitelendirilir. Bunun en açık örneği Münâfikûn sûresinde geçmektedir. Bu sûrede kâfirlerin

³⁹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II/384; İsmâîl b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga*, II/171; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüga*, I/778; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/307; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VIII/355.

³⁹⁵ Bakara, 2/177; Zümer, 39/33.

³⁹⁶ En'âm, 6/115.

³⁹⁷ Ahzâb, 33/8.

³⁹⁸ Ahzâb, 33/24.

³⁹⁹ Haşr, 59/8.

⁴⁰⁰ Tevbe, 9/119; Hucurât, 49/15.

⁴⁰¹ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 48; Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 278; Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 199; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, VIII/2.

⁴⁰² Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 479.

⁴⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/307; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VIII/355.

⁴⁰⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VIII/355.

⁴⁰⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II/384; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VIII/355.

⁴⁰⁶ Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 480.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/280.

⁴⁰⁸ Mustafa Çağrırcı, “sıdk”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII/98.

inanmadıkları halde: “*Muhammed, Allâh’ın rasûlüdür*”⁴⁰⁹ dedikleri ifade edilmiştir. Bu sözün doğruluğuna binaen, bu söze sıdk denilebilir. Ancak söyledikleri söz ile kalplerindeki birbiriyle çeliştiği için bu söz yalan olarak da nitelendirilebilir.⁴¹⁰ İşte Allâh Teâlâ’nın, münâfikların bu sözlerine karşılık onların yalancılar olduklarına şâhitlik etmesi, sözleriyle kalplerinin birbiriyle çelişmesi nedeniyledir.

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak sâdık; inancında, amelinde, niyetinde, sevgisinde ve sözünde samimi ve dürüst olan, yani özüyle sözü bir olan kimsedir, diyebiliriz. Sâdık kelimesi, Kur’ân’da; Allâh Teâlâ,⁴¹¹ melekler,⁴¹² peygamberler⁴¹³ ve en çok da mü’minler için kullanılmıştır. Bazı hadislerde Hz. Muhammed (s.a.v) “*sâdık ve masdûk*”⁴¹⁴ (doğru olan ve doğruluğu herkesçe kabul edilen) şeklinde nitelenmiştir.

Sâdık kelimesinin mübalağalı hali “*sıddık*”tır. Sıddık kelimesi, her şeyin en olgunu demek olan “*sadk*” kökünden türemiştir.⁴¹⁵ Buna göre sıddık, inanılması gereken hususlara eksiksiz ve şüphesiz bir şekilde inanan ve bunları tasdik eden kimsedir. Hz. Ebû Bekir (r.a) de Hz. Peygamberin verdiği haberleri tereddütsüz kabul ettiği için O’nun tarafından sıddık diye isimlendirilmiştir. Sıdk kökünden türeyen diğer bir kelime de “*sadık*”tır. Arkadaş, dost manasına gelen bu kelime Kur’ân’da iki yerde geçmektedir.⁴¹⁶

Hadis kitaplarında sıdk için özel bâblar açılması, bu kavramın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sıdk ile ilgili olan en önemli hadislerin başında şu hadis gelmektedir: “*Size doğruluğu öğütlerim; çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu şiar edinen, Allâh katında sıddık diye yazılır. Yalan söylemekten sizi menederim; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihâyet Allâh katında kezzâb diye yazılır.*”⁴¹⁷

⁴⁰⁹ Münâfikûn, 63/1.

⁴¹⁰ Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât-ü Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 478.

⁴¹¹ En’âm, 6/146.

⁴¹² Hicr, 15/64.

⁴¹³ Yûsuf, 12/51.

⁴¹⁴ Buhârî, *Enbiyâ*, 1; *Kader*, 1.

⁴¹⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, II/384.

⁴¹⁶ Nûr, 24/61; Şuarâ, 26/101.

⁴¹⁷ Buhârî, *Edeb*, 69; Müslim, *Birr*, 103-105; Müsned, I/3, 5, 7, 8, 9, 11.

Peygamberlerin hepsi doğruluğu öğütlemişler ve bu anlamda insanlar için en iyi örnek olmuşlardır. Sıdk ayrıca, peygamberlerde bulunması vâcib olan sıfatlardan biridir.

2.3.2. İmân-Sıdk İlişkisi

Hemen ifade edelim ki mü'mini tarif ederken sözlüklerin kullandığı ilk ifade, tasdik eden, onaylayandır. Bu nedenle sıdk ile imân arasında kopmaz bir bağ vardır. Sâdık, Allâh Teâlâ'nın ve peygamberin bütün emirlerini dili ve kalbiyle tasdik eden kimsedir. *"Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür"*⁴¹⁸ âyeti bunu ifade etmektedir. Özü ve sözüyle bir olup Allâh Teâlâ'nın emirlerini doğrulayan kimse, âyetin de ifade ettiği gibi âhirette bu sadâkatinin karşılığını görecektir. Sâdık olan kimse, doğruladığı yani imân ettiği hususlarda hiçbir tereddüt etmez. Başına gelen musibetlere karşı sabredip sadâkatine bağlı kalır. Sâdık, en kötü anlarda bile imânından taviz vermeden, aynı sahabeler gibi: *"İşte bu, Allâh'ın ve Rasûlünün bize vaad ettiği şeydir. Allâh ve Rasûlü doğru söylemişlerdir"*⁴¹⁹ der ve bununla imânını ve Allâh Teâlâ'ya olan bağlılığını artırmak için gayret eder.

Sâdık, Yüce Allâh'ın emirlerini dili ve kalbiyle tasdik etmekle kalmaz, bunu amelleriyle de gösterir. Yani sâdık; işlediği fiillerle, inancını ve sözlerini doğrulayan kimsedir. Çünkü imânın dıştaki tezahürü sâlih ameldir. Bir kimsenin inandığı şeyle yaptığı işler birbirine uymuyorsa bu kimse sâdık olarak nitelendirilemez. Bu gerçeği, imândan sonra sâlih ameli zikreden birçok âyet teyit etmektedir. Sâdık kelimesi ancak, İslâm'ın emirlerini dili ve kalbiyle tasdik ettikten sonra, bu sadâkati yaptığı sâlih amellerle dışa yansıtan kimse için kullanılabilir.

Gazâlî, sıdk kelimesinin altı anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. Bunlar; niyet, irade, vefa, azim, amel ve dinin bütün makamlarına sadâkattir. Ona göre, bunların hepsine sadâkat gösteren kimse *"siddik"*tır. Bu altı esastan birine sadâkati olan kimse, sadece sadâkati olan şeye nispetle sâdıktır. Sâdık, yalan ve ta'rizden kaçınmakla beraber Allâh Teâlâ'ya münâcatta da sözlerinin sadâkatine dikkat etmelidir. Mesela: *"Ben yönümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim"* deyip aklı ve fikri dünyalık peşinde olan kimse yalancıdır. Gazâlî'ye göre sâdık, Allâh Teâlâ'nın

⁴¹⁸ Mâide, 5/119.

⁴¹⁹ Ahzâb, 33/22.

huzurunda gassalın önündeki ölü gibi bir hal alır. Bu haldeki kimse, iradesini Allâh Teâlâ'nın iradesi karşısında yok eder. O'nun istediği gibi yaşar, imtihanlarına rıza gösterir, hiçbir şekilde iltimas aramaz ve takdirine itiraz etmez. Gazâlî'ye göre bu, kulluktaki sadâkatin son halidir.⁴²⁰ Hz. Muhammed (s.a.v) de: “Doğruluğu şiar edinen kimse Allâh katında siddîk diye yazılır”⁴²¹ buyurarak kullukta sadâkatin son haline işaret etmiştir.

2.3.3. Kur'ân'da Sâdıkların Özellikleri

Sâdık ifadesiyle ilgili olarak en çok dikkat çeken şey, Kur'ân'da 28 yerde geçen⁴²² ve daha çok îmân etmeyenlerin iddialarına karşılık delil istemede kullanılan “Eğer sâdıklardan iseniz...” şeklindeki kalıplardır. Bazen de bunu inkârcılar, Allâh'ın tehdidini hatırlatan peygamberlere karşı: “Eğer sâdıklardan iseniz, bu tehdit ne zaman gelecek?”⁴²³ şeklinde kullanmışlardır.

Kur'ân'da sadık kavramı mü'minlerden başka özel olarak, Allâh Teâlâ,⁴²⁴ melekler⁴²⁵ ve peygamberler⁴²⁶ de için kullanılmıştır. Allâh Teâlâ Mâide sûresinde peygamberleri sâdık kimseler olarak nitelemiş ve Allâh Teâlâ'nın onlardan razı olduğunu ve peygamberlerin de O'ndan razı olduklarını bildirmiştir.⁴²⁷ Hz. İsmâîl (a.s) hakkında da sözüne sâdık olan⁴²⁸ diye bahsedilmiştir. Diğer bir özel kullanım da muhâcirler için söz konusudur. Kur'ân'da, Yüce Allâh'tan bir lütuf ve hoşnutluk istemek ve O'nun dinine ve peygamberine yardım etmek için yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhâcirlerin, sâdık kimselerin ta kendileri⁴²⁹ oldukları ifade edilmiştir.

Allâh Teâlâ, henüz kalplerine îmân girmediği halde “Îmân ettik” diyen bedevileri uyarmış ve mü'minlerin ancak, Yüce Allâh'a ve Peygamberine inanan,

⁴²⁰ Gazâlî, *İhyâ*, IV/694.

⁴²¹ Buhârî, *Edeb*, 69; Müslim, *Birr*, 103-105; Müsned, I/3, 5, 7, 8, 9, 11.

⁴²² Bkz. Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 405.

⁴²³ Yâsîn, 36/48.

⁴²⁴ En'âm 6/146.

⁴²⁵ Hicr, 15/64.

⁴²⁶ Ahzâb, 33/8.

⁴²⁷ Mâide, 5/119.

⁴²⁸ Meryem, 19/54.

⁴²⁹ Haşr, 59/8.

sonra şüpheye düşmeyen, Allâh yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd eden kimseler olacağını ifade etmiş ve onların sâdıkların ta kendileri⁴³⁰ olduklarını haber vermiştir.

Âl-i İmrân sûresinde sâdıkların, müttakî kimseler olduğu zikredilmiş ve onlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allâh'ın rızası olduğu,⁴³¹ başka bir âyette de sâdıklar için bağışlanma ile birlikte büyük bir mükâfat hazırlandığı⁴³² bildirilmiş ve mü'minlerden, sâdık kimselerle beraber olmaları⁴³³ istenmiştir.

Sâdık kelimesinin mübalağalı hali olan siddîk ifadesi, altı âyette geçmektedir. Bunların birinde Hz. Îsâ'nın (a.s) annesi Hz. Meryem "*siddîka*"⁴³⁴ olarak nitelendirilmiştir. Diğer âyette ise Hz. Yûsuf'a (a.s) rüya tabiri için gelen birinin: "*Yûsuf! Ey siddîk/doğru sözlü!*"⁴³⁵ diye söze başladığı bildirilir. Allâh Teâlâ'nın bizzat siddîk diye isimlendirdiği iki peygamber vardır. Bunlar: Hz. İbrâhîm (a.s)⁴³⁶ ve Hz. İdrîs'tir (a.s).⁴³⁷

Siddîk kelimesi iki yerde de mü'minler için kullanılmıştır. Bunların birinde, Allâh Teâlâ'ya ve Peygambere itâat edenlerin, kendilerine nimet verilen peygamberlerle, siddîklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte olacağı⁴³⁸ beyan edilmiştir. Diğer âyet de şudur: "*Allâh'a ve Peygamberlerine îmân edenler var ya, işte onlar siddîklar (sözü özü doğru kimseler) ve Allâh katında şâhitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemliklerdir.*"⁴³⁹ İlk âyette siddîklar peygamberlerden hemen sonra, diğer âyette de şâhidlerden önce zikredilmiştir. Bu da siddîkiyet makamını elde etmenin kolay olmadığını ve bu makamın yüce bir makam olduğunu göstermektedir.

⁴³⁰ Hucurât, 49/15.

⁴³¹ Âl-i İmrân 3/15-17.

⁴³² Ahzâb, 33/35.

⁴³³ Tevbe, 9/119.

⁴³⁴ Mâide, 5/75.

⁴³⁵ Yûsuf, 12/46.

⁴³⁶ Meryem, 19/41.

⁴³⁷ Meryem, 19/56.

⁴³⁸ Nisâ, 4/69.

⁴³⁹ Hadîd, 57/19.

2.3.4. Kur’ân’da Sâdık Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi îmân ile tasdik arasında kopmaz bir bağ vardır. Îmân ettiğini söyleyen kimse, îmânını kalbiyle tasdik etmiyorsa îmân etmiş olamaz. Bunun için sâdık ve siddîk lafızlarının geçtiği yerleri müfessirler yorumlarken, bu kavramları îmânla ilişkilendirmekten kendilerini alamamışlardır. Şimdi bu kelimelerin geçtiği birkaç âyetin tefsirine yer vereceğiz.

“الصابرين والصادقين والقانتين والمنفقين والمستغفرين بالأسحار”

“(Bunlar), sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allâh yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allâh’tan) bağışlanma dileyenlerdir.”⁴⁴⁰

Bu âyetin öncesinde, müttakîler için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allâh Teâlâ’nın rızasının olduğu söylenmiştir. Bu âyette de müttakîlerin; sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allâh Teâlâ yolunda harcayanlar ve seherlerde bağışlanma dileyen kimseler olduğu belirtilmiştir. Râzî’ye göre, müttakîlerin sıfatları arasındaki atıf harflerinin olması, bu sıfatlara sahip olan kimselerin farklı yönden bir kemâli ve üstünlüğü olduğuna işaret eder. Eğer bu beş sıfat tek bir kimseyi ifade etseydi: “O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allâh’tır”⁴⁴¹ âyetinde olduğu gibi sıfatların başlarındaki atıf harflerinin hazfedilmesi gerekirdi. Ancak Râzî, kendisinde bu sıfatlardan bir tane bulunan kişinin âyetteki övgünün muhtevasına girdiğini düşünmektedir.⁴⁴² Sonuç olarak, âyette geçen müttakîler, aynı zamanda sâdıklar ve diğer sıfatlara sahip olanlardır.

Sâdık kelimesinin geçtiği başka bir âyet de şudur:

“قال الله هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم لهم جنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها أبدا رضي الله عنهم ورضوا عنه

ذلك الفوز العظيم”

“Allâh, şöyle diyecek: “Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür.” Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır.

⁴⁴⁰ Âl-i İmran, 3/17.

⁴⁴¹ Haşr, 59/24.

⁴⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV/176.

Allâh, onlardan razı olmuş, onlar da Allâh'tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır."⁴⁴³

Bu âyette îmânı hususunda doğru sözlü olan kimselerin doğruluklarının âhirette kendilerine fayda vereceği ve kendilerini içinde ebedî kalacakları cennetlere ulaştıracağı belirtilmiştir. Doğruluğun ilk basamağı, itikatta doğru olmaktır.⁴⁴⁴ Bir kimsenin yaptığı işler, ancak doğru bir inançla değer kazanır. Kendisini en güzel bir biçimde yaratan ve muazzam kâinatı istifadesine sunan Allâh Teâlâ'nın varlığını ve birliğini doğrulamayan kimse, en büyük hakikate kör ve sağır kaldığı için yaptıklarının âhirette kendisine bir faydası olmayacaktır. Nitekim âyetteki sâdıklarla, kendisinden istenen işlerde doğruluk üzere olanlar kastedilmiştir. Bu işlerin en önemlisi ve en büyüğü tevhitir.⁴⁴⁵ Bazı müfessirler de âyetteki sâdıkların bütün mü'minleri kapsadığını söylemiş ve âyeti de: "O gün mü'minin îmânının ve muvahhidin tevhidinin faydası olacaktır" şeklinde tefsir etmişlerdir.⁴⁴⁶

Birçok müfessir, aşağıdaki âyette geçen sâdik kavramının da îmânı hususunda doğru olan mü'minler hakkında olduğunu belirtmiştir.

"إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ"

*"Îmân edenler ancak, Allâh'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allâh yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."*⁴⁴⁷

Bu âyetten önce îmânları hususunda sâdik olmayan, îmân henüz kalplerine yerleşmemesine rağmen îmân ettik diyen bedeviler uyarılmış ve bu âyette gerçek mü'minlerin özellikleri açıklanmıştır. Buna göre mü'minler, ancak ve ancak Yüce Allâh'a ve Peygamberine inanan, sonra îmânı hususunda şüpheye düşmeyen ve O'nun yolunda mallarını ve canlarını feda eden kimselerdir. Sâdik olanlar da ancak böyle olan mü'minlerdir.

⁴⁴³ Mâide, 5/119.

⁴⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV/275.

⁴⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V/103.

⁴⁴⁶ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV/379.

⁴⁴⁷ Hucurât, 49/15.

Birçok müfessir âyette zikredilen sâdıkların, îmân davasında sâdık olan, verdikleri ikrâra kalpleriyle ve fiilleriyle içten bağlılık gösteren samimi müslümanlar olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁸ Mâturûdî, âyette geçen cihâdı Allâh Teâlâ'nın, îmân hususunda doğruluğun ortaya çıkmasının delili kıldığını söylemiştir. Çünkü sâdık, îmânın olmazsa olmaz şartlarından⁴⁴⁹

Aşağıdaki âyette, dört farklı sığata sahip kimseler bir arada zikredilmiştir:

”ومن يطع الله والرسول فأولئك مع الذين أنعم الله عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين وحسن أولئك رفيقا“

“Kim Allâh'a ve Peygambere itâat ederse, işte onlar, Allâh'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehîdlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.”⁴⁵⁰

Bu âyetin nüzul sebebi şöyledir: “Hz Âişe'den (r.anhâ) rivâyet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber (s.a.v) gelerek: “Ey Allâh'ın Rasûlü, muhakkak ki sen bana canımdan da, çoluk çocuğundan da daha sevgilisin. Evimde olup seni hatırladığımda artık duramıyorum, gelip seni görmeden sükûnete eremiyorum. Kendi ölümümü ve senin ölümünü düşününce anlıyorum ki sen cennete girdiğin vakit diğer peygamberlerle birlikte yüce makamlara yükseltilirsin. Ve korkarım ki cennete girdiğimde ben seni göremem artık.” dedi. Hz. Muhammed (s.a.v) hiçbir cevap vermedi. Nihâyet Cebrâil (a.s) bu âyeti indirdi: “Kim Allâh'a ve Peygambere itâat ederse, işte onlar, Allâh'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehîdlerle ve sâlihlerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.”⁴⁵¹

Allâh Teâlâ'ya ve Peygambere itâat eden kimselerin zikredilen kimselerle beraber olmaları, cennette birbirlerini göreceklerine işarettir. Yoksa cennette aynı derecede olacaklarını göstermez. Zira farklı makamlardaki kimselerin eşit muamele görmeleri mümkün değildir.

Âyette zikredilen vasıf sahipleri arasında atıf harfi bulunmaktadır. Yukarıdaki âyette de ifade ettiğimiz gibi bu vasıfların her biri ile bir grup insan kastedilmiştir.

⁴⁴⁸ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV/368; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIV/253; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI/4485.

⁴⁴⁹ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV/81.

⁴⁵⁰ Nisâ, 4/69.

⁴⁵¹ Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'r-Risâleti'l-Arabiyye, Beyrût 2010, s. 163.

Peygamberlerle siddîklar nasıl başka kimseler ise siddîklar, şehîdler ve sâlihler de birbirinden farklı kimselerdir. Âyette, birbirinden farklı nitelikteki kimselerin zikredilmesi, kullukta farklı derecelerin olduğuna da işaret etmektedir.

Bazı müfessirlere göre âyetteki siddîklar ifadesiyle, havariler ve sahabeler gibi peygamberleri ilk önce tasdik edip onlara inanan mü'minler kastedilmiştir. Bazılarına göre de bu âyetteki siddîklar, hiçbir şüphe taşımaksızın îmân eden ve dinini tasdik eden mü'minlerdir.⁴⁵² “*Allâh'a ve peygamberlerine îmân edenler var ya, işte onlar siddîklardır*”⁴⁵³ âyeti de bunun delilidir.

Âyetin dikkat çeken diğer bir yanı da siddîkların peygamberlerden hemen sonra zikredilmiş olmalarıdır. Buradan, en güzel dost olacak kimselerin, önce Allâh Teâlâ'ya, peygambere ve îmânına sâdik olan, bununla beraber insanlar arasında da özü sözü bir olan ve doğruluktan asla taviz vermeyen kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Âyet bizlere doğruluk makamının, şehîd ve sâlihlerin makamından daha üstün ve peygamberlikten sonraki en yüce makam olduğunu göstermektedir.

Bu âyet, müslümanların her gün en az kırk defa okudukları Fâtiha sûresinde geçen: “*Bizi kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil*”⁴⁵⁴ âyetini tefsir etmektedir.⁴⁵⁵ Kendilerine nimet verilenler, yukarıdaki âyette belirtilen; peygamberler, siddîklar, şehîdler ve sâlihlerdir.

Son olarak, Hadîd sûresinde geçen ve mü'minlerin siddîk kimseler olduğunu bildiren âyete yer vereceğiz:

”والذين آمنوا بالله ورسله أولئك هم الصديقون والشهداء عند ربحم لهم أجرهم ونورهم والذين كفروا وكذبوا بآياتنا أولئك

أصحاب الجحيم“

“*Allâh'a ve Peygamberlerine îmân edenler var ya, işte onlar siddîklar (sözü özü doğru kimseler) ve Allâh katında şahitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları*

⁴⁵² Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III/318; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/520; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV/182.

⁴⁵³ Hadîd, 57/19.

⁴⁵⁴ Fâtiha, 1/7.

⁴⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/272.

vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemliklerdir."⁴⁵⁶

Âyette, Yüce Allâh'a ve Peygamberlerine îmân edenlerin siddîklar olduğunu ve hem mü'minlerin hem de kâfirlerin durumundan bahsedildiğini görmekteyiz. Râzî, bu âyette geçen siddîk kavramıyla ilgili iki görüş olduğunu belirtmiştir:

1) Allâh Teâlâ'yı ve peygamberlerini tasdik eden herkes hakkında genel bir ifadedir. Bu, Mücâhid'in görüşüdür. O "Allâh Teâlâ'yı ve peygamberi tasdik eden herkes siddîktir" demiş ve sonra da bu âyeti okumuştur. Bunun delili, İbn Abbâs'ın (r.a) siddîk için "muvaahhid" anlamını vermesidir.

2) Mukâtil b. Hayyân ve Mukâtil b. Süleyman'a göre siddîk, peygamberler kendilerine geldiğinde onları tasdik edip, bir an bile yalanlamayan kimselerdir.⁴⁵⁷

Mâturûdî, mü'minlerin burada siddîk diye isimlendirildiğini söylemiştir.⁴⁵⁸ Zemahşerî de âyeti buna benzer bir şekilde tefsir etmiş, siddîk ve şehitlere verilen mükâfat ve nur kadar mü'minlere de verileceğini belirtmiştir. Zemahşerî, mü'minlerle siddîk ve şehitlerin bir tutulmaması ve mükâfatlarının farklı olması gerektiğini düşünenlere göre âyetin: "Allâh Teâlâ mü'minlere önce hak ettikleri mükâfatı verir. Sonra da fazlıyla, onların mükâfatlarını siddîk ve şehitlerin mükâfatına kadar artırır. Bununla beraber siddîk ve şehitlerin mükâfatını da artırır"⁴⁵⁹ şekilde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak sâdık kelimesi de Kur'ân'da mü'minleri ifade eden kavramlardan birisidir. Allâh Teâlâ'nın ve peygamberin bütün emirlerini dili ve kalbiyle tasdik eden ve bu hususta hiçbir tereddüt taşımayan kimseler sâdıktırlar. Böyle olan kimselere âyette belirtildiği üzere âhirette mükâfatları verilecek ve onlar, Yüce Allâh'ın kendilerini nimetlendirdiği kimselerle beraber olacaktır.

⁴⁵⁶ Hadîd, 57/19.

⁴⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV/202.

⁴⁵⁸ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV/355.

⁴⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/466.

2.4. ŞÂHİD

2.4.1. Şâhid Kelimesinin Anlamı

Şâhid, “ş-h-d” kökünden türeyen ism-i fâil bir kelimedir. Şâhid kelimesinin yalın halî olan “*şehâdet*” kavramı; tanık olmak, bilmek, görmek, beyan etmek, hükmetmek, hazır olmak ve yetişmek gibi birçok manada kullanılmaktadır.⁴⁶⁰ Bu mana çeşitliliği, Kur’ân’da da kendini göstermektedir. Kur’ân’da şehâdet kelimesi farklı formlarıyla beraber; Allâh yolunda şehîd olmak,⁴⁶¹ tanık olmak,⁴⁶² hazır olmak,⁴⁶³ hüküm vermek,⁴⁶⁴ ikrâr etmek⁴⁶⁵ ve muttali olmak⁴⁶⁶ gibi manalara gelmektedir.⁴⁶⁷ Bununla beraber aşağıda detaylandıracağımız gibi özel olarak da birçok şeyi ifade etmek için şehâdet kavramı kullanılmıştır.

Şehâdet kavramı aslında, görerek hazır olmayı ifade eder. Ancak bazen “عَالِمٌ” “*el-ğayb ve ş-şehâdet*” “*Allâh, gaybı ve görünen âlemi bilendir*”⁴⁶⁸ âyetinde olduğu gibi sadece hazır olmayı, bazen de sadece görmeyi ifade eder.⁴⁶⁹ Hazır olunan yer için “مَشْهُدٌ” tabiri kullanılır. Meleklerin ve hacıların hazır oldukları yerlere “مَشَاهِدُ الْحَجِّ” denir. “إِنَّ” “*Çünkü sabah namazı meşhûddur*”⁴⁷⁰ âyetinde sabah namazı için “meşhûd” denmesi, bu namazda gündüz ve gece meleklerinin hazır olması dolayısıyladır.⁴⁷¹ “أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ” “*Onların yaratılışına şâhit mi oldular?*”⁴⁷² âyetindeki şâhid olma da yaratma esnasında hazır olmayı ifade etmektedir.

⁴⁶⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II/363; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüga*, I/774; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhîr fi'l-Lüga*, I/442; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VI/72; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 465; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/224.

⁴⁶¹ Nisâ, 4/46; Hadîd, 57/19.

⁴⁶² Bakara, 2/282; Talâk, 65/2.

⁴⁶³ Bakara, 2/133; Nisâ, 4/72; Müddessir, 74/13.

⁴⁶⁴ Yûsuf, 12/26.

⁴⁶⁵ Nûr, 24/6.

⁴⁶⁶ Fussilet, 41/20.

⁴⁶⁷ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 47; Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 261; Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 192; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, I/469.

⁴⁶⁸ Secde, 32/6.

⁴⁶⁹ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 465.

⁴⁷⁰ İsrâ, 78/17.

⁴⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/224.

⁴⁷² Zührûf, 43/19.

Şehâdet kavramının delâlet ettiği manalardan biri de bilmek ve bildiğini beyan etmektir. “شَهِدَ الشَّاهِدُ عِنْدَ الْحَاكِمِ” cümlesi, “*Tanık, hâkim huzurunda bildiklerini beyan etti*” manasındadır.⁴⁷³ “شهد الله أنه لا إله إلا هو والملائكة وأولو العلم قائما بالقسط” “*Allâh, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adâletle şâhitlik ettiler*”⁴⁷⁴ âyetinde geçen Allâh Teâlâ'nın şehâdeti, O'nun, kendisinden başka ilâh olmadığını ve yarattığı şeylerle vahdaniyetini bildirmesidir.⁴⁷⁵

Şâhid kelimesi; “şâhidûn”, “şühûd” ve “eşhâd” çoğul halleriyle Kur'ân'da geçmekte olup bu kelimeler, Cebrâîl,⁴⁷⁶ Hz. Muhammed (s.a.v),⁴⁷⁷ peygamber,⁴⁷⁸ mü'min,⁴⁷⁹ müşrik,⁴⁸⁰ Züleyhâ'nın amcasının oğlu⁴⁸¹ ve Abdullâh b. Selâm⁴⁸² için kullanılmıştır.⁴⁸³

Şâhid kelimesinin mübalağalı hali “şehîd”dir. Şehîd kelimesinin çoğulları “şühedâ” ve “eşhâd” olup Kur'ân'da, Hz. Muhammed (s.a.v),⁴⁸⁴ Hz. İlsâ (a.s),⁴⁸⁵ peygamber⁴⁸⁶ ve iyilikleri yazan melek⁴⁸⁷ için kullanılmıştır.⁴⁸⁸

Şâhid ve şehîd kelimeleri Kur'ân'da, Allâh Teâlâ'nın ismi ve sıfatı olarak da birçok yerde geçmektedir.⁴⁸⁹ Bir âyette Allâh Teâlâ, “أَكْبَرُ شَهَادَةً” “*En büyük şâhid*”⁴⁹⁰ şeklinde nitelenmiştir. Allâh Teâlâ'nın şâhid ve şehîd olması; kullarının yaptığı şeyleri bilmesi, görmesi ve her hallerine muttali olması demektir.

Şehîd kelimesinin çoğulu olan “şühedâ” kelimesi bazı âyetlerde, Allâh yolunda öldürülenler için kullanılmıştır. Onların bu şekilde isimlendirilmesi

⁴⁷³ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VI/72.

⁴⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/18.

⁴⁷⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VI/72.

⁴⁷⁶ Hûd, 11/17; Burûc, 85/3.

⁴⁷⁷ Ahzâb, 33/45; Müzzemmil, 73/15.

⁴⁷⁸ Hûd, 11/18.

⁴⁷⁹ Mü'min, 40/51.

⁴⁸⁰ Tevbe, 9/17.

⁴⁸¹ Yûsuf, 12/26.

⁴⁸² Ahkâf, 46/10.

⁴⁸³ Açıklamalar için bkz. Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 261; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, I/469.

⁴⁸⁴ Bakara, 2/143; Nisâ, 4/41.

⁴⁸⁵ Nisâ, 4/59.

⁴⁸⁶ Nisâ, 4/41.

⁴⁸⁷ Kâf, 50/21.

⁴⁸⁸ Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 261.

⁴⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/81; Nisâ, 4/79; Enbiyâ, 21/78; Ankebût, 29/52.

⁴⁹⁰ En'âm, 6/19.

meleklerin ölüm anında hazır olmaları, kendileri için hazırlanan nimetleri müşâhede etmeleri veya ruhlarının Allâh Teâlâ katında hazır bulunmasından dolayıdır.⁴⁹¹

Bir kimsenin: “أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا عبده ورسوله” “*Ben şehâdet ederim ki, Allâh'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve yine şehâdet ederim ki, Hz. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir*” demesi de “*teşehhüd*” kavramıyla ifade edilmiştir.

2.4.2. İmân-Şehâdet İlişkisi

Kur'ân'da, şâhid kelimesi mü'minler için sıkça kullanılmıştır. Allâh Teâlâ'nın varlığına ve birliğine şâhitlik etmeyen bir insan mü'min olamaz. Mü'min, Allâh Teâlâ'ya olan inancını kalbiyle tasdik eden, onaylayan kimsedir. Şâhid ise Allâh Teâlâ'nın yarattığı şeylere bakıp, O'nun büyüklüğüne ve vahdaniyetine şehâdet ederek, kalbinde hiçbir şüphe taşımadan îmân eden kimsedir.

Mü'min, Allâh Teâlâ'nın varlığına şâhid olan ve bu şehâdeti üstlenen kimsedir. Bu gerçek Kur'ân'da: “*Böylece, sizler insanlara birer şâhit olasınız ve Peygamber de size bir şâhit olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık*”⁴⁹² âyetiyle ifade edilmiştir. Allâh Teâlâ insanları yaratmış ve onları kendilerine şâhit tutarak: “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diye sorduğunda onlar: “*Evet, şâhit olduk (ki Rabbimizsin)*” demişlerdir.⁴⁹³ İnsanoğlunun ilk şehâdeti, ezelde bu şekilde gerçekleşmiştir.

Cibrîl hadisinde: “*Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle*” diyen Cebrâîl'e Hz. Muhammed (s.a.v): “*İslâm; Allâh'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allâh'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir*”⁴⁹⁴ cevabını vermiştir.

Kelime-i şehâdet; Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) de Allâh'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmektir ve bu İslâm'ın birinci şartıdır. Dolayısıyla kalben Yüce Allâh'tan başka ilâh olmadığına inanan kimse, bu şâhitliğin gereğini yerine getirmelidir. Bunun için ilk olarak, bu inancını diliyle ifade etmek sûretiyle

⁴⁹¹ Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 465.

⁴⁹² Bakara, 2/143.

⁴⁹³ A'râf, 7/172.

⁴⁹⁴ Buhârî, *Tefsîr*, 31, *İmân*, 37; Müslim, *İmân*, 1.

dilini îmânına şâhit tutmalıdır. Bunu yapan mü'min, yaptığı işleri de îmânına şâhit tutmak için elinden gelen gayreti göstermelidir. Çünkü mü'min, Allâh Teâlâ'nın dininin doğruluğuna şehâdet etmektedir. Öyleyse mü'minin içi ve dışı bu hakikate şâhit olmalıdır. Bu şuura sahip olan ve bunun gereğini yerine getiren mü'min, şâhidlerden olur ve gerçek şehâdetin sırrına erer.

Mü'minlerin, şâhid olma konusundaki en güzel örneği hiç şüphesiz Hz. Muhammed'dir (s.a.v). Allâh Teâlâ, birçok âyette Hz. Muhammed'in (s.a.v) şâhid olarak gönderildiğini⁴⁹⁵ beyan etmiştir. O (s.a.v), Allâh Teâlâ'nın varlığına ve birliğine şâhid olduğunu hayatı boyunca bütün hal ve hareketleriyle göstermiştir. Mü'min olan kimse de îmân ettiği ve hakkında Yüce Allâh'ın Rasûlü olduğuna şâhitlik yaptığı Hz. Muhammed'in (s.a.v) yolunu takip etmeli, onun gibi yaşamalı ve her haliyle şehâdetine olan sadakatini göstermelidir.

Sonuç olarak şâhid; Allâh Teâlâ'nın varlığına ve birliğine, İslâm dininin hak olduğuna, Hz. Muhammed'in (s.a.v) Allâh Teâlâ'nın elçisi olduğuna, kendisine ve diğer insanlara amelleri hususunda şehâdet eden kimsedir.

2.4.3. Kur'ân'da Şâhidlerin Özellikleri

Allâh Teâlâ'ya îmân edenlerin yaptığı dualardan biri de şudur: *“Rabbimiz! Senin indirdiğine îmân ettik ve Peygamber'e uyduk. Artık bizi (hakikate) şâhitlik edenlerle beraber yaz.”*⁴⁹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde Allâh Teâlâ'nın şehîd olduğundan⁴⁹⁷ bahsedilmektedir. Nitekim O, en güzel bir şekilde yarattığı insanoğluna şahdamarından daha yakındır.⁴⁹⁸ Dolayısıyla Allâh Teâlâ insanın gizli-açık her haline şâhittir. Bununla beraber peygamberlerin de insanlar için birer şâhid olduğu⁴⁹⁹ bildirilmiştir.

Şehâdet konusunda mü'minlerle ilgili en dikkat çeken âyet, Bakara sûresinde geçmektedir. Bu âyette Allâh Teâlâ, mü'minleri insanlara birer şâhid olmaları için

⁴⁹⁵ Ahzâb, 33/45; Nisâ, 4/41.

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/53.

⁴⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/98; Nisâ, 4/33, 79, 166; Fetih, 48/28; Burûc, 85/9.

⁴⁹⁸ Kâf, 50/16.

⁴⁹⁹ Ahzâb, 33/45; Müzzemmil, 73/15; Hûd, 11/18.

vasat bir ümmet kıldığını⁵⁰⁰ beyan etmiştir. Başka bir âyette Allâh Teâlâ, peygamberlere ve inananlara dünya hayatında ve şâhitlerin şâhitlik edecekleri günde yardım edeceğini⁵⁰¹ belirtmiştir.

Şühedâ kelimesi, bir âyette Allâh Teâlâ'nın kendilerine nimet verdiği kimselerden bir zümre olarak peygamberler ve sıddîklardan sonra⁵⁰² zikredilmiştir. Başka bir âyete ise Allâh Teâlâ'ya ve peygamberlerine îmân edenlerin sıddıklar ve şühedâ olduğu⁵⁰³ ifade edilmiştir. Zümer sûresinde de âhîret gününde amel defterlerinin ortaya konulacağından, peygamberler ve şâhitlerin getirilip insanların aralarında adâletle hüküm verileceğinden⁵⁰⁴ bahsedilmektedir.

2.4.4. Kur'ân'da Şâhid Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Şehâdetin en yücesi, hiç şüphesiz kişinin kendisini yaratanın hakkındaki şehâdetidir. Allâh Teâlâ'nın varlığına, birliğine ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet eden İslâm dairesine girmiş ve bu şehâdetle son nefesini verdiği takdirde de ebedi mutluluğa ermiş demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de, bu yüce şehâdete işaret eden birçok âyet bulunmaktadır. Bu bölümde konuyla ilgili mü'minleri ifade eden âyetlerden bazılarının tefsirine yer vereceğiz.

“إنا لننصر رسلنا والذين آمنوا في الحياة الدنيا ويوم يقوم الأشهاد”

“Şüphesiz ki, peygamberlerimize ve îmân edenlere dünya hayatında ve şâhitlerin şâhitlik edecekleri günde yardım ederiz.”⁵⁰⁵

Bu âyette Allâh Teâlâ, peygamberlere ve îmân edenlere dünyada ve âhîrette yardım edileceğini bildirmiştir. Yüce Allâh âhîret hayatını “Şâhitlerin şâhitlik edecekleri gün” olarak ifade etmiştir. Âyetteki şâhidler ile melek, peygamber ve mü'minlerden kulların amellerine şâhid olan herkesin kastedildiği belirtilmiştir.⁵⁰⁶ Müfessirlere göre, şâhid olacak melekler, Kirâmen-Kâtibîn'dir. Bunlar kul için, gördükleri her şeye şâhitlik edeceklerdir. Peygamberlerin şâhid oluşu: “Her

⁵⁰⁰ Bakara, 2/143.

⁵⁰¹ Mü'min, 40/51.

⁵⁰² Nisâ, 4/69.

⁵⁰³ Hadid, 57/19.

⁵⁰⁴ Zümer, 39/69.

⁵⁰⁵ Mü'min, 40/51.

⁵⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/168; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIV/216.

ümmetten bir şâhit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şâhit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!”⁵⁰⁷ âyetinde; mü'minlerin şâhid oluşu ise: “Böylece, sizler insanlara birer şâhit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şâhit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık”⁵⁰⁸ âyetinde beyan edilmiştir.⁵⁰⁹

Taberî, yukarıdaki âyetle ilgili olarak peygamberlerin tebliğ görevini yapmadıklarını söyleyen ümmetlerin aleyhinde meleklerin, peygamberin ve mü'minlerin şâhitlik yapacağını söylemiştir.⁵¹⁰

Aşağıdaki âyette şâhidler, Allâh Teâlâ'nın kendilerine nimet verdiği kimselerden biri olarak zikredilmiştir.

”ومن يطع الله والرسول فأولئك مع الذين أنعم الله عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين وحسن أولئك رفيقا“

“Kim Allâh'a ve Peygambere itâat ederse, işte onlar, Allâh'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehîdlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.”⁵¹¹

Bu âyette dört farklı zümreye yer verilmiştir. Bunların her biri ile bir grup insanın kastedildiğini sâdiklarla ilgili bölümde belirtmiştik. Âyette şühedâ zümresi, üçüncü sırada zikredilmiştir. Bazı müfessirler buradaki şühedâyı: “Kâfir bir kimse tarafından Allâh Teâlâ yolunda öldürülen kimse” şeklinde tefsir etmişlerdir. Ancak Râzî'ye göre aşağıdaki sebeplerden dolayı, şühedâyı “Allâh Teâlâ yolunda öldürülenler” ile kayıtlayıp tarif etmek doğru değildir:

1) Bu âyet, şehâdet mertebesinin, dinde büyük bir mertebe olduğunu gösterir. Hâlbuki insanın bir kâfir tarafından öldürülmesi, büyük bir şeref sayılmaz. Çünkü bazen günahkâr bir kimse de kâfir tarafından öldürülebilir.

2) Bazen mü'minler, “Allâhım, bize şehâdeti nasib eyle” diye dua ederler. Eğer şehâdet, sadece kâfir tarafından öldürülmekten ibâret olsaydı, onlar, Allâh

⁵⁰⁷ Nisâ, 4/41.

⁵⁰⁸ Bakara, 2/143.

⁵⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV/67.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/83.

⁵¹¹ Nisâ, 4/69.

Teâlâ'dan bu şekilde öldürülmeyi isterlerdi. Hâlbuki bu, caiz değildir. Çünkü bir kimsenin, kâfir tarafından öldürmeyi istemesi küfürdür.

3) Allâh Teâlâ'dan, küfür olan bir şeyi istemek nasıl caiz olabilir? Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber “*Karın ağrısından ölen şehittir; boğularak ölen şehittir*”⁵¹² buyurmuştur. Dolayısıyla, şehâdet öldürülmekten ibâret değildir.⁵¹³

Aşağıdaki âyette Allâh Teâlâ'ya ve peygamberlerine îmân edenlerin siddîklar ve şâhidlerin ta kendileri olduğu belirtilmiştir.

”والذين آمنوا بالله ورسله أولئك هم الصديقون والشهداء عند ربحم لهم أجرهم ونورهم والذين كفروا وكذبوا بآياتنا أولئك

أصحاب الجحيم“

“*Allâh'a ve Peygamberlerine îmân edenler var ya, işte onlar siddîklar (sözü özü doğru kimseler) ve Allâh katında şâhitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemliklerdir.*”⁵¹⁴

Taberî, bu âyetle ilgili iki farklı değerlendirme yapıldığını söylemiştir. Bunlardan biri Mücâhid (ö. 103/721) ve Berâ b. Âzib'den (ö. 72/691) nakledilen “Her mü'min şâhittir” görüşüdür. Buna göre şühedâ, Allâh'a ve peygamberlerine îmân edenlerin sıfatıdır. Dolayısıyla mana “Allâh'a ve Peygamberlerine îmân edenler siddîk ve şâhittirler” olmaktadır. Diğer görüşe göre âyette iki sınıf insandan bahsedilmektedir. Biri Allâh'a ve peygamberlerine îmân eden siddîklar, diğeri ise şâhitlerdir. Bu görüşe göre “Allâh'a ve peygambere îmân edenler” denince akla siddîklar gelmektedir. Bunların şühedâ olmaları gerekmez.⁵¹⁵

Mücâhid ve Berâ b. Âzib'den nakledilen görüşle alakalı müfessirler, her mü'mine niçin şehîd adı verildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları “Çünkü mü'minler, Allâh Teâlâ katında kullara, amelleri hususunda şâhid olan kimselerdir” demiştir. Hasan el-Basrî'ye (ö. 110/728) göre mü'minlere, Allâh Teâlâ'nın ikramını görüp müşâhede ettikleri için şühedâ denmiştir. El-Esamm (ö. 237/851) şöyle demiştir: “Her mü'min şehîddir. Nitekim her mü'min, îmânın ve tâatın vâcib olması,

⁵¹² Müslim, *İmâre*, 165; Nesâî, *Cenâiz*, 14.

⁵¹³ Râzî, *Meftâihu'l-Gayb*, V/139.

⁵¹⁴ Hadîd, 57/19.

⁵¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII/262.

küfrün ve günahın da haram olması gibi hususlarda Allâh Teâlâ için şehâdeti yerine getirir.”⁵¹⁶

Netice olarak şehâdet kavramı, mü’minleri ifade etmek ve değerlerini yüceltmek için kullanılan bir kavramdır. Şehâdetin en önemlisi Allâh Teâlâ hakkında olanı, en alt derecesi de kişinin gördüğü veya bildiği bir şeye tanıklık etmesidir.

2.5. MUHLİS

2.5.1. Muhlis Kelimesinin Anlamı

Muhlis kelimesi “*h-l-s*” kökünden if’âl kalıbında türeyen ism-i fâil bir kelimedir. İhlâs kavramı sözlükte; arınmak, kurtulmak, saflaşmak, her türlü karışımdan kurtulup duru hale gelmek ve Yüce Allâh’ı birlemek gibi manalara gelmektedir.⁵¹⁷ Terim olarak ihlâs; ibâdet ve iyilikleri riyâdan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Yüce Allâh için yapmaktır.⁵¹⁸

Kendisine bir şey karışmamış olana “*hâlis*” denir. Bu karışıksız işe de “*ihlâs*” denir. Kur’ân’da: “*Şüphesiz (sağmal) hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (süzülen) içenlere hâlis ve içimi kolay süt içiriyoruz*”⁵¹⁹ denmiştir. Sütün hâlis olması, inekten çıkan kan, sidik ve pislik gibi herhangi bir şeyin ona karışmamış olmasındandır.

İhlâs, Allâh Teâlâ’yı her türlü noksanlıklardan tenzih etmektir. İhlâs, Allâh Teâlâ’nın bir olduğuna, eşi ve benzeri olmadığına îmân edip, O’nun hiçbir şeye denk olmadığına samimiyetle inanmaktır. Bunun için Kur’ân’ın 112. sûresine “*İhlâs sûresi*” denmiştir.⁵²⁰ İbâdetlerde ihlâs, ibâdeti sırf Allâh Teâlâ’nın rızasını gözeterek yerine getirmektir. Şirk, riyâdan ve çıkar hesaplarından arındırılmamış ibâdet, ihlâsla yerine getirilmemiş demektir.

⁵¹⁶ Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, XV/202.

⁵¹⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü ’l-Ayn*, I/433; Ezherî, *Tehzîbü ’l-Lüga*, VII/137; İsmâîl b. Abbâd, *el-Muhîr fi ’l-Lüga*, II/27; İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, IV/173.

⁵¹⁸ Süleyman Ateş, “ihlâs”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI/536.

⁵¹⁹ Nahl, 16/66.

⁵²⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü ’l-Ayn*, I/433; Ezherî, *Tehzîbü ’l-Lüga*, VII/139; İsmâîl b. Abbâd, *el-Muhîr fi ’l-Lüga*, II/27; İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, IV/173.

Muhlis kelimesinin muvahhid manasına da geldiği birçok sözlükte ifade edilmektedir.⁵²¹ Bir kimse kâmil anlamda muhlis olabilmek için hiçbir şeyi ortak koşmadan, saf tevhîd anlayışıyla Yüce Allâh'a îmân etmeli, ibâdetlerinde riyâyı edip davranışlarında samimi olmalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı yerlerinde muhlis ifadesi geçerken bazı yerlerinde de yakın manayı ifade eden “*muhlas*” kelimesi geçmektedir. Buna göre, kendi iradesi ve gayretiyle ihlâsa kavuşan kimseye muhlis, Yüce Allâh tarafından kendisine ihlâs bağışlanan kimseye de muhlas denir.⁵²²

2.5.2. İmân-İhlâs İlişkisi

İmânda bulunması gereken niteliklerden biri de ihlâstır. Kur'ân, îmânında muhlis olmayıp ikiyüzlü ve riyâkâr olanların mü'min olmadıklarını vurgulamış⁵²³ ve onları münâfik⁵²⁴ diye isimlendirmiştir.

Bir kimse mü'min olabilmek için Yüce Allâh'a samimi olarak îmân etmeli, tevhîd inancına hâlel getirecek her türlü olumsuzluklardan gönlünü temizlemeli ve riyâdan uzak durmalıdır. Zira tevhîd inancına gelebilecek en küçük bir olumsuzluk insanı îmân dairesinin dışına atar.

Maalesef günümüzde yaygınlaşan, îmânı tehlikeye atan, amellerin sevabını yok eden ve Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından “*küçük şirk*” diye nitelenen⁵²⁵ riyâ, İslâm ümmetinin en büyük imtihanlarından biri haline gelmiştir. Günümüzün îmânî hastalığı olan riyâ ile ilgili olarak Hz. Muhammed (s.a.v) ümmetini şöyle uyarmıştır: “*Ümmetim hakkında iki şeyden korkuyorum: Şirk ve gizli şehvet.*” Bunun üzerine Şeddâd b. Evs: “*Ey Allâh'ın Resulü! Senden sonra ümmetin Allâh'a ortak mı koşacak?*” demiş Hz. Muhammed'de (s.a.v): “*Evet, ama onlar güneşe, aya, taşa ve puta tapmayacaklar. Fakat amelleri ile gösteriş yapacaklar*” buyurmuştur.⁵²⁶ Hadiste Hz. Muhammed (s.a.v), ihlâs olmadan riyâ ile yapılan amellerin şirk olduğuna dikkat çekmiştir.

⁵²¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, I/433; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VII/139; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga*, II/27; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV/173.

⁵²² Süleyman Ateş, “ihlâs”, *DİA*, XXI/536.

⁵²³ Bakara, 2/8.

⁵²⁴ Munâfikûn, 63/1.

⁵²⁵ Müsned, V, 428-429.

⁵²⁶ Müsned, IV, 124.

Muhlis, Allâh Teâlâ'yı her türlü noksanlıklardan tenzih eden kimsedir. Muhlis, İhlâs sûresinde ifade edilen hususlara gönülden inanan kimsedir. Buna göre muhlis olabilmek için Yüce Allâh'ın ortağı olmadığına, O'nun hiçbir varlığa benzemediğine ve hiçbir varlığın da O'na benzemediğine samimi olarak inanmak şarttır. Her şeyi yaratan O'dur. Dolayısıyla O hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır. Yaratan O olduğu için hiçbir şey O'na denk değildir. Ve O asla doğurmamış ve doğrulmamıştır. Yüce Allâh'ın bu sıfatlarına îmân eden mü'min, gönlünü her türlü müşrik düşünceden hâlis kılarak dupduru bir hale getirir ve dini yalnızca O'na has kılarak kulluk eder.

2.5.3. Kur'ân'da Muhlislerin Özellikleri

Kur'ân'da, îmân etmeyenlerin âhirette elim bir azaba çarptırılacağı ifade edilirken, ihlâslı olarak Allâh Teâlâ'ya îmân eden kimselerin de cennette ebedi mutluluğa kavuşacağı bildirilir. Yüce Allâh, ihlâs sahibi kulların cennette olacağını şöyle tasvir etmiştir: *“Ancak Allâh'ın ihlâslı kulları başka. İşte onlar için belli bir rızık, meyveler vardır. Onlar ikram gören kimselerdir. Onlar Naîm cennetlerindedirler. Koltuklar üzerinde karşılıklı olarak otururlar. Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır. Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar. Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır. Onlar, gün yüzü görmemiş yumurta gibi bembeyazdır.”*⁵²⁷

Kur'ân'da İblis'in cennetten kovuluşu anlatılırken, İblis'in Yüce Allâh'tan mühlet istediği ve bu mühletin kendisine verildiği ifade edilmiştir. Buna karşılık İblis: *“Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracağım”*⁵²⁸ demiş, Yüce Allâh da: *“İşte bu bana ulaştıran dosdoğru yoldur. Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur”*⁵²⁹ diye buyurmuştur. Bu âyetten İblis'in ihlâslı kullar üzerinde bir etkisinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı konunun anlatıldığı başka bir âyette ihlâs sahibi kullar şöyle tefsir edilmiştir: *“Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız*

⁵²⁷ Sâffât, 37/40-49.

⁵²⁸ Hicr, 15/39-40.

⁵²⁹ Hicr, 15/41-42.

Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur. Şeytanın hâkimiyeti, sadece onu dost edinenler ve Allâh'a ortak koşanlar üzerindedir."⁵³⁰ Bu âyetten anlaşılın şudur: İhlâsa erdirilen kimse, inanan ve yalnız Rabbine tevekkül eden kimsedir. İblis'in azdırdığı, ayağını kaydırıp cehennem çukuruna sürüklediği kimseler Yüce Allâh'ı inkâr edenler, müşrikler ve îmânlarında riyâkâr olan münâfiklardır.

Kur'ân'da Hz. Yusuf (a.s)⁵³¹ ve Hz. Mûsâ'nın (a.s)⁵³² ihlâslı kullardan olduğu ifade edilmiştir. Hz. İbrâhîm (a.s), Hz. İshâk (a.s) ve Hz. Yakûb (a.s) ile ilgili de şöyle denmiştir: *"(Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrâhîm'i, İshâk'ı ve Yakûb'u da an. Biz onları özellikle âhîret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık.*"⁵³³

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde *"muhlisîne lehü'd-dîn"* tabiri geçmektedir.⁵³⁴ Bu ifadedeki ihlâs kavramı: *"Yalnızca Yüce Allâh'a yönelip kulluk etme, O'na güvenip yalnız O'ndan istekte bulunma, tevhîd inancının saflığını bâtil itikâdlarla zedelemekten sakınma, saf dindarlık"* şeklinde hem şirke hem de riyâyâ zıt bir anlam taşır.⁵³⁵ Mü'min, samimi olarak dini ve dindarlığı Yüce Allâh'a has kılmalı, inancını her türlü şüpheden ve ihlâssızlıktan uzak tutmalıdır.

2.5.4. Kur'ân'da Muhlis Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Muhlis, tevhîd inancına sahip olan, zihnini her türlü müşrik düşünceden arındıran ve dindarlığını Yüce Allâh'a has kılan kimsedir. Kur'ân'da, müşrikler ve inkârcılar kınanmış, varacakları yerin cehennem olduğu bildirilmiş, daha sonra da *"Ancak ihlâslı kullar müstesna"* ifadesiyle samimi mü'minlere cennet müjdelenmiştir.⁵³⁶ *"Ancak ihlâslı kullar müstesna"* ifadesi İblis'in cennetten kovulduğunu haber veren yerlerde de geçmektedir. Cennetten kovulan İblis, Yüce Allâh'tan mühlet istemiş ve kendisine verilen mühlet zarfında ihlâslı kullar müstesna

⁵³⁰ Nahl, 16/99-100.

⁵³¹ Yûsuf, 12/24.

⁵³² Meryem, 19/51.

⁵³³ Sâd, 38/45-46.

⁵³⁴ A'râf, 7/29; Yûnus, 10/22; Ankebût, 29/65; Lokmân, 31/32; Zümer, 39/2, 14; Mü'min, 40/14, 65; Beyyine, 98/5.

⁵³⁵ Süleyman Ateş, "ihlâs", *DİA*, XXI/536.

⁵³⁶ Sâffât, 37/128.

bütün kulları azdıracağına dair yemin etmiştir.⁵³⁷ Bu olayın anlatıldığı yerlerden biri Sâd sûresinde geçmektedir:

” قال رب فأنظرنني إلى يوم يبعثون قال فإنك من المنظرين إلى يوم الوقت المعلوم قال فبعزتك لأغوينهم أجمعين إلا عبادك

منهم المخلصين“

“İblis, “Ey Rabbim! Öyle ise bana insanların diriltilecekleri güne kadar mühlet ver” dedi. Allâh, şöyle dedi: “Sen o bilinen vakte (kıyamet gününe) kadar mühlet verilenlerdensin.” İblis, “Senin şerefine andolsun ki, içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracağım” dedi.”⁵³⁸

Burada geçen ihlâslı kullar, mü’min kullar diye tefsir edilmiştir.⁵³⁹ Yukarıda, ihlâslı kullar ifadesinin Nahl sûresi 100. âyetiyle “İnanan ve yalnız Rabbine tevekkül eden kimseler” şeklinde tefsir edilmiştir.

Râzî, bu âyetin tefsirinde iki incelik olduğunu belirtmiştir. Birincisi; İblis’in bu istisnayı yapması, sözünde bir yalan olmaması içindir. Çünkü eğer böyle bir istisna yapmayı, herkesi azdıracağını iddia etmiş olsaydı, o zaman Allâh Teâlâ’nın sâlih kullarını yoldan çıkarmaktan âciz kaldığında yalanı ortaya çıkacaktı. Bu istisnaya İblis sanki: “Sözümde yalan olmasın diye bu istisnayı yaptım” demek istemiştir. Râzî İblis’in bu istisnayı yapmasıyla ilgili olarak dikkat çeken şu yorumu yapmıştır: “Yalan, İblis’in bile kaçındığı bir şeydir. O halde bir müslüman için yalana yaklaşmak nasıl yakışabilir?”⁵⁴⁰ Râzî, bu âyet ile: “Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın”⁵⁴¹ âyetini şöyle cem’ etmiştir: Bu âyette İblis: “Ben, Allâh Teâlâ’nın sâlih kullarını azdırmayı kastetmedim” dememiş, aksine: “Ben onları azdırmak isteyeceğim” demiştir. Ancak şeytan onları azdırmak istese de azdıramamıştır. İkinci incelik ise, bu âyete göre İblis, ihlâslı kulları azdıramayacaktır. Yüce Allâh Yûsuf sûresinde: “Şüphesiz o ihlâslı

⁵³⁷ Hicr, 15/39-40; Sâd, 38/83.

⁵³⁸ Sâd, 38/79-83.

⁵³⁹ Mahallî-Süyûtî, *Celâleyn*, s. 458.

⁵⁴⁰ Râzî, *Meîâtîhu'l-Gayb*, XXVII/204.

⁵⁴¹ Hac, 22/52.

kullarımızdandı”⁵⁴² buyurmuştur. Dolayısıyla bu iki âyet İblis’in Hz. Yûsuf’u (a.s) azdıramadığını göstermektedir.⁵⁴³

“ولقد هممت به وهم بما لولا أن رأى برهانه كذا لك لنصرف عنه السوء والفحشاء إنه من عبادنا المخلصين”

“Andolsun, kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz, ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.”⁵⁴⁴

Hz. Yusuf’un (a.s) ihlâsa erdirilmiş kullardan olduğunu ifade eden yukarıdaki âyet için Taberî iki okuyuşun olduğunu söylemiştir. Bunların birincisi “muhlas” şeklinde olup şu te’vildedir: “Yusuf, bizim kendimize has kıldığımız, nübüvvet ve risâlet görevleri için seçtiğimiz hâlis kullarımızdandır.” İkincisi “muhlis”tir ve buna göre mana şöyledir: “Yusuf, tevhîd ve ibâdet hususunda bizim hâlis kullarımızdandır. O bize hiçbir şeyi ortak koşmaz ve bizden başkasına ibâdet etmez.” Bu iki okuyuşun manası sonuç itibarıyla aynıdır.⁵⁴⁵

Sâd sûresinin 83. âyetinde geçen “ihlâslı kullar” ifadesinin, Nahl sûresinin 100. âyetiyle “mü’min kullar” şeklinde tefsir edilmesi (âyetin âyeti tefsiri), tevhîd akidesinin işlendiği sûrenin “İhlâs” diye isimlendirilmesi, sözlüklerin ve tefsirlerin muhlis ve muhlas kelimelerini muvahhid ve mü’min kelimeleriyle izah etmesi, bu kelimelerin mü’min manasında da kullanıldığını göstermektedir.

2.6. MUHTEDÎ

2.6.1. Muhtedî Kelimesinin Anlamı

Hidâyete eren kimse anlamına gelen “muhtedî”, Kur’ân’da Allâh Teâlâ’ya îmân edenleri ifade eden kavramlardan biridir. Kelimenin kökünü teşkil eden “hidâyet” kelimesi sözlükte; bir kimseye doğru yolu göstermek, o yolda kılavuzluk etmek ve o yolu takip etmesine yardımcı olmak anlamına gelmektedir.⁵⁴⁶ Araplar, önden giden ve ardındaki yabani hayvanlara kılavuzluk eden hayvanlar için “هَوَادِي

⁵⁴² Yûsuf, 12/24.

⁵⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII/204.

⁵⁴⁴ Yûsuf, 12/24.

⁵⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/222.

⁵⁴⁶ Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur’ân*, s. 835; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga*, I/484; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüga*, I/824; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/60; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, VI/378.

”الْوَحْشِينَ” derler.⁵⁴⁷ Ebû Hilâl’e (ö. 395/1005) göre hidâyet, kılavuzluk etmek anlamına gelmektedir. İmân da bir hidâyettir, çünkü imân cennete götüren bir kılavuzdur.⁵⁴⁸ “*Hediye*” (الهدية) kelimesi de aynı kökten gelmekte olup bir kişiye bir şeyi karşılıksız olarak ikram etmektir.

Kur’ân’da hidâyet kavramı farklı kalıplarda; tevhîd,⁵⁴⁹ imân,⁵⁵⁰ İslâm dini,⁵⁵¹ Kur’ân,⁵⁵² Tevrat,⁵⁵³ peygamber,⁵⁵⁴ beyân,⁵⁵⁵ dâvet,⁵⁵⁶ bilgi,⁵⁵⁷ rûşd,⁵⁵⁸ ilhâm,⁵⁵⁹ tevbe⁵⁶⁰ ve gidilen yol⁵⁶¹ gibi birçok manaya gelmektedir.⁵⁶² Kur’ân’a göre hidâyetin asıl sahibi Allâh Teâlâ’dır. Hidâyet eden anlamına gelen “*hâdî*” kelimesi, Kur’ân’da iki yerde Allâh Teâlâ’nın sıfatı olarak geçmektedir.⁵⁶³ Bununla beraber hâdî olma durumu, insanları dine çağırın kişi için de söz konusudur.⁵⁶⁴ Kur’ân’da Allâh Teâlâ’nın hidâyete erdirdiği kimse “*muhtedî*” diye zikredilmiştir. Muhtedî kavramı, mü’min olan ve batıl dini terk edip İslâm dinine girenler şeklinde iki anlamda kullanılmaktadır.

İsfehânî, Allâh Teâlâ’nın insanlara hidâyet etmesi dört şekilde gerçekleşir demiştir.

1) Her mükellefe vermiş olduğu akıl, yetenek ve zaruri bilgilerle hidâyet. Bu konuyla ilgili bir âyet meâli şöyledir: “*Mûsâ, “Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir” dedi.*”⁵⁶⁵

⁵⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/60.

⁵⁴⁸ Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, s. 235.

⁵⁴⁹ Tevbe, 9/33; Kasas, 28/57; Fetih, 48/28; Sâff, 61/9.

⁵⁵⁰ Kehf, 18/13; Meryem, 19/76; Sebe, 34/32.

⁵⁵¹ Bakara, 2/120; Âl-i İmrân, 3/73; Hac, 22/67.

⁵⁵² İsrâ, 17/94; Kehf, 18/55; Necm, 53/23.

⁵⁵³ İsrâ, 17/23; Secde, 32/23; Mü’min, 40/53.

⁵⁵⁴ Bakara, 2/38; Tâhâ, 20/123.

⁵⁵⁵ Bakara, 2/5; A’râf, 7/100; Fussilet, 41/17; Beled, 90/10.

⁵⁵⁶ A’râf, 7/159; Enbiyâ, 21/73; Sâffât, 37/23; Şûrâ, 42/52.

⁵⁵⁷ Nahl, 16/16; Tâhâ, 20/82; Enbiyâ, 21/31; Zuhruf, 43/10.

⁵⁵⁸ Fâtiha, 1/6; Kasas, 28/22; Sâd, 38/22.

⁵⁵⁹ Tâhâ, 20/50; A’lâ, 87/3.

⁵⁶⁰ A’râf, 7/156.

⁵⁶¹ Bakara, 2/120; En’âm, 6/90; Zuhruf, 43/22.

⁵⁶² Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 11; Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 340; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, I/303.

⁵⁶³ Hac, 22/54; Furkân, 25/31.

⁵⁶⁴ Ra’d, 13/7.

⁵⁶⁵ Tâhâ, 20/50.

2) Vahiy ve peygamberler yoluyla yaptığı hidâyet. İlgili bir âyet şöyledir: *“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık.”*⁵⁶⁶

3) Hidâyeti isteyen kimseyi, istediği şeyde muvaffak kılmasıyla gerçekleşen hidâyet. Bu konuyla ilgili âyetler şunlardır: *“Hidâyete erenlere gelince, Allâh onların hidâyetini artırır.”*⁵⁶⁷ *“Allâh, dilediğini doğru yola iletir.”*⁵⁶⁸

4) Âhirette cennete götürecek hidâyet. Bununla ilgili olarak şöyle denilmektedir: *“Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık. Altlarından da ırmaklar akar. “Hamd, bizi buna eriştiren Allâh’a mahsustur. Eğer Allâh’ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık.” derler.”*⁵⁶⁹ *“Onları doğruya ve güzele erdirecek ve durumlarını düzeltecektir.”*⁵⁷⁰

İsfehânî ’ye göre yukarıdaki hidâyet türleri buradaki tertibe göre birbirine bağlı olup bir sonraki hidâyetin gerçekleşmesi için bir öncekinin meydana gelmesi şarttır. Bunun yanında, birinci merhaledeki hidâyet gerçekleştiği halde ikincisi ve ona bağlı olarak diğerleri gerçekleşmeyebilir. İnsana nispet edilen hidâyet, sadece ikinci merhalede yer alan çağrıda bulunmak ve tanıtmaktan ibâret olup hiç kimsenin diğer hidâyet türlerini meydana getirmeye gücü yetmez.⁵⁷¹

Bütün İslâm âlimleri hidâyetin ilâhî menşeli olduğunu ilke olarak benimsemekle birlikte, bunda kulların nasıl bir fonksiyona sahip olabileceği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri şöyle özetlemek mümkündür:

Mu’tezile: Mükellefin sorumlu olabilmesi için onun doğru yolu kendi iradesiyle benimsemesi veya reddetmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kişinin hidâyete ermesinin ilâhî bir müdahaleyle ilişkisi yoktur. Hidâyet, Yüce Allâh’ın doğru yolu gösterip açıklamasıdır.

Eş’ariyye: Hidâyet, îmânın Allâh Teâlâ tarafından müminlerin kalbinde yaratılmasından ibârettir. Kul ihtidâ etmeyi dilerse Allâh Teâlâ, kalbinde îmân etmesini sağlayacak bilgileri ve ardından îmânı yaratır. Bu sebeple kurtuluşu

⁵⁶⁶ Enbiyâ, 21/73.

⁵⁶⁷ Muhammed, 47/17.

⁵⁶⁸ Bakara, 2/213.

⁵⁶⁹ A’râf, 7/43.

⁵⁷⁰ Muhammed, 47/5.

⁵⁷¹ Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur’ân*, s. 835.

ulaştıran hidâyet müminlere mahsustur. Şayet Yüce Allâh dileyseydi bütün kulların kalbinde onların îmân etmelerini sağlayacak bilgileri yaratır ve hidâyet ederdi. Ancak bunu yalnız mü'minler için dilemiş ve yaratmıştır.

Mâtürîdiyye: Allâh Teâlâ, hidâyeti veya dalâleti benimseyecek olanları bildiği için onların bir kısmını hidâyete, bir kısmını dalâlete sevk etmiş ve herkesi buna uyum sağlayacak şekilde yaratmıştır. Elmalılı'ya göre her insanın hayatında kendi isteğiyle hidâyeti tercih edebileceği bir zaman dilimi vardır. Bu zaman diliminde tercihini kötü yönde kullanıp doğru yola yönelmeyenlerin hidâyetten mahrum kalması kaçınılmazdır.

Selefiyye: Hidâyet, Allâh Teâlâ'nın bütün varlıkları amaçlarına uygun olarak yaratması, varlıklarını devam ettirebilecekleri vasıtalara kavuşturması, mükelleflere akıl yürütme gücü vermesi ve gönderdiği peygamberler aracılığıyla doğru yolu gösterip açıklamasıdır. Bununla birlikte asıl hidâyet Allâh Teâlâ'nın kulun kalbinde tevfiğ ve ilhamı yaratıp hayrı kolaylaştırmasıdır.⁵⁷²

Mu'tezilîler, Sünnîlerin hidâyeti "îmân" manasında anlamalarını ve Allâh Teâlâ tarafından kulda yaratıldığını savunmalarını eleştirmişlerdir. Onlar hidâyet kelimesinin sözlükte îmân anlamına gelmediğini belirtmişler ve hidâyetin kulda yaratılmasının irade hürriyetine ve ceza-mükâfat mantığına aykırı bulmuşlardır. Sünnî âlimler de, Mu'tezile'nin hidâyeti doğru yolu gösterip açıklama, Allâh Teâlâ'nın kuluna sevap vermesi, kâfirleri cennetten yoksun bırakması şeklinde anlamalarını eleştirmişlerdir.⁵⁷³

Yüce Allâh her mükellefe doğru yolu bulmak için akıl ve yetenek vermiştir. Bununla da kalmamış vahiy ve elçileri vasıtasıyla hidâyet yolunu beyan etmiştir. Bundan sonra sebeplere sarılıp cüzî iradesini kullanarak îmân etmek, mükellefin sorumluluğudur. Bununla beraber ilim ve hikmet sahibi olan Yüce Allâh, hidâyetin asıl sahibidir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: "O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya

⁵⁷² Yusuf Şevki Yavuz, "hidâyet", *DİA*, İstanbul 1998, XVII/474-475.

⁵⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, "hidâyet", *DİA*, XVII/475.

çekileceksiniz.”⁵⁷⁴ Dolayısıyla mükellef, aklını kullanarak ve sebeplere sarılarak doğru yolu bulmak için gayret etmelidir.

2.6.2. İmân-Hidâyet İlişkisi

Kur’ân’da yer alan zıt kavramlara genel olarak baktığımızda bunların temelinde imân ve küfür olduğunu görürüz. Hidâyet ve dalâletin temelinde de bu zıtlık vardır. Kur’ân’da hidâyet imânla aynı anlamda kullanılırken, dalâlet küfrün yolu olarak gösterilmiştir. Hidâyet yoluna nail olan mü’minler “*muhtedî*” diye anılırken, dalâlet yoluna saplanan müşrik ve kâfirlere de “*dâl*” damgası vurulmuştur.

Yüce Allâh, insanı İslâm fitratı üzere yaratmıştır.⁵⁷⁵ Yani her insan yaratılış itibariyle imânı küfürden ayıracak yatkınlığa ve yeteneğe sahiptir. İnsan; aklı, kalbi ve Allâh Teâlâ’nın ihsân ettiği bu fitratla imânla küfrün, hidâyetle dalâletin arasında bir tercih yapmak durumundadır. Bununla beraber hidâyetin ve dalâletin yaratıcısı Allâh Teâlâ’dır. O dilediğine hidâyet verir, dilediğini de dalâlet çukurunda bırakır. Allâh, kime hidâyet verirse, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa onu doğru yola sevk edecek kimse yoktur.⁵⁷⁶ Tabi burada dalâletin o kul için yaratılması, kendisinin bu yolu tercih etmesi sebebiyledir. Yoksa Allâh Teâlâ kullarına asla zulmetmek istemez.⁵⁷⁷ Nitekim insan fitratında aslolan imândır, hidâyettir.

Allâh Teâlâ’nın insana hidâyet etmesi ya inanmayan birinin imân dairesine girmesi şeklinde ya da mü’minin imân kuvvetinin artması şeklinde gerçekleşir. Gazâlî’ye göre hidâyetin üç menzili vardır:

1) Hayır ve şer yollarını bildirmek: “*Biz ona iki de yol gösterdik.*”⁵⁷⁸ âyetiyle açıkladığı hayır ve şer yollarını bilmektedir. Burada hidâyet vasıtaları kitaplar, peygamberler ve akıl sahiplerinin basiretleridir. “*Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidâyete tercih etmişler ve yaptıklarına karşılık, alçaltıcı azap yıldırımını onları çarpmıştı.*”⁵⁷⁹ âyeti bu gerçeği ifade

⁵⁷⁴ Nahl, 16/93.

⁵⁷⁵ Buhârî, *Cenâiz*, 79-80, 93; Müslim, *Kader*, 22-25.

⁵⁷⁶ Kehf, 18/17.

⁵⁷⁷ Mü’min, 40/31.

⁵⁷⁸ Beled, 90/10.

⁵⁷⁹ Fussilet, 41/17.

etmektedir. İnsanı hidâyet vasıtalarından alıkoyan sebepler de hased, kibir, dünya sevgisi ve basiret körlüğüdür.

2) Hidâyetin ikinci menzili birinci genel hidâyetin ötesinde Allâh Teâlâ'nın kullarını bununla halden hale yükseltmesidir ki, iste bu mücâhade sonucu gerçekleşir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: *“Bizim uğrumuzda cihâd edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletceğiz.”*⁵⁸⁰ *“Hidâyete erenlere gelince, Allâh onların hidâyetini artırır. Onların Allâh'a karşı gelmekten sakınmalarını sağlar.”*⁵⁸¹

3) Hidâyetin üçüncü menzili ikinciden sonra gelir. O da mücâhadenin kemâle ermesinden sonra nübüvvet ve velâyet âleminde parlayan bir nurdur. Mutlak ve gerçek hidâyet budur. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: *“Allâh'ın yolu asıl doğru yoldur.”*⁵⁸² *“Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?”*⁵⁸³ Gazâlî'ye göre diğer iki hidâyette bazı perdeler bulunur. Hidâyetlerin hepsi Allâh Teâlâ'dan olmakla birlikte O'nun kendisine nispet edip, tahsis ile şereflendirdiği hidâyet işte budur.⁵⁸⁴

2.6.3. Kur'ân'da Muhtedflerin Özellikleri

Kur'ân'a genel olarak baktığımızda Allâh Teâlâ'ya îmân eden ve doğru yolda olan kimselerin hidâyet üzere olduğunu, îmân etmeyenlerin ise hidâyetin zıddı olan dalâlet içinde bulunduğunu görürüz. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Bakara sûresinde⁵⁸⁵ geçmektedir. Burada münâfikların hidâyete karşılık dalâleti satın aldıkları ve bu alışverişlerinin onlara kâr getirmediği ifade edilmiştir. Yine birçok âyette Allâh Teâlâ'nın, dalâlet içinde olanı da hidâyet üzere olanı da bildiği vurgulanmıştır.⁵⁸⁶

En'âm sûresi 81. âyette Hz. İbrâhîm'in (a.s) kavmiyle münazara ederken: *“Siz, Allâh'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koştuktan korkmazken, ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız*

⁵⁸⁰ Ankebût, 26/69.

⁵⁸¹ Muhammed, 47/17.

⁵⁸² Bakara, 2/120.

⁵⁸³ En'âm, 6/122. Ayrıca bkz. Zümer, 39/22.

⁵⁸⁴ Gazâlî, *İhyâ*, IV/202-203.

⁵⁸⁵ Bakara, 2/16.

⁵⁸⁶ En'âm, 6/117; Nahl, 16/125; Kasas, 28/56; Kalem, 68/7.

(söyleyin), iki guruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?”⁵⁸⁷ diye sorduğu ifade edilmiş ve sonraki âyette de muhtedî olanlar şöyle betimlenmiştir: “*Îmân edip de îmânlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Hidâyete erenler de onlardır.*”⁵⁸⁸ Buna göre muhtedî, îmân edip îmânını şirkten koruyan kimsedir. Bundan başka Allâh Teâlâ’nın hidâyetine mazhar olan,⁵⁸⁹ Allâh’a ve âhîret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, Allâh’tan başkasından korkmayan⁵⁹⁰ ve Allâh Teâlâ’nın imtihanına sabreden kimselerin⁵⁹¹ de muhtedî olduğu belirtilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Muhammed’in (s.a.v) müşriklere: “*Sizin, Allâh’tan başka ibâdet ettiğiniz şeylere ibâdet etmem bana kesinlikle yasaklandı. Ben sizin arzularınıza uymam. (Uyarsam) o takdirde sapmış olurum, hidâyete erenlerden olmam*”⁵⁹² demesi istenmiştir. Bu âyette dalâlete saplanıp muhtedî olamama, şirkin sonucu olarak gösterilmiştir.

2.6.4. Kur’ân’da Muhtedî Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Hidâyetin îmân yolu olduğu, bu yola giren ve bu yolda yürüyen kimsenin (muhtedî) mü’min olduğu çok açıktır. Aşağıdaki âyetler de bunu göstermektedir.

“ويزيد الله الذين اهتدوا هدى والباقيات الصالحات خير عند ربك ثوابا وخير مردا”

“*Allâh, doğruya erenlerin hidâyetini artırır. Kalıcı sâlih ameller, Rabbinin katında sevap bakımından da daha hayırlıdır, sonuç itibari ile de.*”⁵⁹³

Âyetin bağlamına baktığımız zaman, hidâyet-dalâlet temasının işlendiğini görmekteyiz. Nitekim bir önceki âyette Allâh Teâlâ’nın, dalâlet içinde olan kimseye mühlet vereceği bildirilirken, bu âyette hidâyete erenlerin hidâyetini artıracığı bildirilmiştir. Peki, hidâyete eren bir kimsenin hidâyetinin artmasını nasıl anlamalıyız? Râzî bu soruyu “*Îmân hidâyettir*” diyerek cevaplamıştır. Ona göre

⁵⁸⁷ En’âm, 6/81.

⁵⁸⁸ En’âm, 6/82.

⁵⁸⁹ A’râf, 7/178; İsrâ, 17/97; Kehf, 18/17.

⁵⁹⁰ Tevbe, 9/18.

⁵⁹¹ Bakara, 2/155-157.

⁵⁹² En’âm, 6/56.

⁵⁹³ Meryem, 19/76.

îmândaki ihlâs, hidâyete ilave bir şeydir. İhlâsı elde etmek ise ancak îmânı elde ettikten sonra mümkün olur. Dolayısıyla kim hidâyete ererse, Allâh o kimseye ihlâs vererek, hidâyetini artırır.⁵⁹⁴

Hidâyet, îmân olduğuna göre hidâyetin artması da îmân nurunun ve kuvvetinin artması demektir. Şu âyette ifade edildiği gibi: “*Herhangi bir sûre indirildiğinde, içlerinden, (alaylı bir şekilde) “Bu hanginizin îmânını artırdı?” diyenler olur. İmân etmiş olanlara gelince, inen sûre onların îmânını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdelerler.*”⁵⁹⁵

Hidâyetin artırılmasıyla ilgili diğer bir âyet de Kehf sûresinde geçmektedir:

“نحن نقص عليك نبأهم بالحق إنهم فتية آمنوا بربهم وزدناهم هدى”

“*Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yiğitti. Biz de onların hidâyetlerini artırdık.*”⁵⁹⁶

Buradaki “Biz de onların hidâyetlerini artırdık” ifadesini birçok müfessir “Biz de onların îmânlarını artırdık” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁵⁹⁷

Netice olarak insan için iki yol söz konusudur: îmân ve küfür. İmân yolunu tercih eden kimseler Allâh Teâlâ'nın hidâyet yolunu tercih etmiş ve muhtedî rütbesini elde etmiş olacak; inkâr yoluna sapanlar ise dalâlet içinde bocalayıp duracaklardır.

2.7. ÂBİD

2.7.1. Âbid Kelimesinin Anlamı

Âbid kavramı, “*a-b-d*” kökünden türemiş bir kelime olup Kur’ân-ı Kerîm’de en çok kullanılan kavramlardan biridir. Âbid kelimesi sözlükte; kul, köle, muvahhid, kulluk ve ibâdet eden gibi manalara gelmektedir.⁵⁹⁸ Âbid, iktidar sahibi birisine karşı boyun eğen ve itiraz etmeksizin ona itâat eden kimsedir. Âbid olan kimse gururunu

⁵⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI/212.

⁵⁹⁵ Tevbe, 9/124.

⁵⁹⁶ Kehf, 18/13.

⁵⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/231; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IX/315; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, III/553; Ahmed Mustafâ el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrût ts., XV/125.

⁵⁹⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, III/83; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga*, I/169; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüga*, I/303; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX/12; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, II/229.

kıvrarak kendini alçaltır ve efendisinin karşısında kendi özgürlüğünü yok sayar. Bunun için Araplar çignenerek dümdüz hale gelen yol için “طَرِيقٌ مُعَبَّدٌ” ve uysal hale gelen deve için de “بَعِيرٌ مُعَبَّدٌ” demişlerdir.⁵⁹⁹

“Abd” kelimesi farklı formlarıyla beraber Kur’ân’da; mü’min,⁶⁰⁰ kul,⁶⁰¹ köle⁶⁰² ve mahlûk⁶⁰³ manalarında kullanılmıştır.⁶⁰⁴ Özel olarak abd kavramı, Hz. Muhammed (s.a.v) başta olmak üzere birçok peygamberi nitelemek için kullanılmıştır. Abd kelimesi Kur’ân’da ve hadislerde bütün insanlar, hatta bazen diğer varlıklar⁶⁰⁵ için kullanılıyorsa da daha çok “mü’min” manasına gelmektedir.⁶⁰⁶

İsfelhânî abd kavramının Kur’ân’da üç şekilde kullanıldığını belirtmiştir:

1) Şeriatın hükmüne göre. Bu anlamda abd, satılan veya satın alınan insan demektir. “Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.”⁶⁰⁷ Abd kelimesi, bu âyette bu manada kullanılmıştır.

2) Yaratılış bakımından. Bu yaratma sadece Allâh Teâlâ’ya aittir. “Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman’a kul olarak gelecektir.”⁶⁰⁸

3) İbâdet ve hizmet bakımından.⁶⁰⁹

Kelimenin kökünü teşkil eden ibâdet ve ubûdiyet mefhumunda “kulluk” ve “itâat” manası vardır. Kulluk ve itâat Allâh Teâlâ’ya yapılıyorsa abd hür insan, kula itâat ediliyorsa abd köle manasına gelir.⁶¹⁰ İnsan, kendisini yaratan Rabbinin huzurunda bedeniyle ne kadar eğilirse, ruhen o kadar yücelir. Ne kadar kul olursa, o kadar hür olur. “Sadece sana kulluk ederim” diyen, başkasına boyun bükmez. “Sadece senden yardım dilerim” diyen, başkasına el açmaz. Böylece insan, kişiliğini ve saygınlığını korumuş olur.

⁵⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IX/12.

⁶⁰⁰ Zuhruf, 43/68; Yûsuf, 12/24; Sâd, 38/83.

⁶⁰¹ Tevbe, 9/112; Tahrîm, 66/5.

⁶⁰² Nûr, 24/32.

⁶⁰³ A’râf, 7/194.

⁶⁰⁴ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 131; Hîrî, *Vücûhu’l-Kur’ân*, s. 305; Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 242; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, c. 1, s. 79.

⁶⁰⁵ A’râf, 7/194.

⁶⁰⁶ Muhammed Hamidullah, “abd”, *DİA*, İstanbul 1988, I/57.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/178. Ayrıca bkz. Nahl, 16/75.

⁶⁰⁸ Meryem, 19/93.

⁶⁰⁹ İsfelhânî, *Müfredât-ü Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 542.

⁶¹⁰ Muhammed Hamîdullâh, “abd”, *DİA*, I/57.

2.7.2. İmân-İbâdet İlişkisi

İbâdet kavramı sadece bazı dini pratikleri ifade etmek için kullanılan bir kavram değildir. İbâdet aynı zamanda inançtır, ahlakır. Nitekim bir kimsenin bir varlığa kul olabilmesi için onu ma'bûd olarak seçmesi ve onun karşısında acziyetini itiraf etmesi gerekmektedir. Yani kişinin Allâh Teâlâ'ya ibâdet etmesi için ilk önce O'nun varlığını tanıması ve ilâh olduğuna inanması gerekmektedir. İşte bu durum ibâdetin inançla ilgili boyutuna işaret etmektedir. Allâh Teâlâ'yı tanıyan ve bilen kimse O'nun emrettiklerini yapmaya ve yasakladığı şeylerden de kaçınmaya gayret eder. Bu durum ibâdet denince akla ilk gelen dinin pratik yönünü göstermektedir. İbâdetin içerdiği diğer bir boyut da kişinin iç dünyasını arındırıp diğer insanlarla olan ilişkilerinde dikkat etmesidir. Bu da ibâdetin ahlakla ilgili kısmıdır.

Yapılan ibâdetin anlamlı olması için ilk önce kime yapıldığının bilinmesi gerekmektedir. Kim için yapıldığı belli olmayan pratikler ibâdet olarak nitelendirilemez. Dolayısıyla ibâdet için gerekli olan birinci şart mü'min olmaktır, mü'min olmak da en büyük ibâdettir. Mü'minin gerçek anlamda âbid olarak nitelendirilebilmesi için dinin pratik yönünü de ifa etmesi gerekmektedir. Âbid olan kimse ahlaki ödevlerini de yerine getirirse ibâdetin içermiş olduğu üç boyutu yaşamış ve kulluğun zirvesine ulaşmış olur.

İdeal mü'min, tek taraflı olarak Allâh Teâlâ'ya teslim olduktan sonra dilediğini yapan veya her şeyden kendini soyutlayıp durgun bir hayat süren kimse değildir. İdeal mü'min inancının gerektiği şekilde yaşayan ve bu yaşayışıyla kimliğini ortaya koyan dinamik bir yapıya sahip olan kimsedir. Kur'ân'ın her tarafında bu dinamizmi görmek mümkündür.

İbâdetin sadece inançla ilgili boyutuyla yetinip inancının gereklerini yerine getirmeyen kimseler, sorumluluklarını tam olarak yerine getirmediği için âhirette derin bir pişmanlık duyacaklardır. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: *"Onlardan birine ölüm gelince: "Rabbim! Beni geri çevir, belki, yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim" der. Hayır; bu söylediği sadece kendi lafidir. Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir*

*engel vardır.*⁶¹¹ Âyette ifade edilen pişmanlığı yaşamak istemeyen kimse bu dünyada kulluk görevini tam olarak yerine getirmeli ve hayırlı işler yaparak îmânını koruma altına almalıdır.

2.7.3. Kur'ân'da Âbidlerin Özellikleri

Kur'ân'da “*abd*” kavramı; peygamber, melek, mü'min ve müşrikler için kullanılmıştır. Buradan, Allâh Teâlâ'ya îmân eden ve etmeyen herkesin O'nun abdi olduğu anlaşılmaktadır. “*Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman'a kul olarak gelecektir*”⁶¹² âyeti bu gerçeği ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen birçok peygamber müstakil olarak abd kavramı ile nitelendirilmiş ve peygamberlerin Allâh Teâlâ'ya kulluk yapmaktan çekinmeyecekleri⁶¹³ bildirilmiştir. Birçok peygamberin özellikle abd olarak nitelendirilmesi, onların ilâhlaştırılma ihtimalini ortadan kaldırmak içindir. Çünkü tevhide yabancılaşmaya başlayan bir toplumun kutsayacağı ilk şey, birçok olağanüstü hallerine şahid olduğu peygamberlerdir. Nitekim Yahûdiler Hz. Üzeyr'i (a.s) Allâh Teâlâ'nın kızı, Hıristiyanlar da Hz. İsa'yı (a.s) Allâh Teâlâ'nın oğlu olarak kutsamışlardır.⁶¹⁴ Onların bu çarpık inançlarına karşılık birçok yerde peygamberlerin abd olduğuna değinilmiştir.

Melekler için de bu çarpık inanç söz konusudur. Müşriklerin, melekleri Allâh Teâlâ'nın kızları olarak görmeleri birçok âyette şiddetle eleştirilmiştir.⁶¹⁵ Müşriklerin iftiralara karşılık ısrarla meleklerin Yüce Allâh'ın kulu olduğu ifade edilmiştir.⁶¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de âbidlerle ilgili geçen âyetlere bakıldığında Allâh Teâlâ'nın varlığını ve birliğini benimsemiş, otoritesi karşısında boyun bükerek îmân etmiş kimseler abd olarak nitelendirildiği ve onlara âhirette verilecek büyük nimetlerden bahsedildiği görülür. Mü'minleri ifade eden âyetlerin birinde abd kavramı “*kullar*”⁶¹⁷ şeklinde sıfatsız olarak zikredilirken diğer âyetlerde değişik sıfatlarla kullanılmıştır.

⁶¹¹ Mü'minûn, 23/99-100.

⁶¹² Meryem, 19/93.

⁶¹³ Nisâ, 4/172.

⁶¹⁴ Tevbe, 9/30.

⁶¹⁵ Nahl, 16/57; İsrâ, 17/40; Meryem, 19/88-90.

⁶¹⁶ Kehf, 18/102; Enbiyâ, 21/26; Zuhruf, 43/15.

⁶¹⁷ Zuhruf, 43/68.

Mü'min,⁶¹⁸ ihlâslı,⁶¹⁹ müttakî,⁶²⁰ sâlih,⁶²¹ şâkir,⁶²² Allâh'a yönelen,⁶²³ ikram edilmiş⁶²⁴ ve âlim⁶²⁵ bu sıfatlardan birkaçıdır. Abd kavramının mü'min manasına geldiği bazı âyetler şunlardır:

*“Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” der (geçer)ler.”*⁶²⁶ *“Ancak tevbe edip inanan ve sâlih amel işleyenler başka. Onlar cennete, Rahmân'ın, kullarına giyaben vaad ettiği “Adn” cennetlerine girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır. Şüphesiz O'nun va'di kesinlikle gerçekleşir. Orada boş söz işitmezler. Yalnızca (meleklerin) “selâm!” (deyişini) işitirler. Orada sabah akşam kendilerine ait rızıklar da vardır. İşte bu, kullarımızdan Allâh'a karşı gelmekten sakınanlara miras kılacağımız cennettir.”*⁶²⁷ *“O gün, Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler. (Allâh, şöyle der:.) “Ey âyetlerimize îmân eden ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeceksiniz de. Siz ve eşleriniz sevinç ve mutluluk içinde cennete giriniz.”*⁶²⁸

Allâh Teâlâ, kullarına çok yakın olduğunu ve dua edenin duasına cevap vereceğini bildirmiş, buna karşılık onlardan doğru yolu bulmaları için kendisinin davetine uymalarını ve kendisine îmân etmelerini istemiştir.⁶²⁹ Yine O, kullarına karşı çok şefkatli,⁶³⁰ çok lütufkâr⁶³¹ olduğunu belirtmiş, kullarının tevbesini kabul edeceğini⁶³² beyan etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, İblis'in cennetten kovulurken: *“Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde*

⁶¹⁸ Neml, 27/15.

⁶¹⁹ Sâffât, 37/40, 74, 169; Sâd, 38/83.

⁶²⁰ Meryem, 19/63.

⁶²¹ Neml, 27/19; Enbiya, 21/105.

⁶²² İsrâ, 17/3.

⁶²³ Sebe, 34/9.

⁶²⁴ Enbiyâ, 21/26.

⁶²⁵ Fâtır, 35/28.

⁶²⁶ Furkân, 25/63.

⁶²⁷ Meryem, 19/60-63.

⁶²⁸ Zuhruf, 43/67-70.

⁶²⁹ Bakara, 2/186.

⁶³⁰ Bakara, 2/207; Âl-i İmrân, 3/30.

⁶³¹ Şûrâ, 42/19.

⁶³² Şûrâ, 42/25; Tevbe, 9/104.

ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracacağım”⁶³³ demiştir. Allâh Teâlâ şeytanın bu ahbine karşılık: “*İşte bu bana ulaştıran dosdoğru yoldur. Azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur*”⁶³⁴ demiştir. Âyetten İblis’in samimi kullar üzerinde bir tesiri olmadığı anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm, insanların âhirette görecekları kötü muamelenin dünyadayken yaptıklarının karşılığı olduğunu bildirmiş, Allâh Teâlâ’nın kullara karşı asla zulmedici olmadığını⁶³⁵ beyan etmiştir.

Abd kavramı sadece ilâhî çağrıya icabet eden kimseler için kullanılan bir kavram değildir. Kur’ân’da peygamberlerle alay edip şirk bataklığına düşen⁶³⁶ ve hak yoldan sapan kimseler⁶³⁷ için de abd kavramı kullanılmış, onların durumundan Allâh Teâlâ’nın haberdar olduğu⁶³⁸ bildirilmiş ve kulların küfrüne razı olmadığı⁶³⁹ beyan edilmiştir.

2.7.4. Kur’ân’da Âbid Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda kelime anlamını izah ederken belirttiğimiz gibi âbid kavramı bazen muvahhid manasında da kullanılmıştır. Birçok müfessir de bu kavramı ve bu formdaki kelimeleri yorumlarken bu manayı göz ardı etmemişlerdir. Bu kısımda bununla ilgili birkaç örnek vereceğiz.

“إياك نعبد وإياك نستعين”

“(Allâhım!) Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”⁶⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk sûresi olan ve “Ümmü’l-Kur’ân” diye isimlendirilen Fâtiha sûresinin beşinci âyetinde geçen “Yalnız sana ibâdet ederiz” ifadesini birçok müfessir “Yalnız seni birleriz” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶⁴¹ Hatta bazı sözlüklerde

⁶³³ Hicr, 15/39-40.

⁶³⁴ Hicr, 15/41-42.

⁶³⁵ Âl-i İmrân, 3/182; Enfâl, 8/51; Hac, 22/10.

⁶³⁶ Yâsîn, 36/30.

⁶³⁷ Furkân, 25/17.

⁶³⁸ İsrâ, 17/17; Furkân, 25/58; Fâtır, 35/45; Mü’min, 40/44.

⁶³⁹ Zümer, 39/7.

⁶⁴⁰ Fâtiha, 1/5.

⁶⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I/95; Mâturûdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I/18; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, I/82.

âbid kelimesinin muvahhid manasına geldiği ifade edilirken bu âyet örnek olarak zikredilmiştir.⁶⁴²

İmam Mâturûdî, buradaki ilâhî beyanın iki manada düşünölebileceğini ifade etmiştir. Bunlardan birincisi tevâhîddir. Zira İbn Abbâs'tan (r.a) rivâyet edildiğine göre Kur'ân'da geçen ibâdetle ilgili bütün kavramlar, tevâhîd manasına gelmektedir. İkinci mana da Allâh Teâlâ'ya kulluk etmeye götüren her türlü tâattir. Nihâyet her iki mana da kulun ibâdetlerinde Allâh Teâlâ'yı ma'bûd olarak bilip, hiçbir şeyi ortak koşmadan kulluk vazifesini sadece O'na has kılması gerektiğini bildirmektedir. Bunun neticesinde kul, hem ibâdetlerinde hem diğere bütün hallerinde tevâhîd ipine sarılmış olur.⁶⁴³

Abd kavramının mü'min kavramını ifade ettiğini göstermesi açısından dikkat çeken âyetlerden biri şudur:

”الأحلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو إلا المتقين يا عباد لا خوف عليكم اليوم ولا أنتم تحزنون الذين آمنوا بآياتنا وكانوا

مسلمين“

”O gün Allâh'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar. (Allâh, şöyle der:) “Ey âyetlerimize îmân eden ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzölmeyeceksiniz de.”⁶⁴⁴

Yukarıdaki âyette Allâh Teâlâ müttakîlere “Ey kullarım” diye nida etmiş ve kulların/ibâd özelliklerini de bir sonraki âyette “Âyetlerimize îmân eden ve müslüman olan kimseler” olarak açıklamıştır. Râzî bu âyeti tefsir ederken Kur'ân'da geçen ibâd kavramlarının mü'min, itâatkâr ve müttakî kimseler anlamına geldiğini söylemiştir.⁶⁴⁵

69. âyetin başındaki ismi mevsul için üç takdir söz konusudur. İsmi mevsul, ibâdın sıfatı olabilir. Bu durumda mana: “Ey âyetlerimize îmân eden ve müslüman olan kullarım” şeklinde olmaktadır. İkinci olarak ibâd kelimesinden bedel olur. Mana da: “Ki onlar, benim âyetlerime îmân edenler ve müslüman olanlardır” şeklinde olur.

⁶⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX/12.

⁶⁴³ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I/18.

⁶⁴⁴ Zuhurf, 43/67-69.

⁶⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII/193.

Üçüncü olarak da mukadder bir fiilin mefûlü olur ki mana bu defa şöyle olur: “Ey kullarım, yani âyetlerimize îmân edenler ve müslüman olanlar.”

“صبغة الله ومن أحسن من الله صبغة ونحن له عابدون”

“Biz, Allâh'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allâh'inkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibâdet edenleriz” (deyin).⁶⁴⁶

Âbid, yaptığı ibâdeti kimin için yaptığını bilen kimsedir. Bunun için müfessirler âbid kavramını, muvahhid ve mü'min kavramlarıyla tefsir etmişlerdir. Bu âyette de “âbidûn” kelimesi “muvahhidûn” diye tefsir edilmiştir.⁶⁴⁷ Zira en büyük ibâdet sağlam bir tevhd inancına sahip olmaktır.

2.8. ŞÂKİR

2.8.1. Şâkir Kelimesinin Anlamı

Kur'ân'da mü'minleri ifade eden kavramlardan biri de “şükr” mastarının ism-i fâili olan “şâkir” kelimesidir. Şükr kelimesi sözlükte; iyiliği tasavvur etmek, bilmek, itiraf etmek, yaymak, iyilik yapanı yüceltme amacıyla övmek ve onun verdiği nimeti itiraf etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁴⁸

Şükr kelimesi Kur'ân'da genel olarak sözlük anlamında kullanılmıştır. Bunun yanında bu kelime Kur'ân'da; tevhd,⁶⁴⁹ îmân,⁶⁵⁰ kabul,⁶⁵¹ itâat⁶⁵² gibi farklı manalarda da kullanılmıştır.⁶⁵³ Bazı dilciler, şükr kelimesinin aslının “كشَرَ” olduğunu ve daha sonra bu kelimenin açmak, ortaya çıkarmak anlamına gelen “كشَفَ”ye dönüştüğü söylemiştir.⁶⁵⁴ Şükr kelimesinin mübalağalı ism-i fâili olan “şekûr”, az yemle beslenmesine rağmen semiz görünen hayvanlar için de kullanılmaktadır.⁶⁵⁵

⁶⁴⁶ Bakara, 2/138.

⁶⁴⁷ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I/255; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, I/162; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I/626.

⁶⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II/347; İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüga*, II/40; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga*, II/283; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/172.

⁶⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/144-145; En'âm, 6/53, 63; A'râf, 7/17, 189.

⁶⁵⁰ İbrâhîm, 14/7; İnsân, 76/3.

⁶⁵¹ İsrâ, 17/19.

⁶⁵² Lokmân, 31/14.

⁶⁵³ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 41; Hirî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 265.

⁶⁵⁴ İsfehânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 461.

⁶⁵⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II/347; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/172.

Sanki o, az yemlenmesine rağmen sahibinin kendisine olan iyiliğine şükretmektedir.⁶⁵⁶ Hayvanın memesi süt ile dolduğunda “أَشْكُرُ الضَّرْعَ”, yağmur yüklü bulut için de “أَشْكُرُ الرِّيحَ” ifadeleri kullanılır.⁶⁵⁷ Bu kelimenin aslının “عَيْنٌ شُكْرِي” yani “dolup taşan göz” anlamından geldiği söylenmiştir. Buna göre şükür, kişinin kendisine nimet ihsân edenin zikriyle dolup taşması anlamına gelmektedir.⁶⁵⁸

Kişinin, Allâh Teâlâ’dan gelen nimetlere karşılık şükretmesi üç şekilde olur. Birincisi kalp ile ki bu, nimeti tasavvur etmek, nimeti verene karşı sevgi ve muhabbet beslemekle, ikincisi, nimet vereni övmek ve nimetini dil ile itiraf etmekle, üçüncüsü ise diğer organlarla olur ki bu da gerektiği şekilde Allâh Teâlâ’ya itâat ve ibâdet etmekle gerçekleşir.⁶⁵⁹

Şâkir, verdiği nimetlerden dolayı, yüceltmek maksadıyla, Allâh Teâlâ’yı zikreden kimsedir.⁶⁶⁰ Şâkir kelimesi Kur’ân’da iki yerde⁶⁶¹ Allâh Teâlâ hakkında kullanılmıştır. Bu âyetlerde şâkir kelimesi, kendisine yapılan ibâdet ve şükre karşılık kullarını mükâfatlandıran⁶⁶² anlamına gelmektedir. “Şekûr”, şâkir kelimesinin Arapçadaki mübalağalı ifadesidir. Kur’ân’da Allâh Teâlâ’nın ismi olarak geçen⁶⁶³ bu kelime, kullarının az yaptığı amellerinin karşılığını kat kat artıran⁶⁶⁴ demektir.

2.8.2. İmân-Şükür İlişkisi

Mutlak anlamda şükür, Allâh Teâlâ’nın vermiş olduğu nimetlerden dolayı O’na karşı minnet duymaktır. Bu duyguyu kişi kalben yaşayabileceği gibi, dili ve organlarıyla da ifade edip açığa vurabilir. Gerçek şükür, ancak nimeti vereni tanımakla gerçekleşir. Kişi nimeti vereni tanıyınca onu sevmeye ve onun istediği gibi yaşamaya başlar. En sonunda anlar ki, kendisine ulaşan bütün nimetlerin yegâne sahibi Allâh Teâlâ’dır.

⁶⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/172.

⁶⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/172.

⁶⁵⁸ İsfahânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 461.

⁶⁵⁹ İsfahânî, *Müfredât-ü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 461.

⁶⁶⁰ Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, s. 60.

⁶⁶¹ Bakara, 2/158; Nisâ, 4/147.

⁶⁶² Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, s. 60.

⁶⁶³ Fâtır, 35/34; Şûrâ, 42/23; Tegâbün, 64/17.

⁶⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/170.

Küfür, şükürün tam tersi olup, nimeti ve nimeti vereni görmemek, onu gizleyip üstünü örtmektir. Kişi, eline ulaşan nimetleri görmez ve onun gerçek sahibinin Allâh Teâlâ olduğunu unuttur, O'na karşı bir minnet duymazsa, dünya hayatındaki imtihanı kaybetmiş olur. Nitekim kişiye Allâh Teâlâ'nın ihsân ettiği nimetler, kulun şükredip etmeyeceğini, O'nu tanıyıp tanımayacağını imtihan etmek içindir. Kur'ân'da bu gerçek birçok kez zikredilmiştir.⁶⁶⁵ Peygamberler bile bu imtihandan geçmiştir.⁶⁶⁶ Dolayısıyla nimeti vereni tanımamak, nankörlük ve küfür kapısından girip, âhirette cehennem bataklığına saplanmak demektir.

Gazâlî, bir kimse bir hükümdarın vermiş olduğu nimete karşılık, o nimeti kendisine ulaştıran veziri ortak olarak görse, nimetin tamamını hükümdardan bilmediği için ona ortak koşmuş olacağını söylemiştir. Bu durumda olan kimse, hem hükümdar ve hem de vezir için sevgi duyacağından hükümdar hakkında muvahhid olamaz. Hâlbuki vezir ve hazinedâr, hükümdarın kesin emri olmasaydı ve ondan korkmasalardı, o kimseye bir kuruş bile vermezlerdi. İmân ile şükür arasındaki ilişkiyi buna benzeten Gazâlî'ye göre, Allâh Teâlâ'yı ve O'nun ef'âlini bilen kimse, dünyadaki her şeyin Yüce Allâh'ın emrinde olduğunu, kendisine ulaşan nimetleri getirenlerin de bir postacı gibi olduğunu bilecektir. Gerçekte nimeti veren ve nimetin sahibine ulaşması için o kişiyi mecbur kılan Allâh Teâlâ'dır. Kişi bunu anladığı vakit Allâh Teâlâ'yı ve O'nun fiilini bilmiş ve gerçek bir muvahhid olmuş olur.⁶⁶⁷

2.8.3. Kur'ân'da Şâkirlerin Özellikleri

Kur'ân'da türevleriyle beraber 75 yerde geçen ve en çok üzerinde durulan kavramlardan biri de şükürdür. Şâkir kelimelerinin geçtiği âyetler sîbak-siyak ilişkisi çerçevesinde incelendiğinde, bu âyetlerin, îmânla ve bunun zıddı olan küfür ve şirkle beraber işlendiği görülecektir. Hatta bazı âyetlerde şâkir mü'minle aynı anlamda kullanılmış, bazen de kâfir ve müşrikin zıddı olarak ifade edilmiştir. Bu da şükürün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

⁶⁶⁵ A'râf, 7/58; İbrâhîm, 14/37; Yâsîn, 36/35.

⁶⁶⁶ Neml, 27/40.

⁶⁶⁷ Gazâlî, *İhyâ*, IV/158.

Kur'ân'da, şâkirlerin Allâh Teâlâ katında bilindikleri⁶⁶⁸ ve mükâfatlandırılacakları⁶⁶⁹ haber verilmiş, Hz. Mûsâ (a.s)⁶⁷⁰ ve Hz. Muhammed'den (sav)⁶⁷¹ şâkirlerden olmaları istenmiş, Hz. İbrâhîm'in (a.s) ise şâkir olduğu⁶⁷² ifade edilmiştir.

İnsan, zor durumlarda iken Allâh Teâlâ'ya yalvararak şâkirlerden olacağına dair söz vermekte, ancak o sıkıntı hali geçtiğinde, hiçbir şeye fayda sağlayamayan şeyleri Allâh Teâlâ'ya ortak koşmaktadır.⁶⁷³ Nitekim insan yaratılıp kendisine doğru yol gösterilmiş ve şâkir veya kâfir olma hususunda serbest bırakılmıştır.⁶⁷⁴

Şeytan, Yüce Allâh'ın emrine karşı gelip insana secde etmeyince: “*Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şâkirlerden bulamayacaksın*” diyerek cennetten kovulmuş ve Allâh Teâlâ da cehennemi şeytana uyup, şâkir olmayanlarla dolduracağını bildirmiştir.⁶⁷⁵

2.8.4. Kur'ân'da Şâkir Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Kur'ân'daki bazı âyetlerde geçen şâkir ifadesi, mü'min-muvahhid manasına gelmektedir. Şimdi bu bölümde ilgili âyetlerin bazılarını ele alıp, müfessirlerin şâkirlerle ilgili değerlendirmelerine yer vereceğiz.

Konuyla ilgili âyetlerin birinde şöyle denilmektedir:

”وما محمد إلا رسول قد خلت من قبله الرسل أفإن مات أو قتل انقلبتم على أعقابكم ومن ينقلب على عقبيه فلن يضر الله

شيئا وسيجزى الله الشاكرين وما كان ل نفس أن تموت إلا بإذن الله كتابا مؤجلا ومن يرد ثواب الدنيا نؤته منها ومن يرد ثواب الآخرة نؤته

منها وسنجزي الشاكرين“

“*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi*

⁶⁶⁸ En'âm, 6/53.

⁶⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/144-145.

⁶⁷⁰ A'râf, 7/144.

⁶⁷¹ Zümer, 39/66.

⁶⁷² Nahl, 16/121.

⁶⁷³ A'râf, 7/189-192; En'âm, 6/63-64; Yûnus, 10/22.

⁶⁷⁴ İnsân, 76/3.

⁶⁷⁵ A'râf, 7/17-18.

döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allâh'a hiçbir zarar veremez. Allâh, şükredenleri mükâfatlandıracaktır. Hiçbir kimse Allâh'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini isterse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiret mükâfatını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız."⁶⁷⁶

Bu âyetlerin birincisinde, Rasûlullâh'ın (s.a.v) ölmesi veya öldürülmesi durumunda mü'minlere tutumlarının ne olacağı sorulmuştur. Hemen arkasındaki ikinci âyette ise, ölümün Allâh Teâlâ'nın iznine bağlı olduğu ve dünya menfaati ile âhiret mükâfatı arasında kişinin tercih sahibi olduğu ifade edilmiş ve iki âyetin sonunda da şâkirlerin mükâfatlandırılacağından bahsedilmiştir. Buradaki şâkirler, muvahhidler olarak tefsir edilmiştir. Bunlar, îmân edip cihat eden ve âhirette mükâfatlandırılacak olan kimselerdir. Nitekim Allâh Teâlâ'nın emrine sarılıp, gereklerini yerine getiren herkes şâkirdir.⁶⁷⁷ Taberânî (ö. 360/971) de itâatkâr olan kimsenin şâkir olarak isimlendirildiğini, çünkü itâatlerin hepsinin Allâh Teâlâ'ya şükür olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁸

Âlûsî (ö. 1246/1830), şâkir olanları, İslâm dininde sabit olanlar şeklinde tefsir etmiştir. İslâm'da sabit olmak, ona kesin bir şekilde inanmaktan kaynaklanmaktadır. Bu da Allâh Teâlâ'ya şükürdür. "Sabit olanlar" yerine şâkirler denmesinin sebebi de budur. Ona göre, burada İslâm'da sabit olmayanların nankörlüklerine bir ima vardır.⁶⁷⁹

Buradaki şâkirlerin, dinleri üzere sabit olan Ebû Bekir (r.a) ve onun ashabının olduğu ve Ebû Bekir'in (r.a) de şükredenlerin önderi olduğu da ifade edilmiştir.⁶⁸⁰

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle denmektedir:

"قل من ينحيكم من ظلمات البر والبحر تدعونه تضرعا وخفية لئن أجانا من هذه لنكونن من الشاكرين"

"De ki: "Sizler, açıktan ve gizlice O'na 'Eğer bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden olacağız' diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) kim kurtarır?"⁶⁸¹

⁶⁷⁶ Âl-i İmrân, 2/144-145.

⁶⁷⁷ Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II/441.

⁶⁷⁸ Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II/139.

⁶⁷⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, III/117.

⁶⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/134.

Bu âyetteki şükredenlerden kastın, Allâh Teâlâ'dan gelen nimetleri sadece O'ndan bilenler ve ef'âlinde hiçbir şeyi O'na ortak koşmayıp şükürün kemâlini sergileyen mü'minler olduğu bir sonraki: “De ki: “Onlardan ve her türlü sıkıntıdan sizi Allâh kurtarır. Ama siz yine de O'na ortak koşuyorsunuz”⁶⁸² âyetiyle de teyit edilmektedir.

Tefsirlerde de buradaki şükürün, tevhîd manasında olduğu ifade edilmiştir. Yani “Eğer bizi bundan kurtarırsan, elbette muvahhidlerden olacağız” demektir.⁶⁸³

Bir başka âyette Yüce Allâh şöyle buyurmaktadır:

“وإذ تأذن ربكم لئن شكرتم لأزيدنكم ولئن كفرتم إن عذابي لشديد”

“Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”⁶⁸⁴

Bu âyetteki şükür ifadesi ism-i fâil formunda olmamakla beraber, şükürün îmân manasında olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Nitekim bir önceki âyette Hz. Mûsâ (a.s), kavmine Allâh Teâlâ'nın nimetlerini hatırlatmakta, bir sonraki âyette ise yine Hz. Mûsâ (a.s), kendileri ve yeryüzünde bulunan her şey Allâh Teâlâ'yı inkâr etse bile O'nun bundan müstağni olduğunu ifade etmektedir.

Burada neye şükredileceğinin ve neyin artırılacağına belirtilmediğini söyleyen İmam Mâtürûdî âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Eğer tevhîdden dolayı şükrederseniz, yani; sizi en güzel bir şekilde yarattığı ve sizin hoşlanıp faydalanacağınız düzeni kurduğu için dünyadayken Allâh Teâlâ'yı birlerseniz, sürekli olan nimetleri size âhirette artırırım. Eğer inkâr eder de Allâh Teâlâ'yı birlemez, O'na başka bir şeyi ortak koşar ve bu nimetler için de O'ndan başkasına şükrederseniz, muhakkak ki azabım çok şiddetlidir.”⁶⁸⁵

⁶⁸¹ En'âm, 6/63.

⁶⁸² En'âm, 6/63.

⁶⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/256; Mâtürûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V/92; Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III/43.

⁶⁸⁴ İbrâhîm, 14/7.

⁶⁸⁵ Mâtürûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII/461.

İbn Abbâs'a (r.a) göre de buradaki mananın: "Eğer beni birler ve bana itâat ederseniz, size olan nimetimi artırırım. Benim ve nimetimin hakkını bile bile inkâr ederseniz, muhakkak azabım çok şiddetlidir" şeklinde olduğu rivâyet edilmiştir.⁶⁸⁶

Konumuzla ilgili önemli olan diğer bir âyet de şudur:

“إنا هديناه السبيل إما شاكرا وإما كفورا”

“Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.”⁶⁸⁷

İnsân sûresinin başında, insanın hiçbir şey değilken imtihan için yaratıldığından ve dünya sahnesinde şâkir veya kâfir olma hususunda serbest bırakıldığından bahsedilmektedir. Hemen sonrasında da: “Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık”⁶⁸⁸ denilmektedir. Buradaki şâkir, birçok müfessir tarafından muvahhid olarak tefsir edilmiştir.⁶⁸⁹

Râzî'ye göre, buradaki “şâkiran” kelimesini “şükür fiiliyle meşgul olan”, “kefûran” kelimesini de “nankörlük fiiliyle meşgul olan” diye tefsir etmek mümkün değildir. Âyet bu şekilde tefsir edildiği takdirde, üsluptaki hasr gerçekleşmiş olmaz. İşin doğrusu şâkirden “yaratıcısına şükretmesi gerektiğini kabul ve itiraf eden kimse”, kefûrdan da “şükrün kendisine gerekli olmadığını söyleyen kimse” kastedilmiş olur. Şükrün kendisine gerekli olmadığını söylemesi, ya yaratıcıyı inkâr etmesinden, ya da yaratıcıyı kabul etmekle beraber, ona şükretmesi gerektiğini inkâr etmesinden dolayıdır. Mana bu şekilde verildiğinde, hasr gerçekleşmiş olur.⁶⁹⁰

Hâricîlere göre bu âyet, itâatkâr ile kâfir arasında ortada kalan bir kısmın olmadığını göstermektedir. Onlara göre şâkir, itâatkâr; nankör ise kâfirdir. Şâkirle kâfir arasında başka bir şey yoktur. Bu da her günahın küfür, her günahkârın da kâfir olmasını gerektirir. İşte Râzî, bu yanlış düşünceyi ortadan kaldırmak için âyetin yukarıdaki gibi tefsir edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre şâkiri, şükreden kimse şeklinde tefsir etmek batıldır. Nitekim bir Yahudi, itâatkâr olmadığı halde,

⁶⁸⁶ Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV/26.

⁶⁸⁷ İnsân, 76/3.

⁶⁸⁸ İnsân, 76/4.

⁶⁸⁹ Taberânî, *Tefsîru'l-Kebîr*, VI/400; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, III/430.

⁶⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV/212.

bazen şükredebileceği gibi, bir fâsık da, itâatkâr olmadığı halde bazen şâkir olabilir. Yine mü'min bazen, ne şükür ne de nankörlük eder ve dolayısıyla her ikisinden de uzak olabilir. Sonuç olarak bu âyetin doğru anlaşılabilmesi için âyette geçen şâkiran kelimesini “şükretmesi gerektiğini kabul eden kimse”, kefûran kelimesini ise, “şükretmesi gerektiğini kabul etmeyen kimse” diye tefsir etmek gerekir.⁶⁹¹

Şâkir kelimesinin mübalağalı hali “şekûr”dur. Şekûr kelimesi birkaç âyette⁶⁹² “sâbir” kelimesinin mübalağalı hali olan “sabbâr” ile birlikte kullanılmıştır. Vücûh ve nezâir kitapları ile tefsirlerde, Kur’ân-ı Kerim’de geçen sâbir kelimesinin tek başına mü’mini ifade ettiği yönünde bir değerlendirme yapılmamıştır. Ancak müfessirler, âyetlerde yer alan “صبار شكور” ifadesinin ikisinin birlikte mü’minden kinaye olduğunu belirtmişlerdir. Aşağıdaki âyetlerin ışığında bu yöndeki değerlendirmelere yer vermek istiyoruz.

”ألم تر أن الفلك تجري في البحر بنعمت الله ليريكم من آياته إن في ذلك لآيات لكل صبار شكور وإذا غشيهم موج كاطلل

دعوا الله مخلصين له الدين فلما نجاهم إلى البر فمنهم مقتصد وما يجحد بآياتنا إلا كل ختار كفور“

“Görmedin mi ki, gemiler Allâh’ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir. Allâh, bunu âyetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır. Onları, (denizde) bir dalga gölgelikler gibi kapladığında, dini Allâh’a has kılarak O’na yalvarırlar. Allâh, onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar. Bizim âyetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkâr eder.”⁶⁹³

Yukarıdaki ilk âyette, Yüce Allâh’ın varlığı ve birliğinin delillerinden olan, gemilerin denizde akıp gitmesi zikredilmiş ve bunda çok sabreden ve çok şükreden kimseler için ibretler olduğu belirtilmiştir. Sonraki âyette ise çok sabreden ve çok şükreden kimselerin denizde zor durumda kaldıklarında samimi olarak O’na yalvardıkları, gemide olanlarının bir kısmının ise kurtulup karaya çıkarılınca îmân ile küfür arasında bir yol tuttukları bildirilmiş ve âyetleri ancak çok gaddar ve çok nankör olanların inkâr edeceği ifade edilmiştir. Birinci âyetin sonunda, ancak

⁶⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV/212.

⁶⁹² İbrâhîm, 14/5; Lokmân, 31/31; Sebe, 34/19; Şûrâ, 42/33.

⁶⁹³ Lokmân, 31/31-32.

“sabbâr” ve “şekûr” olanın âyetlerden ibret alacağı, ikinci âyetin sonunda ise ancak “hattâr” ve “kefûr” olanın âyetleri inkâr edeceği bildirilmiştir.

Âyette geçen “صبار شكور” kelimelerinin birlikte mü’mini ifade ettiği belirtilmiştir.⁶⁹⁴ Taberî, îmânın yarısının sabır, yarısının da şükür olduğu, bu iki kavramın birlikte mü’mini ifade ettiği belirtmiştir.⁶⁹⁵ Mâturûdî’ye göre sabır, kişinin nefisini Allâh Teâlâ’ya isyandan ve O’nun yasaklarından alıkoyması; şükür de O’na itâat hususunda rağbet etmesidir. Dolayısıyla sabbâr ve şekûr ikilisi mü’minden kinayedir. Çünkü Allâh Teâlâ’ya îmân eden ve O’nu birleyen herkes nefisini Allâh Teâlâ’ya isyandan ve O’nun yasaklarından alıkoyar ve O’na itâat hususunda rağbet gösterir.⁶⁹⁶

Son devir müfessirlerinden İbn Âşûr da sabbâr ve şekûr ikilisinin mü’minden kinaye olduğu kanaatindedir. Ona göre mü’minler; Yüce Allâh’ın her şeyin karşılığını verdiğini bildikleri için hem sevap uman hem de azap endişesi taşıyan ve dönüşlerinin ancak O’na olduğunu bilen ve bunu karakter haline dönüştüren kimselerdir. Ancak müşrikler böyle değildir. Onların bakışı dünya hayatıyla kısıtlı olduğu için başlarına bir musibet gelse canları sıkılır, bir fayda görseler şımarırlar. Müşrikler, sabır ve şükürden yoksundurlar. Bundan dolayı “صبار شكور” ifadesi, inkârcılara uzak olan ve mü’minleri gösteren bir kinayedir.⁶⁹⁷

Mü’min, kendisine nimet ihsân edeni bilen ve bundan dolayı şükreden kimsedir. Kendisine ihsân edilen nimetleri görmeyen ve onun gerçek sahibinin Allâh Teâlâ olduğunu bilmeyen kimse nankörlük etmiş olur. Bunun için mü’min nimeti asıl verenin Rabbi olduğunu bilmeli ve O’na layık bir şekilde şükretmelidir.

⁶⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI/89; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/487; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXI/129-130.

⁶⁹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI/89.

⁶⁹⁶ Mâturûdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VII/460. Mâturûdî’nin benzer açıklamaları için bkz. *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XI/421, XIII/199.

⁶⁹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXI/129-130.

2.9. SÂLİH

2.9.1. Sâlih Kelimesinin Anlamı

Sâlih kelimesi, “s-l-h” kökünden ve “salâh” mastarından türemiştir. Salâh kelimesi sözlükte; iyi olmak, itidâl üzere bulunmak, istikâmet ve kişinin halini düzeltmesi gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁹⁸ Salâhın zıddı, “fesâd”tır. “Sulh” mastarı da “s-l-h” kökünden olup; *barışma, uzlaşma, insanlar arasındaki nefreti ve anlaşmazlıkları yok etme* gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁹⁹ Arapçada kullanılan “تَصَالِحُ الْقَوْمُ” ifadesi, “Kavim birbiriyle anlaştı/uzlaştı” demektir.⁷⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de sulh kelimesi birçok yerde geçmektedir.⁷⁰¹ “Islâh” mastarı da “s-l-h” kökünden türemiştir ki bu; Allâh Teâlâ’nın insanlarda bulunan bozukluğu ortadan kaldırması anlamına gelmektedir.

İsfehânî’ye göre, Allâh Teâlâ’nın kullarını islâh etmesi üç şekilde olur:

- 1) Kulunu sâlih biri olarak yaratır.
- 2) Kulunda bulunan fesadı ortadan kaldırır.
- 3) Kulunun lehine hüküm verir.⁷⁰²

Allâh Teâlâ’nın emrettiği, razı olduğu, hayırlı, yararlı ve mutedil her şey salâhtır. İnsanın ifrat ve tefritten uzak, itidâl, istikâmet ve güzel bir hal üzere bulunması, îmân edip emir ve yasaklara uyması, isyan, aşırılık ve bozgundan kaçınması salâhtır.⁷⁰³ Salâh kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de; îmân,⁷⁰⁴ ihsân,⁷⁰⁵ tâat,⁷⁰⁶

⁶⁹⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, II/406; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi’l-Lüga*, I/319; İbn Düreyd, *Cemheratü’l-Lüga*, I/632; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VII/384; Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, IV/243.

⁶⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VII/384; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, II/406.

⁷⁰⁰ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, IV/243; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, II/406.

⁷⁰¹ Nisâ, 4/128-129; Hucurât, 49/9-10.

⁷⁰² Râgıb el-Esfehâni, *Müfredât-ü Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 489.

⁷⁰³ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 502.

⁷⁰⁴ Ra’d, 13/23; Mü’min, 40/8.

⁷⁰⁵ Hüd, 11/88; Enfâl, 8/1.

⁷⁰⁶ Bakara, 2/11; A’râf, 7/56, 85; Şuarâ, 26/228.

iyiliği emretme,⁷⁰⁷ anne ve babaya iyilik,⁷⁰⁸ yaratılışta eşitlik,⁷⁰⁹ yumuşak huy,⁷¹⁰ iyi konum,⁷¹¹ emâneti teslim etme⁷¹² ve hac yapma⁷¹³ gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁷¹⁴

Salâh mastarından türeyen “*sâlih*” kelimesi, amel ve insanı nitelemek üzere Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde zikredilmiştir. Daha çok amelin sıfatı olarak gelen bu kelime; Hz. Nûh,⁷¹⁵ Ya’kûb,⁷¹⁶ İshâk,⁷¹⁷ Lût,⁷¹⁸ Zekeriyâ⁷¹⁹ ve Îsâ⁷²⁰ (a.s) gibi birçok peygamberi nitelemek için kullanılmıştır. Semûd kavmine gönderilen peygamberin ismi de “*Sâlih*”tir.

Sâlih kelimesi erdemli insanları ifade ettiği için, dindarlığı ve güzel ahlakıyla tanınan ilk müslüman nesillere “*selef-i sâlihîn*” denmiştir.⁷²¹ Dinî meselelerde delil sayılabilecek nitelikteki sahih veya hasen hadisleri ifade etmek ve bir râvinin güvenilirliğini belirtmek için de “*sâlih*” ifadesi kullanılmaktadır.⁷²²

2.9.2. İmân-Salâh İlişkisi

Sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere salâh, bir kimsenin halini düzeltmesi ve istikâmet üzere olmasıdır. Davranışları düzgün olan kimseye sâlih denebileceği gibi, ibâdet hususunda dikkatli olan kimseye de sâlih denir. Ancak asıl sâlih, inanç dünyasını düzelten ve düzgün bir îmâna sahip olan kimsedir.

İzutsu’ya (ö. 1414/1993) göre sâlihât, davranış yoluyla dışa yansıyan îmândır. İzutsu, sâlih ve îmân sözcüklerinin var olabilecek en kuvvetli semantik bağ ile birbirlerine bağlı olduğunu belirtmiştir. Gölgenin simayı takip ettiği gibi îmânın

⁷⁰⁷ Hûd, 11/117.

⁷⁰⁸ İsrâ, 17/25.

⁷⁰⁹ A’râf, 7/189-190.

⁷¹⁰ A’râf, 7/142; Kasas, 28/27.

⁷¹¹ Bakara, 2/130; Yûsuf, 12/9; Nahl, 16/122.

⁷¹² Kehf, 18/82.

⁷¹³ Mü’minûn, 23/100; Münâfikûn, 63/10.

⁷¹⁴ Açıklamalar için bkz. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 116; Hîrî, *Vücûhu’l-Kur’ân*, s. 273; Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 203; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, II/12.

⁷¹⁵ Tahrîm, 66/10.

⁷¹⁶ Enbiyâ, 21/72.

⁷¹⁷ Enbiyâ, 21/72.

⁷¹⁸ Enbiyâ, 21/75.

⁷¹⁹ En’âm, 6/85.

⁷²⁰ Âl-i İmrân, 3/46.

⁷²¹ Mustafa Çağrırcı, “sâlih”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI/32.

⁷²² Mehmet Efendioğlu, “sâlih”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI/32.

olduğu yerde sâlihât vardır. O kadar ki, îmân sâlih, sâlih de îmân olarak tanımlanabilir.⁷²³

Bir kimsenin, inanç dünyasını yanlış düşüncelerden temizleyip yerine tevhîd inancını yerleştirmesi salâhın birinci mertebesidir. İnanç dünyası perişan olan birinin, diğer halleri düzgün olsa bile, sâlih olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir kimsenin halini düzelterek Allâh Teâlâ'ya tam bir teslimiyetle bağlanıp istikâmet üzere olması da salâhın zirvesidir. Salâhın bu derecesine ulaşmak ancak Allâh Teâlâ'nın fazlı ve ihsânıyla mümkün olabilir. Çünkü bu, kusursuz itâati ve ilâhî iradeye tam ve şüphesiz bir teslimiyeti gerektirir. Bunun için halis tevhîd inancına sahip olan ve en büyük peygamberlerden biri olarak zikredilen Hz. İbrâhîm (a.s) bile “*Beni sâlih kulların arasına kat*”⁷²⁴ diye dua etmiştir.

Bir âyette Yüce Allâh'a ve Peygambere itâat eden kimselerin, Yüce Allâh'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddîklarla, şehîdlerle ve sâlihlerle birlikte olacağından⁷²⁵ bahsedilmektedir. Allâh Teâlâ'ya ve Peygambere itâat eden kimse mü'mindir. Dolayısıyla bu âyet bize; peygamberlerin, siddîkların, şehîdlerin ve sâlihlerin mertebelerinin, bu sıfatlara haiz olmayan mü'minlerin mertebelerinden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yani îmân ettiği halde hayatını Allâh Teâlâ'nın istediği doğrultuda sürdürmeyen kimseler, Yüce Allâh'ın lütfuyla, istikâmet üzere olan sâlihlerle ve âyette zikri geçen diğer zümrelerle beraber olacaktır.

2.9.3. Kur'ân'da Sâlihlerin Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm'de sâlihlerin; Allâh Teâlâ'ya ve âhiret gününe inanan, iyiliği emreden, kötülükten meneden ve hayırlı işlere koşuşan kimseler⁷²⁶ olduğundan bahsedilir. Demek ki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, sâlih olmanın birinci şartı îmân etmek yani mü'min olmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de sâlih kavramı biri “iyi, hayırlı iş ve davranış”, diğeri “dinî ve ahlâkî bakımdan iyi davranışlara sahip kişi” olmak üzere iki manada

⁷²³ İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 269.

⁷²⁴ Şuarâ, 26/83.

⁷²⁵ Nisâ, 4/69.

⁷²⁶ Âl-i İmrân, 3/114.

kullanılmıştır. Birçok âyette sâlih/sâlihât kelimesi amelle birlikte ve çoğunlukla îmân kavramının hemen arkasından zikredilmiştir. Bu durum sâlih'in esas itibariyle fiillerin ahlâkî mükemmelliğini ifade etmekle birlikte îmânla da yakından ilgili olduğunu işaret etmektedir. Hz. Nûh'un (a.s) hak dine davet ettiği oğlunun takındığı inkârcı tutum için “*gayri sâlih amel*” denmesi⁷²⁷ îmânın da bir tür sâlih amel olduğunu göstermektedir.⁷²⁸

Allâh Teâlâ bir âyette, îmân edip sâlih amel işleyenlerin mutlaka sâlihlerle beraber olacağını bildirmiş,⁷²⁹ başka bir âyette ise sâlihlerin Allâh Teâlâ'nın kendilerine nimet verdiği kimselerden olduğunu⁷³⁰ beyan etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Yüce Allâh'ın bütün sâlihlerin velisi olduğunu⁷³¹ bildirilmektedir. Başka bir âyette de, Allâh Teâlâ'nın, Cebrâîl'in ve sâlih mü'minlerin Hz. Muhammed'in (s.a.v) yardımcısı olduğu⁷³² haber verilmektedir.

2.9.4. Kur'ân'da Sâlih Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Sâlih kavramı da mü'minleri ifade eden kavramlardan birisidir. Bunun en güzel örneklerinden biri şu âyettir:

“يؤمنون بالله واليوم الآخر ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر ويسارعون في الخيرات وأولئك من الصالحين”

*“Onlar, Allâh'a ve âhiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar sâlihlerdendir.”*⁷³³

Bu âyetten önce, kendilerine kitap gönderilen ümmetlerin içinde inkâr ve isyan eden kimseler olduğu gibi, gece saatlerinde ayakta duran ve secdeye kapanarak Allâh Teâlâ'nın âyetlerini okuyan kimselerin de olduğu beyan edilmiştir. Daha sonra bu kimselerin Allâh'a ve âhiret gününe inandığı, iyiliği emrettiği, kötülükten men ettiği ve hayır işlerinde birbirleriyle yarıştığı belirtilmiştir. Ve âyet “*İşte onlar sâlihlerdendir*” sözüyle bitmektedir. Âyete göre sâlihlerden olmanın birinci şartı, mü'min olmaktır.

⁷²⁷ Hûd, 11/46.

⁷²⁸ Mustafa Çağrı, “sâlih”, *DİA*, XXXVI/32.

⁷²⁹ Ankebût, 29/9.

⁷³⁰ Nisâ, 4/69.

⁷³¹ A'râf, 7/196.

⁷³² Tahrîm, 66/4.

⁷³³ Âl-i İmrân, 3/114.

Taberânî, sâlihler kavramını mü'minler ve ihlâslı olanlar diye tefsir etmiştir.⁷³⁴ Zemahşerî de bu lafızdan, müslümanların murâd edilmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁷³⁵

Nesefî'ye (ö. 710/1310) göre Yüce Allâh burada mü'minleri, Yahudilerde bulunmayan özelliklerle nitelemektedir. Çünkü Yahudiler geceleyin secdeye kapanıp, namaz kılarak Allâh Teâlâ'nın âyetlerini okumadıkları gibi, mü'minler gibi de îmân etmemişlerdir. Onların inançları, Hz. Üzeyir'i (a.s) Allâh Teâlâ'ya ortak koştuktan ibârettir. Aynı zamanda onlar, bazı kitapları ve peygamberleri inkâr etmişlerdir. Yahudilerin âhirete îmânları da farklıdır. Çünkü onlar Allâh Teâlâ'yı, kendisinde olmayan şeylerle nitelemişlerdir. İyiliği emretme ve kötülükten men etme hususunda da îmânları farklıdır. Onlar hayırda yarışta da işleri hep ağırdan alırlar. Nesefî, âyette sayılan özellikleri taşıyanlar kimselerin sâlihlerden yani müslümanlardan olduğunu belirtmiştir.⁷³⁶

Sâlih kavramı, fiil formatında da îmân etme manasına gelmektedir. Aynı konuyla ilgili olan aşağıdaki iki âyette “*saleha*” fiili, îmân etmeyi ifade etmektedir.

“جنات عدن يدخلونها ومن صلح من آبائهم وأزواجهم وذرياتهم والملائكة يدخلون عليهم من كل باب”

“...*Bu sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber oraya girerler. Melekler de her bir kapıdan yanlarına girerler.*”⁷³⁷

“ربنا وأدخلهم جنات عدن التي وعدتهم ومن صلح من آبائهم وأزواجهم وذرياتهم إنك أنت العزيز الحكيم”

“*Ey Rabbimiz! Onları da, onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanları da, kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.*”⁷³⁸

Mücâhid, “ومن صلح” ifadesini, îmân edenler diye tefsir etmiştir.⁷³⁹ Cennete girecek kimselerin salâhı, Allâh Teâlâ'ya îmân etmeleri, O'nun ve peygamberinin emrine tabi olmalarıdır.⁷⁴⁰

⁷³⁴ Taberânî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II/115.

⁷³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/394.

⁷³⁶ Abdülhakk b. Şâh, *el-İklîl*, II/444.

⁷³⁷ Ra'd, 13/23.

⁷³⁸ Mü'min, 40/8.

“ومن صلح” ifadesindeki “vâv” harfi beraberlik bildirmektedir. Daha önceki âyetlerde sıfatları sayılan kimseyle beraber onun, usul, furu’ ve eşlerinden cennete girmeye elverişli olanları da cennete koyması ve o kimsenin derecesine yakınlarını da ulaştırması Allâh Teâlâ’nın ikramıdır. Cennette derecesi yüksek olan kimsenin yakınları da onun derecesine çıkarlar. Bu durum “Allâh, meleklerle şöyle emreder: “Zulmedenleri, eşlerini ve Allâh’ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın, onları cehennemın yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir”⁷⁴¹ âyetlerindeki durumun tam tersidir. Çünkü bir kimsenin yakınlarının azabını görmesi iki kat azaptır. Bu âyet aynı zamanda, sâlih yakını olan kimseler için bir müjdedir. Çünkü yakını sâlih olan kimseler, onun vesilesiyle daha yüksek derecelere ulaşır. “Îmân eden ve nesilleri de îmân konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir”⁷⁴² âyeti de buna işaret etmektedir.⁷⁴³

Mâturûdî, “ومن صلح” ifadesindeki kimseler için iki görüş olduğunu belirtmiştir:

1) Bunlar müslüman olan, müslüman olarak ölen ve hayır-hasenatları olmayan kimselerdir. Allâh Teâlâ bu durumda olan kimselerin de onlarla beraber cennete gireceklerini haber vermiştir.

2) Onların ulaştığı dereceye ulaşamayanlardır. Allâh Teâlâ bunların da o kimselerin derecelerine ulaşacağını bildirmiştir. “Îmân eden ve nesilleri de îmân konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir”⁷⁴⁴ âyetinde olduğu gibi.⁷⁴⁵

Mâturûdî’ye göre bu âyet, kendisi sâlih olmayan bir kimseye, başkasının salâhının fayda vermeyeceğine işarettir. Nitekim: “Allâh, “Ey Nûh! O, asla senin ailenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O hâlde, hakkında hiçbir bilgin

⁷³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII/163.

⁷⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII/163.

⁷⁴¹ Sâffât, 37/22-24.

⁷⁴² Tûr, 52/21.

⁷⁴³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XII/177.

⁷⁴⁴ Tûr, 52/21.

⁷⁴⁵ Mâturûdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VII/420.

olmayan şeyi benden isteme. Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim” dedi”⁷⁴⁶
âyetinde olduğu gibi, babanın sâlih olması oğluna fayda vermemiştir.⁷⁴⁷

Sonuç olarak salâh, îmânla başlar ve istikâmet üzere olmakla devam eder. Bir kimse îmân ettikten sonra hayatını Yüce Allâh’ın istediği doğrultuda devam ettirir ve O’na boyun eğerse sâlihlerden olur.

2.10. HÂŞİ’

2.10.1. Hâşi’ Kelimesinin Anlamı

Hâşi’ kavramı, “h-ş-‘a” kökünden türeyen ism-i fâil kalıbında bir kelimedir. Kelimenin kökünü oluşturan “huşû” mastarı sözlükte; tevazu sahibi, alçakgönüllü ve itâatkâr, zelil ve hakir olmak, sesi kısıp gözü yumarak yere bakmaktır.⁷⁴⁸ Huşû’, bedende, seste ve bakışta olur.⁷⁴⁹ Yani huşû’ kelimesi daha çok organlardaki tevazu halini ifade etmek için kullanılır. “وخشعت الأصوات للرحمن” “*Sesler, Rahmân’ın azametinden dolayı kısılmıştır*”,⁷⁵⁰ “خاشعة أبصارهم” “*Gözleri korkudan düşük*”,⁷⁵¹ “أبصارها خاشعة” “*Onların gözleri (korku ile) inecektir*”⁷⁵² âyetlerinde geçen huşû’ ifadesi de bu anlamda kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de farklı formlarıyla beraber huşû’ kavramı; tevazu,⁷⁵³ tezellül,⁷⁵⁴ korku⁷⁵⁵ ve azaların sükûnu⁷⁵⁶ gibi manalarda kullanılmıştır.⁷⁵⁷

Bazıları huşû’ kavramının, bazıları korku ve çekingenlik gibi kalp fiillerinden olduğunu, bazıları da sükûnet içinde olmak ve sallanmayı terk etmek gibi organlara ait fiillerden olduğunu belirtmişlerdir. Elmalılı’ya göre huşû’, kökleri kalpte, tezahürü bedende olmak üzere bu iki çeşit fiili de içerir. Kalbe ait tarafı, Allâh Teâlâ’nın azameti karşısında kendi küçüklüğünü göstererek kalbin son derece saygı hissiyle dolup edep haline geçmesi; hariçle ilgili yönü ise bu saygı ve edep

⁷⁴⁶ Hûd, 11/46.

⁷⁴⁷ Mâturûdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VII/420.

⁷⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, I/410; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi’l-Lüga*, I/66; İbn Düreyd, *Cemheratü’l-Lüga*, I/711; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I/151.

⁷⁴⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, I/410.

⁷⁵⁰ Tâhâ, 20/108.

⁷⁵¹ Kalem, 68/43; Meâric, 70/44.

⁷⁵² Nâziât, 79/9.

⁷⁵³ Bakara, 2/45.

⁷⁵⁴ Tâhâ, 20/108; Kamer, 54/7; Gâşiye, 88/2.

⁷⁵⁵ Enbiyâ, 21/90.

⁷⁵⁶ Mü’minûn, 23/2.

⁷⁵⁷ Açıklamalar için bkz. Hîrî, *Vücûhu’l-Kur’ân*, s. 195; ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, I/316.

duygusunun organlara yansmasıyla sükûnet ve vakar ifade eden bir görünüş, duruş ve davranış sergilemesidir. Mesela, namazda kulun kalbinde hissettiği huşû, gözlerin sadece secde yerine bakıp sağa sola kaymaması şeklinde tezahür eder.⁷⁵⁸ Bazılarına göre de huşû'un gerçekleşmesi, boyun büken kişinin herhangi bir baskı altında kalmadan boyun büktüğü varlıktan korkmasına bağlıdır.⁷⁵⁹

2.10.2. İmân-Huşû' İlişkisi

Bir kimsenin mü'min olabilmesi için kendisini yaratan varlığın ilahlığını kabul etmesi şarttır. Bir varlığın ilahlığının kabul edilmiş olması için de onun yüceliği karşısında boyun bükülmesi gerekmektedir. Hâşi', Allâh Teâlâ'nın yüceliğini kabul eden, O'nun bu yüceliği karşısında kendini küçük gören, O'na karşı kalbi büyük bir saygı hissiyle dolan ve O'na karşı boyun büken kimsedir.

Yüce Allâh'ın azametini yüreğinde hissetmeyen ve O'na saygı duymayan kimsenin gerçek anlamda imân etmiş olması düşünülemez. Kur'ân, mü'minin Allâh Teâlâ'ya karşı üstün saygı hissi içerisinde olmasını istemektedir: *"İmân edenlerin Allâh'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir."*⁷⁶⁰ Âyette, inananların huşû' içinde olması istenmiş ve huşû' içinde olmayı terk eden önceki ümmetlerin düştüğü durum zikredilerek inananlar uyarılmıştır. Bu âyette huşû'un, imânî diri tutan ve mü'mine azim ve şuur katan bir etkisinin olduğuna işaret edilmiştir.

Allâh Teâlâ, insanı yeryüzündeki halifesi olarak ilan etmiştir.⁷⁶¹ Ve insan, yerin ve dağların kabul etmek istemediği bir emâneti kabul ederek⁷⁶² büyük bir sorumlulukla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorumluluk, Allâh Teâlâ'ya karşı boyun eğmek, O'nun indirdiği ilâhî mesaja ve gönderdiği peygambere tâbi olma sorumluluğudur. Âyette bu teklifin ağırlığı şöyle anlatılmaktadır: *"Eğer biz, bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allâh korkusundan başını eğerek*

⁷⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VI/4532.

⁷⁵⁹ Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, s. 60.

⁷⁶⁰ Hadîd, 57/16.

⁷⁶¹ Bakara, 2/30.

⁷⁶² Ahzâb, 33/72.

parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”⁷⁶³ Âyette, Kur’ân’ın bir dağın üzerine indirilmesi durumunda, dağın huşû’ ederek paramparça olacağı bildirilmiştir. Kur’ân, bir dağ üzerine değil, insanlar için Hz. Muhammed’in (s.a.v) kalbine indirilmiştir. Şayet bu Kur’ân büyük bir dağ üzerine indirilmiş ve dağa öyle bir şuur verilmiş olsaydı, semaya doğru başkaldırmakta bulunan o ulu dağ, bütün katılığına rağmen Yüce Allâh korkusu altında her türlü serkeşliği bir kenara atarak çatlayıncaya kadar ilâhî emirlere boyun eğdi. Dolayısıyla akıl ve şuur kabiliyeti ile emâneti yüklenen, bir taraftan cehennem ateşi, diğer taraftan cennet nimetleriyle kuşatılmış, istikbale doğru gitmekte olan insanların bundan daha fazla etkilenmesi ve uyanık olması gerekmektedir.⁷⁶⁴ İnsanlar, Yüce Allâh’ın azameti karşısında kendi benliklerinin hiçliğini fark ederek, yüklenmiş oldukları sorumluluğu büyük bir saygı ve edep duygusu içinde yerine getirmeye gayret etmelidirler. İnsanın yüklenmiş olduğu en önemli sorumluluk, emâneti aldığı Rabbini tanıması ve O’na îmân etmesidir. Bu da ancak huşû’ ile yani O’nun azameti karşısında gönülden boyun bükmeyle gerçekleşebilir.

2.10.3. Kur’ân’da Hâşi’lerin Özellikleri

Kur’ân’da, hâşi’lerle ilgili geçen âyetlerin birinde Hz. Zekeriyâ (a.s) ve Hz. Yahyâ’nın (a.s) hâşi’ olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁵ Başka bir âyette ise îmân eden Ehl-i Kitâb bu sıfatla övülmüş, onların Yüce Allâh’ın âyetlerini az bir değere satmayacakları belirtilmiş ve böyle olanlar için Rableri katında mükâfat olduğu bildirilmiştir.⁷⁶⁶

Hâşi’lerin, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O’na döneceklerini çok iyi bildikleri, dolayısıyla O’nun mükellef tuttuğu namaz gibi bazı ibâdetlerin onlar için ağır gelmeyeceği bildirilmiştir.⁷⁶⁷ Aşağıdaki âyette hâşi’ kelimesi, cehenneme giren inkârcıların hallerini belirtmek için kullanılmıştır: *“Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, “İşte*

⁷⁶³ Haşr, 59/21.

⁷⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, VII/4867.

⁷⁶⁵ Enbiyâ, 21/90.

⁷⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/199.

⁷⁶⁷ Bakara, 2/45.

asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azap içindedirler.”⁷⁶⁸

Kâmil bir mü'minin çerçevesinin belirtildiği Ahzâb sûresinde, hâşi' olmak⁷⁶⁹ da zikredilerek, müslüman kimliğinin huşû' olmadan tamamlanmayacağına işaret edilmiştir.

2.10.4. Kur'ân'da Hâşi' Kavramının Geçtiği Âyetlerin Değerlendirilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in birkaç yerinde geçen hâşi' kavramı, bir yerde mü'min manasında kullanılmıştır. O da şu âyettir:

“واستعينوا بالصبر والصلاة وإنها لكبيرة إلا على الخاشعين الذين يظنون أنهم ملاقو رحمهم وأنهم إليه راجعون”

“Sabrederek ve namaz kılarak (Allâh'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allâh'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir. Onlar, Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilirler.”⁷⁷⁰

Bu âyeti Mücâhid, gerçek mü'minler diye tefsir etmiş;⁷⁷¹ Mâturûdî ise, hâşi' kelimesinin mü'min olarak da tefsir edildiğini⁷⁷² söylemiştir. Bakara 45. âyette geçen hâşi' kelimesi 46. âyette “Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini çok iyi bilen kimseler” şeklinde açıklanmıştır. Hâşi'ler bu inanca sahip oldukları için Hz. Muhammed'in (s.a.v) dinin direği⁷⁷³ diye nitelendirdiği namaz onlara ağır gelmemektedir.

Âyetlerde, hâşi'lerin Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini bilmeleri “يظنون” “Zannederler” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu âyette geçen zan, yakîn bilgiyi ifade etmektedir. Nitekim Araplar bazen, yakîni zan ile ifade ederler.⁷⁷⁴ Dolayısıyla hâşi'ler, Allâh Teâlâ'ya kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini yakînen bilmektedirler.

⁷⁶⁸ Şûrâ, 42/45.

⁷⁶⁹ Ahzâb, 33/35.

⁷⁷⁰ Bakara, 2/45-46.

⁷⁷¹ Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid* (Thk. Ebû Muhammed el-Esyûtî), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005, s. 15.

⁷⁷² Mâturûdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I/117.

⁷⁷³ Tirmizî, *İmân*, 8.

⁷⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/341.

Tezimizi, kâmil insan olmanın ölçüsünü ortaya koyan ve kâmil insan olmak için hâşi' de olmanın gerektiğini ifade eden âyetle noktalamak istiyoruz.

”إن المسلمين والمسلمات والمؤمنين والمؤمنات والقانتين والقانتات والصادقين والصادقات والصابرين والصابرات والخاشعين والخاشعات والمتصدقين والمتصدقات والصائمين والصائمات والحافظين فروجهم والحافظات والذاكرين الله كثيرا والذاكرات أعد الله لهم مغفرة وأجرا عظيما“

“Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itâatkâr erkeklerle itâatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allâh'a derinden saygı duyan erkekler, Allâh'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allâh'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allâh bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”⁷⁷⁵

Bu âyetin nüzûl sebebi şöyledir: “Esmâ binti Umeys, kocası Cafer b. Ebî Tâlib ile Habeşistan'dan dönünce Allâh Rasûlünün (s.a.v) eşlerinin yanına gitti ve: “Biz kadınlar hakkında Kur'ân'dan bir şey indi mi?” diye sordu. Onlar da: “Hayır” dediler. Esmâ, Allâh Rasûlünün (s.a.v) yanına gitti ve: “Ey Allâh'ın Rasûlü, kadınlar mahrumiyet ve hüsrân içindeler” dedi. Hz. Muhammed (s.a.v): “Neden?” diye sordu. O da: “Çünkü onlar da erkekler gibi hayırla anılmamaktadırlar.” dedi ve bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu.”⁷⁷⁶

Âyette kendileri için Allâh Teâlâ tarafından bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlanan kimselerin; İslâm'ı kabul eden, îmân eden, itâat eden, sâdık olan, sabreden, hâşi' olan, tasaddukta bulunan, orucu tutan, ırzlarını koruyan, Yüce Allâh'ı çok zikreden erkek ve kadınlar olduğu belirtilmiştir. Bir kısmı tezimizin konusu olan bu niteliklerin her birinin, müslüman kişiliğinin oluşmasında ayrı bir yeri vardır. Kâmil mü'minin, bu niteliklerin tamamına hâiz olması gerekmektedir. İşte böyle olan kimseler için ebedî saâdet yurdu olan cennet hazırlanmıştır.

⁷⁷⁵ Ahzâb, 33/35.

⁷⁷⁶ Nisâbü'rî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 195.

Yukarıdaki âyette dikkat çekici iki nokta vardır. Birincisi, âyetin sebebi nüzûlü de olan, kulluk hususunda kadın-erkek eşitliğinin bulunmasıdır. Âyette zikredilen niteliklere sahip olan erkekle kadına verilecek yüksek manevî dereceler ve mükâfatlar arasında fark yoktur. İkinci dikkat çeken incelik ise ilâhî rızaya erişmek ve âhiretteki nimetleri elde etmek için Peygamber eşi veya Ehl-i Beyt olmak şart değildir. Onların hususî konumları bulunmakla birlikte bütün müminlere ilâhî lütuf ve nimet kapıları açıktır; yeter ki onlar âyette sıralanan îmânî, amelî ve ahlâkî niteliklere sahip olmak için gayret sarf etsinler.⁷⁷⁷ Dolayısıyla âyetin sonunda verilen müjde ve mükâfatlar, bu uğurda samimi olan ve gayret eden herkes içindir. İlk önce kişi, yaratılış amacı olan Allâh Teâlâ'yı tanımalı, O'nun gönderdiği kitap ve elçiye uymalı ve onların rehberliğinde Rabbine kulluk etmelidir. Böyle yapan kimse yaratılış amacına uygun hareket etmiş, ebedî azaptan kurtulmuş ve Rabbinin rızasını kazanarak ebedî saâdet yurdu olan cenneti hak etmiş olur.

⁷⁷⁷ Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu*, IV/349.

SONUÇ

Mü'min, Hz. Muhammed'in (s.a.v) Yüce Allâh'tan getirdiği ve bize kadar tevatür yoluyla ulaşan bütün hususların hepsini gönülden tasdik eden kimsedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tasdikle İslâm'a giren kimselere mü'min diye hitap edildiği gibi; sahip oldukları takvâ, yakîn ve ihsân gibi nitelikler yönünden, onlara değer atfeden, ulaşmaları gereken îmânî ve amelî olgunluğa işaret eden birçok kelimeyle de hitap edilmiştir. Mü'minle beraber sayıları 13 olan bu kelimeler şunlardır: mü'min, müslim, muhsin, mûkin, müttakî, sâdık, şâhid, muhlis, muhtedî, âbid, şâkir, sâlih ve hâşi'.

Bir hadiste Hz. Peygamber kendisine sorulan sorular üzerine, îmân, İslâm ve ihsânın ne olduğunu anlatmış, daha sonra bunlarla ilgili soru soran kişinin insanlara dinlerini öğretmek için gelen Cibrîl olduğunu beyan etmiştir. Bu hadiste îmânî, inanılması gereken hususlara inanmak; İslâm'ı, Kelime-i Şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve hac etmek; ihsânı da, Yüce Allâh'a O'nu görüyormuş gibi ibâdet etmek şeklinde tanımlamıştır. Hz. Peygamberin Cibrîl'in insanlara dinlerini öğretmek için geldiğini bildirmesi, ilâhî rızaya ulaştıracak dindarlığın, ancak bu üç kavramın içeriğindeki değerleri hayata geçirmekle mümkün olacağını göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allâh'a îmân edenleri ifade eden kelimelerin en başında, mü'min kavramı gelmektedir. Kur'ân'ın asıl gayesi, insanların îmân etmelerini sağlamak ve inananlara sorumluluklarını bildirmektir. İnanan bir kişi, inancının bir gereği olarak, hayatını inancına göre şekillendirmeli ve Yüce Allâh'a karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Kur'ân'da inananlarla ilgili kullanılan kavramlar, mü'minin durgun bir hayat sürmemesi gerektiğini göstermektedir. Mü'min, inandığı değerleri hayata geçirmek ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) yaşadığı gibi yaşamak için gayret etmelidir. Kur'ân ve sünnete göre ideal mü'min; îmânına gölge düşürecek hiçbir düşünce taşımayan, îmânının gereği olarak ibâdetlerini eksiksiz bir biçimde yerine getiren ve bununla beraber nafîle ibâdetler aracılığıyla Yüce Allâh'ın sevgisini kazanarak dinin en yüce mertebesi olan ihsân makamına ulaşan kimsedir.

Yüce Allâh'a îmân edenleri ifade eden temel kavramların ikincisi müslimdir. Müslim, Kur'ân'da inananlar için kullanılan bir isim olduğu gibi daha önceki ilâhî kitaplarda da inananlar için kullanılan bir isimdir. Nitekim İslâm, son peygamberin ve daha önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin adıdır. Müslim de İslâm'a tâbi olan, kalbiyle, diliyle ve amelleriyle Allâh Teâlâ'ya teslim olan kimsedir.

Îmân ve İslâm kavramları arasında sıkı bir ilişki vardır. İslâm âlimleri bu kavramlar arasındaki ilişkiyi tartışmış, bazıları îmân ile İslâm'ın aynı, bazıları da farklı olduğunu savunmuştur. Bu iki kavramın aynı olduğunu savunanlar inanılması gerekenlerle İslâm esaslarının aynı şeyler olmasını delil olarak zikrederken, farklı olduğunu savunanlar İslâm'ın amelî boyutunun da olduğunu belirtmişlerdir. Kur'ân'da, İslâm kökünden türeyen her kelimenin mutlak olarak îmânla aynı veya farklı olduğunu savunmak, kişiyi İslâm'la ilgili başka te'viller yapmaya mecbur bırakmaktadır. Bundan dolayı İslâm âlimleri, Kur'ân'da geçen İslâm kelimesini, şer'î olarak birkaç kısma ayırmışlardır.

Muhsin, ihsân sahibi olandır. İhsân kelimesi, sözlükte temel olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi iyilik etmek, ikincisi bir işi en güzel bir şekilde yapmaktır. Şüphesiz en büyük iyilik ve yapılacak en güzel şey îmân etmektir. Bununla beraber âyet ve hadislerde ihsân, îmânın üstünde bir kavram olarak değerlendirilmiş müfessirler de, ihsân makamının kulluğun en üst seviyesi olduğunu belirtmişlerdir. Kur'ân ve sünnette de, bu makama ulaşanlar övülmüş ve ihsân sahibi olmak inananlara emredilmiştir.

Kur'ân'da inananları ifade eden mü'min, müslim ve muhsinden başka kavramlar da vardır. Aslında kâmil mü'minin niteliği olan bu kavramlar; mûkin, müttakî, sâdık, şâhid, muhlis, muhtedî, âbid, şâkir, sâlih ve hâşî'dir. Bunların her biri, îmânla ilgili hususi derinliği barındırmaktadır. Nitekim İslâm, teslimiyeti; yakîn, zihni şek ve şüpheden arındırmayı; takvâ, batıl inançlardan, sapkın fikirlerden ve tevhide zarar verecek her türlü düşünceden korunmayı; sıdk, zarûrât-ı dîniyye olan hususları tasdik etmeyi ve buna sâdık kalmayı; şehâdet, yaratılanlara bakarak, Yüce Allâh'ın büyüklüğünü ve vahdaniyetini yakînen görmüş gibi kabul etmeyi; ihlâs, gönlü her türlü şirkten arındırmayı ve samimi olarak kulluk etmeyi; hidâyet, fitrat üzere kalmayı ve dalâletten uzaklaşmayı; ibâdet, O'nu ma'bûd bilmeyi ve O'nun

huzurunda acziyetini itiraf etmeyi; şükür, nimeti vereni tanımayı; salâh, düzgün bir inanca sahip olmayı, huşû' Yüce Allâh'ın azametini yüreğinde hissetmeyi, ihsân ise Yüce Allâh'ı görüyormuşçasına ibadet etmeyi ifade etmektedir.

Kur'ân'da, mü'minlerin Yüce Allâh katındaki değerini gösteren ifadelerin aynısı veya benzeri mü'min manasındaki diğer kelimeler için de kullanılmıştır. Allâh Teâlâ'nın mü'minlerle beraber ve onlara yakın olduğunu, onları sevdiğini, mü'minlere büyük bir mükâfat hazırladığını, onların mükâfatını zayi etmeyeceğini bildirmesi bu ifadelerin birkaçıdır. Aynı zamanda mü'minlerin âhiretteki durumlarını ve onlar için hazırlanan nimetleri bildiren ifadeler arasında da büyük benzerlik vardır.

Vücûh ve nezâir kitapları ile tefsirlerde mü'min manasında kullanıldığı belirtilen kavramlar, Kur'ân'da geçtiği her yerde bu manada kullanılmamıştır. Bazı âyetlerde sözlük manasında kullanılan bu kavramlar bazılarında şer'î manada, bazılarında da farklı manalarda kullanılmıştır.

Kur'ân'da, inananlarla ilgili geçen kelimeler bu 13 kavramla sınırlı değildir. Kânit, münîb, muhbit, râki', sâcid, sâim ve sâih gibi mü'minleri övmek, onlara îmânen ve ahlaken kemâle ermenin yollarını göstermek, onların bazı ibâdetlerle sorumlu olduklarına vurgu yapmak için kullanılan kavramlar da vardır. Mü'min manasında kullanılmayan bu ve benzeri kavramların mü'minlerle ilgili olduğunda şüphe yoktur.

Kur'ân'da mü'minleri ifade eden kavramların her birinin, müslüman kişiliğinin oluşmasında ayrı bir yeri vardır. Bu kavramlar, mü'minle ilgili farklı derecelerin olduğunu göstermektedir. Dahası, her bir kavram da kendi içinde farklı dereceleri barındırmaktadır. Kâmil mü'min, bu niteliklere hâiz olmak, dolayısıyla da İslâmî kişiliği tam olarak yaşamak için gayret etmelidir. "Ben mü'minim" diyen kişi, inancının gereğini yapmalı, ulaşması beklenen îmânî, amelî ve ahlâkî olgunluğa erişmelidir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrût ts.

Abdülhakk b. Şâh, Muhammed, *el-İklîl* (Thk. Muhyiddîn Usâme Bayrakdar), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2012.

Ahmed, İbn Hanbel, *el-Müsned*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, XII. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2012.

Âlûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî* (Thk. Muhammed Hüseyin el-Arap), Dâru'l-Fikr, Beyrût ts.

Ateş, Süleyman, “ihlâs”, *DİA*, İstanbul 2000.

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Ümdetü'l-Kârî* (Thk. Abdullâh, Mahmûd, Muhammed Ömer), II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2009.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl*, ts., Dâru'l-Fikr, Beyrût 1985.

Belhî, Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (Thk. Ahmed Ferîd Mezîdî), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2008.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Çağrı, Mustafa, “ihlâs”, *DİA*, İstanbul 2000.

-----, “sıdk”, *DİA*, İstanbul 2009.

-----, “sâlih”, *DİA*, İstanbul 2009.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Dergah Ofset, İstanbul 2011.

Dâmegânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (Thk. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zeftî), Dâru İhyâi't-Türâs, Kâhire 2010.

Durmuş, İsmail, “hasr”, *DİA*, İstanbul 1997.

Düzgün, Şaban Ali (Ed.), *Kelam*, I. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshak, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ebû Hilâl, Hasan b. Abdillâh el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir* (Thk. Ahmed es-Seyyid), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2010.

-----, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, III. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2013.

Ebu'l-Hasen, Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Dâru'l-Masûri'l-Arabî, İskenderiye ts.

Efendioğlu, Mehmet, "sâlih", *DİA*, İstanbul 2009.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Neşriyât, ys., ts.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüga* (Thk. Abdülazîm Mahmûd), Dâru'l-Mısriyye, Kâhire 1964.

Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (Thk. Abdülhamîd Hindêvî), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003.

Ferhât, Semîra, *Mu'cemu'l-Bâkillânî*, I. Baskı, el-Müessesetü'l-Câmiyye, el-Hamrâ 1991.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Münîr* (Thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 2010.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul ts.

Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, V. Baskı, Tekin Yayınları, Konya 2001.

Harman, Ömer Faruk, "İslâm", *DİA*, İstanbul 2001.

Hamidullah, Muhammed, "abd", *DİA*, İstanbul 1988.

Hîrî, Ebû Abdirrahmân İsmâîl b. Ahmed, *Vücûhu'l-Kur'ân* (Thk. Celâl el-Esyûtî), I. Baskı, Kitâb Nâşirûn, Beyrût 2011.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I. Baskı, Mevsûatü't-Târîh, Beyrût ts.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Cemheretü'l-Lüga* (Thk. İbrâhîm Şemsuddîn), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), I. Baskı, Mektebetü Evlâdi'sh-Şeyh li't-Türâs, Kurtuba 2000.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, II. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrût 1997.

İsfehânî, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân* (Thk. Safvân Adnân Dâvûdî), IV. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2009.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar* (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2010.

-----, *Kur'ân'da Allâh ve İnsan* (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975.

Karaağaç, Hilmi, *İtikâdî Mezheplerde İmân-İslâm İlişkisi*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Gümüşhane 2012.

Karaman, Hayrettin vd., *Kur'ân Yolu*, DİB Yayınları, Ankara 2003.

Karaman, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul 2009.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Thk. Muhammed İbrâhîm), II. Baskı, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1996.

Kutb, Seyyid b. İbrâhîm b. Hüseyin, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I. Baskı, Dâru'sh-Şurûk, Kahire 2009.

Lâşîn, Mûsâ Şâhîn, *Fethü'l-Mün'im*, I. Baskı, Dâru'sh-Şurûk, Kahire 2002.

Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr; *Tefsîru'l-Celâleyn*, XIII. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2008.

Mâturûdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Thk. Ahmet Vanlıoğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul 2005.

Merâgî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâgî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrût ts.

Meydânî, Abdulganî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (Thk. Abdusselâm b. Abdilhâdî Şennâr), I. Baskı, Dâru İbn-i Abdilhâdî, Beyrût 2005.

Mücâhid, Ebu'l-Haccâc b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid* (Thk. Ebû Muhammed el-Esyûtî), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005.

Müslim, b. el-Haccâc Ebu'l Hüseyin, *Sahîhu Müslim*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahmân, *Sünen*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Nisâbü'rî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 2010.

Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1990.

Sâbûnî, Nüreddîn, *Mâtürîdiyye Akaidi* (Çev. Bekir Topaloğlu), VII. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2000.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrâhîm, *Tefsîru's-Semerkandî* (Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd.), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2006.

Sinanoğlu, Mustafa, "îmân", *DİA*, İstanbul 2000.

Sülün, Murat; *Kur'ân-ı Kerim Açısından İmân-Amel İlişkisi*, I. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul 2000.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'r-Risâleti'l-Arabiyye, Beyrût 2010.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Thk. Hişâm Bedrânî), I. Baskı, Dâru'l-Kitâbi's-Sekâfî, Ürdün 2008.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1990.

Taftâzânî, Sa'düddîn, *Şerhu'l-Akaid* (Çev. Talha Hakan Alp), Rihle Kitap, İstanbul 2011.

Tâlekânî, İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Lüga* (Thk. Muhammed Osmân), I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2010.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmiu's-Sahîh*, II. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Toksarı, Ali, "emanet", *DİA*, İstanbul 2006.

Topaloğlu, Bekir, "mü'min", *DİA*, İstanbul 2006.

Uludağ, Süleyman, "takvâ", *DİA*, İstanbul 2010.

Wensinck, Arent Jean, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Brill Yayınevi, Leiden 1936.

Yavuz, Yusuf Şevki, "hidâyet", *DİA*, İstanbul 1998.

-----, "hakka'l-yakîn", *DİA*, İstanbul 1997.

-----, "ilme'l-yakîn", *DİA*, İstanbul 2000.

-----, "ayne'l-yakîn", *DİA*, İstanbul 1991.

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Hatay/Antakya’da doğdu. 100. Yıl İlkokulu’nu bitirdikten sonra Antakya Merkez Kur’an Kursu’nda hafızlık yaptı. Daha sonra sırasıyla Hatay’da, Odabaşı İlköğretim Okulu’ndan ve Antakya Anadolu İmam Hatip Lisesi’nden mezun oldu. 2007 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nde önlisans eğitimine başladı. Bu fakülteden sonra, dikey geçiş yaparak eğitime başladığı Sakarya Üniversitesi’nden (İLİTAM) 2011 yılında mezun oldu. 2010 yılında Bolu/Göynük Dağhacılar köyünde İmam-Hatip olarak göreve başladı. 2012 yılında Kıbrıs’ta kısa dönem olarak vatani görevini yerine getirdi. 2013 yılında Bolu Diyanet Eğitim Merkezi’nde “Tashih-i Huruf” kursunu tamamladı. 2013 yılında Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde ihtisas kursiyeri olarak eğitime başladı. Burada eğitime devam ederken 2014 yılı bahar döneminde Bozok Üniversitesi’nde Temel İslâm Bilimleri alanında yüksek lisans eğitimine başladı. Her iki eğitimi de devam etmekte olup, evli ve iki çocuk babasıdır.

Vahit DEMİRAL